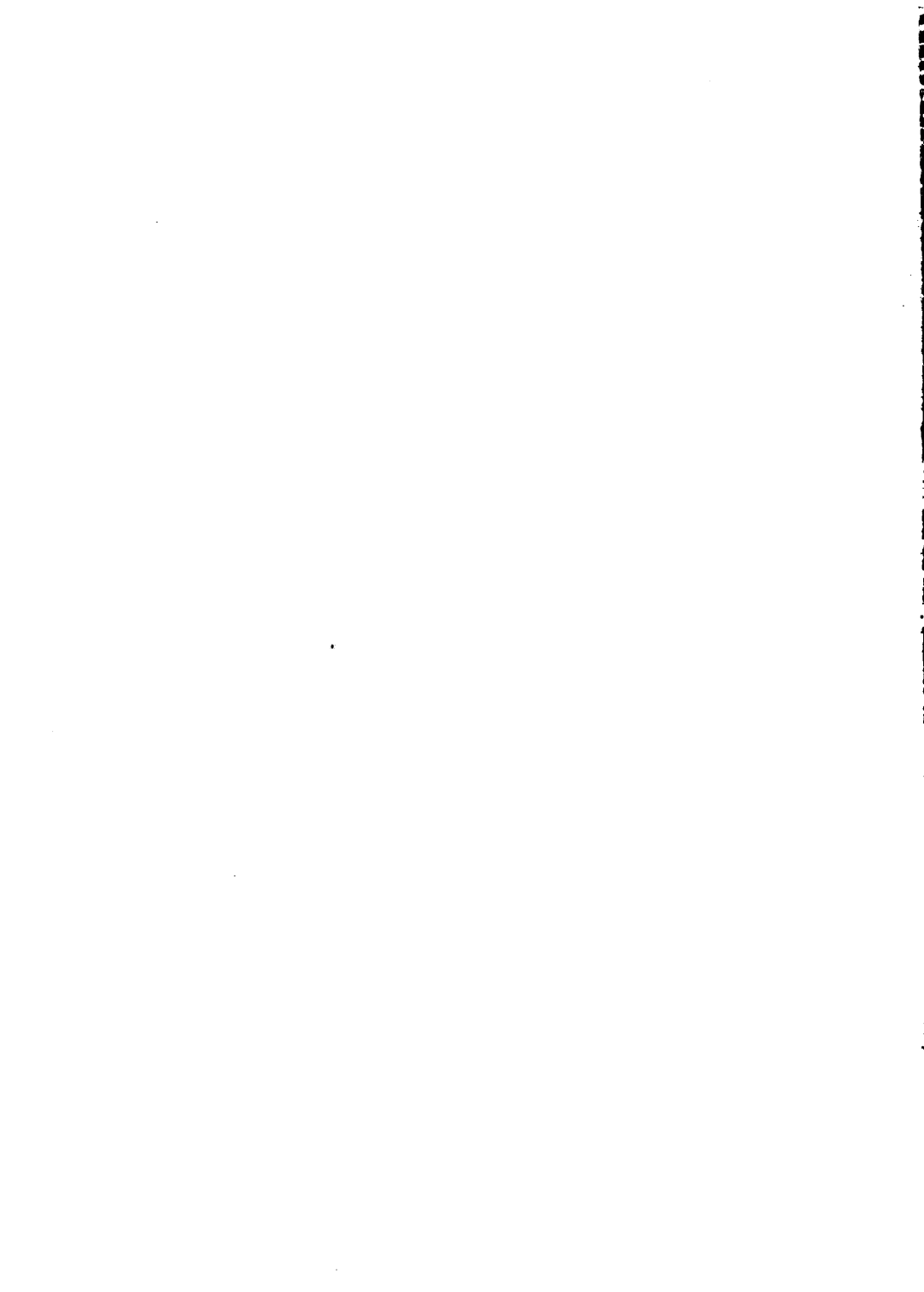

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

30

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

ADIUVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, I. KATONA
L. NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT

A. PALLA

30

BUDAPEST, 1964

REDACTIO

Budapest, II., Török utca 12.

A kiadásért felel a Medicina Egészségügyi Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Sellő Tiborné
Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 13,25 (A/5) ív — Példányszám 630 — MD 826—2—6300

63.3545 Egyetemi Nyomda, Budapest

TARTALOM

<i>Dr. Bencze József</i> : A magyar kalendáriumok orvostörténeti vonatkozásairól	9
<i>Dr. Balogh János</i> : Az Új Szt. János Kórház keletkezésének főbb adatai	61
<i>Dr. Kiss József</i> : Emlékezés Korányi Frigyesre	77
<i>Grynaeus Tamás</i> : Gyógynövényárusok Szeged piacain	89
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Próbált orvosságok 1684-ből	127
<i>Dr. Borsa Gedeon</i> : Argenti Döme (1809—1893)	137
<i>Dr. Varga Lajos</i> : Adatok az 1848-ban, „Moldovában és Oláhországban kiütött cholera járvány” megismeréséhez	151
<i>Dr. T. Tóth</i> : The Principal Questions of Anthropological Taxonomy	167

Adattár

Ascanius orvos levele (az Apafi-gyűjteményből)	181
Köpeczi János orvos kötelező levele (az Apafi-gyűjteményből)	182
Exhumálás elrendelése 1587-ből (Festetich-levéltár anyagából) (<i>dr. Iványi Emma</i>)	182
Adatok a budai fürdők történetéhez (<i>dr. Daday András</i>)	183
Adatok a röntgenlámpa történetéhez	187
A röntgenológia megszületése Magyarországon (<i>dr. Bugyi Balázs</i>)	191
Auszfürlicher Bericht (<i>Margarete Quittner und Teodor Ghitan</i>)	195
Orvosi ösztöndíj iránti kérelem 1843-ból (<i>dr. Varga Lajos</i>)	203

Könyvismertetés

Proskauer, C. und Witt, F. H.: Bildgeschichte der Zahnheilkunde (<i>dr. Huszár György</i>)	208
Arrabona 4. (A Győri Múzeum évkönyve) (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	209

CONTENTS

<i>Dr. J. Bencze</i> : About medical historical aspects of Hungarian Calenders	9
<i>Dr. J. Balogh</i> : Principal datas of the origin of New St. John Hospital	61
<i>Dr. J. Kiss</i> : Memory of Frigyes Korányi	77
<i>T. Grynaeus</i> : On the public-markets of Szeged	89
<i>M. Kőhegyi</i> : Tested medicaments from 1684	127
<i>Dr. G. Borsa</i> : Dóme Argenti (1809—1893.)	137
<i>Dr. L. Varga</i> : Datas to the knowledge of „Cholera-epidemic out-broken in Moldova and Wallachians in 1848”	151
<i>Dr. T. Tóth</i> : The Principal Questions of Anthropological Taxonomy	167

Informations

Medicus Ascanius's letter from the Apafi-Collection	181
Obligation-letter of Physician John Köpeczi from the Apafi Collection	182
Order of exhumation from 1587. From the material of Festetich Archiv (<i>dr. E. Iványi</i>)	182
Datas on the history of baths of Buda (<i>dr. A. Daday</i>)	183
Datas on the history of the Hungarian X-ray-tube	187
Birth of Radiology in Hungary (<i>dr. B. Bugyi</i>)	191
Auszfürliger Bericht (<i>Margarete Quittner und Teodor Ghitan</i>)	195
Application for medical scholarship from 1843. (<i>dr. L. Varga</i>)	203

Bookreview

Proskauer C. und Witt, F. H.: Bildgeschichte der Zahnheilkunde (<i>dr. Gy. Huszár</i>)	208
Arrabona 4. Yearbook of Museum of Győr (<i>M. Kőhegyi</i>)	209

TABLE DES MATIÈRES

<i>Dr. J. Bencze</i> : Relations historico-médicales des calendriers hongrois	9
<i>Dr. J. Balogh</i> : Données principales de l'origine du nouveau hôpital St. Jean	61
<i>Dr. J. Kiss</i> : Reminiscence à Frigyes Korányi	77
<i>T. Grynæus</i> : Sur les marchés de Szeged	89
<i>M. Kóhegyi</i> : Médicaments essayés de 1684	127
<i>Dr. G. Borsa</i> : Dôme Argenti (1809—1893)	137
<i>Dr. L. Varga</i> : Données pour la reconnaissance de l'épidémie de cholera éclatée en Moldovie et Valachie en 1848.	151
<i>Dr. T. Tóth</i> : The Principal Questions of Anthropological Taxonomy	167

Indications

Lettre du médecin Ascanius de la collection Apafi.	181
Lettre obligatoire de Jean Köpeczi de la collection des Apafi's ...	182
L'ordre de l'exhumation de 1857. De la matière de l'archive Festetich (<i>dr. E. Iványi</i>)	182
Quelques données sur l'histoire des bains de Buda (<i>dr. A. Daday</i>)	183
Quelques données sur l'histoire de la lampe à rayons X hongroise	187
Naissance de la radiologie en Hongrie (<i>dr. B. Bugyi</i>)	191
Report détaillé (<i>M. Quittner et T. Ghitan</i>)	195
Demande d'une bourse de médecin en 1843. (<i>dr. L. Varga</i>)	203

Compte-rendu

C. Proskauer et F. H. Witt: Histoire illustrée de la science stomatologique (<i>dr. G. Huszár</i>)	208
Arrabona 4. Annuaire du musée de Győr (<i>M. Kóhegyi</i>)	209

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Д-р Йозеф Бенце</i> : Венгерские календари с точки зрения истории медицины	9
<i>Д-р Янош Балог</i> : Основные данные создания больницы «Уй Сэнт Янош»	61
<i>Д-р Йозеф Киши</i> : Памяти Фридьеша Корани	77
<i>Тамаш Гриняус</i> : На базарах Сегеда	89
<i>Михай Кёхеди</i> : Медикаменты в применении с 1684 г.	127
<i>Д-р Гедeon Борша</i> : Дэмс Аргенти (1809—1893)	137
<i>Д-р Лайош Варга</i> : Данные к эпидемии холеры, вспыхнувшей в Молдавии и Румынии в 1848 г.	151
<i>Д-р Т. Тот</i> : The Principal Questions of Anthropological Taxonomy	167
 <i>Сбор данных</i>	
Письмо врача Асканиуса (из коллекции Апафи) (<i>Д-р Эмма Ивани</i>)	181
Обязывающее письмо врача Яноша Кёпечи (из коллекции Апафи)	182
Назначение эксгумации с 1587 г. (из материалов архива Фештетича) (<i>Д-р Эмма Ивани</i>)	182
Данные к истории будайских водолечебниц (<i>Д-р Андраш Дадаи</i>)	183
Данные к истории рентгеновской лампы	187
Создание рентгенологии в Венгрии (<i>Д-р Балаж Буди</i>)	191
Auszürliger Bericht (<i>Maryarete Quittner und Teodor Ghitan</i>)	195
Прошение о предоставлении врачебной стипендии в 1843 году (<i>Д-р Лайош Варга</i>)	203
 <i>Библиография</i>	
Proskauer, C. und Witt, F. H.: Bildgeschichte der Zahnheilkunde (<i>д-р György Huszár</i>)	208
Аррабона 4. (Альманах Дьерского музея) (<i>Михай Кёхеди</i>)	209

I N H A L T

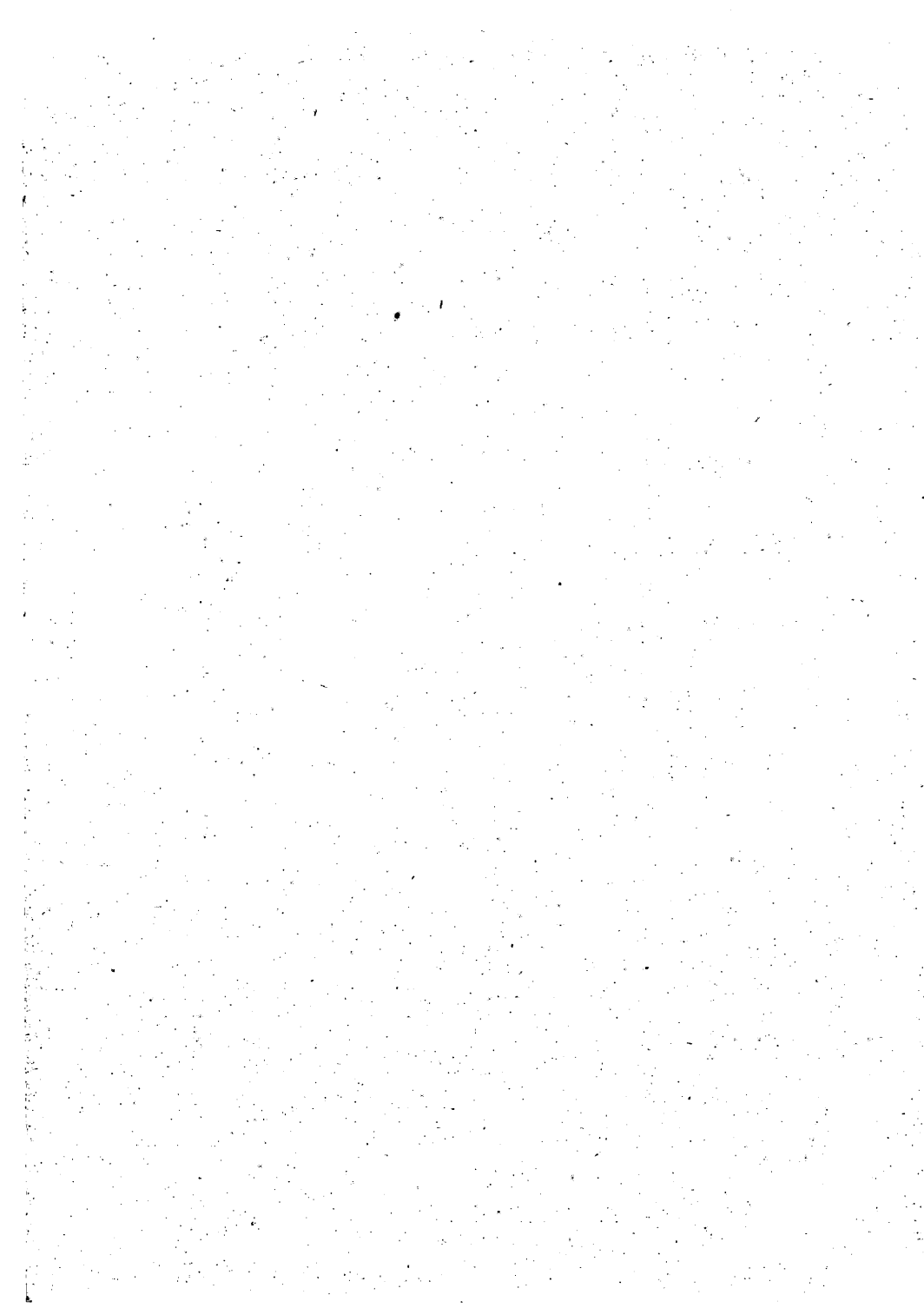
<i>Dr. Bencze</i> : Über medizingeschichtliche Beziehungen ungarischer Kalender	9
<i>Dr. J. Balogh</i> : Hauptangaben über das Entstehen des Neuen Heiligen Johannes Spitals	61
<i>Dr. J. Kiss</i> : Erinnerung an Frigyes Korányi	77
<i>T. Grynaeus</i> : Auf den Marktplätzen von Szeged	89
<i>M. Kőhegyi</i> : Erprobte Arzneien aus 1684	127
<i>Dr. G. Borsa</i> : Dóme Argenti (1809—1893.)	137
<i>Dr. L. Varga</i> : Daten zum Erkennen des Ausbruches der Cholera-epidemie 1848 in Moldova und in der Heimat der Walachen ..	151
<i>Dr. T. Tóth</i> : The Principal Questions of Anthropological Taxonomy	167

Angaben

Brief des Arztes Ascanius aus der Apafi-Sammlung	181
Obligatorer Brief der Arztes Johann Köpeczi aus der Apafi-Sammlung	182
Verordnung der Exhumierung aus 1587. Aus dem Material des Archives Festetich. (<i>Dr. E. Iványi</i>)	182
Daten zur Geschichte der Bäder in Ofen (<i>Dr. A. Daday</i>)	183
Daten zur Geschichte der ungarischen Röntgenlampen	187
Das Entstehen der Röntgenologie in Ungarn (<i>Dr. B. Bugyi</i>) ..	191
Auszüflicher Bericht. (<i>M. Quittner und T. Ghitan</i>)	195
Bittgesuch für ärztliches Stipendium aus 1843 (<i>Dr. L. Varga</i>) ..	203

Buchbesprechung

Proskauer, C. und Witt, F. H.: Bildgeschichte der Zahnheilkunde (<i>Dr. G. Huszár</i>)	208
Arrabona 4. Das Jahrbuch des Museums in Győr (<i>M. Kőhegyi</i>) ..	209

A MAGYAR KALENDÁRIUMOK ORVOSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAIRÓL

Írta: D R. B E N C Z E J Ó Z S E F (Szombathely)

I. fejezet

A magyar kalendárium-irodalom orvostörténeti áttekintésekor megállapíthatjuk, hogy hazánkban is óriási anyag ez, amelyből csupán annyit és azt emeljük ki, amennyi és ami szempontunkból jellemző, rámutatva arra, hogy kalendáriumok voltak a „csíziók” is. A különböző rendszerű időszámítások után Magyarországon az 1587. évben vezették be a Gergely pápa által megreformált időszámítást. Életbelépését a protestáns főurak meglehetősen oppozíciója kísérte. (Bod Péter: Magyar és Erdélyország históriája, II. kötet, 3. könyv, 16. rész.)

A hónapok és napok elnevezése nálunk is több ízben változott. Őseink rovásírással fába vésték az időszámítást és annak változását, (Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest. 1910. 35. oldal; és Németh Gyula: A régi magyar írás eredete. Nyelvtudományi Közlemények, 1917. — Jakab Elek: A Kalendáriumokról történelmi és politikai tekintetben. Budapest, 1881.)

XII–XIII. század. Az első magyar keresztény kalendáriumot *Weszprémi* említi (I. 50. lap) és megállapítja, hogy Petrus de Dacia a XIII. században naptárt írt. Erre vonatkozólag azonban egyéb nyom nincs.

A *XIII–XIV.* században a misekönyvek és kódexek is tartalmaznak naptári részeket, pl. a Pray Kódex a XII. század végéről való, minden hónapra köpölyözési és érvágási tanácsokat ad.

Januáriusról például ezt írja: „Mense Januario nullo modo sanguinem minuas et rectualium accipias”. Felsorolja ezután a szerencsés napokat (bona tempora), amelyek különösen alkalmasak a vérvételre. Meg kell jegyeznünk, hogy adatainak egy része még a VIII. századból származik, *Beda Venerabilis* kéziratából. Az érvágó és köpölyöző részeket és asztrológiai összefüggéseiket onnan vette a kódex szerzője.

Több breviáriumban naptári jegyzetek is találhatóak orvosi tanácsokkal. (Knausz Nándor: *Misekönyvek és breviáriumok a magyar egyházban*. Esztergom, 1870. — Zalán Menyhért: *A Pray Kódex forrásaihoz*. Magyar Könyvszemle, 1926.)

XV–XVI. század. Borsa Gedeon, az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 10–11. számában (1958) írja, hogy Turóc-szentmártonban, a Matica Slovensko könyvtárban őriznek egy 1496-ból való ősnymtatványt, amely Magyarország számára készült falinaptár. A falinaptár közepén érvágó emberke áll, csillagképekkel körülvéve, a bal felső sarokban egy ülő asszony, amint karját érvágásra nyújtja, a jobb felső kép ennek a folytatása, az asszony ölében tálszerű edény, amelybe a vér csurog. Bal oldalt lent ágyban fekvő beteg, akinek az orvos gyógyszerrel nyújt oda, a jobb alsó sarokban pedig az ülő beteget köpölyözi.

A Thuróczy Kódexben, valamint a Peer Kódexben „Ciziók” címmel vannak feljegyzések. Ez utóbbiak annyiból fontosak, mert ezek alapján jelent meg az első nyomtatott és magyar nyelvű csiziókalendárium, amelyet *Székely István* szerkesztett; 1538-ban nyomtatták ki Krakkóban. Ez már tartalmaz orvosi vonatkozásokat, egészségügyi rendszabályokat. (Erdélyi Múzeum Évkönyvei, V. kötet. 1868–1873-ig. II. 35. oldaltól.)

Ezek az egészségügyi regulák négy pontban foglalhatók össze:

1. Hogyan éljen egészségesen az ember?
2. Mennyi bort igyék?
3. Melyik hónapban fürödjön?
4. Melyik hónapban vágasson eret, vagy köpölyöztesse magát?

Székely csiziója a század végén követőkre talált, mégpedig protestáns papokra, akik Erdélyben szerkesztettek csiziókat.

A második magyar nyelvű nyomtatott kalendárium 1562-ben Bécsben jelent meg (Magyar Könyvszemle, 1892—1893); lengyel eredetiből (*Tiotrconi Tamás*) *Bornemissza* deák fordította magyarra.

Kilenc évre rá — 1571-ben — jelent meg magyarul *Egyed Gergely* fordításában, ugyancsak lengyel eredetiből, a harmadik magyar kalendárium ezzel a címmel: „Kalendárium. Az égnek forgásából megismert és el rendelt practikával egetemben megismert a mostani Urunk Jézus születése után MDLXXI. esztendőre Curéloniai Sanizló jakobeius mester Crakkói Académiának Astrológ judiciuma szerent E.G. által magiarra fordétoth.”

Külön fejezet foglalkozik az egészségügyi kérdésekkel, melyből idézzük a következő pár verset:

Január:

„Keuam eret Lanus vagni...”

Március:

„Mes eret az tagodon...”

Május:

„Mosodni, vért venni, magadat orvoslani kellő...”

Szeptember:

„Immáran az tiltoth etelt most ennie
kellő. Jo bor, borsos étek, ió most
enni giömelczeth. Nis eret az fejedén,
hasadat tisztítani kell kellő Hogi kolika,
valami vesse ne benned agiath.”

Október:

Belbeli tisztítás, mast is vagathni ereth.

Majd 1575-ben jelent meg magyarra fordítva: „Cizió, az az Asztronómiai Tudománynak rövid értelme való leírása Királyhegyi (Regiomontanus) Müller János írásaiból magyarra fordította Heltai Gáspár kolozsvári pap.” Ennek a csiziónak első eredeti lengyel példánya már 1474-ben jelent meg; számunkra csupán azért fontos, mert ebből a kalendáriumból fejlődött ki a későbbi magyar kalendáriumok formája, amelyet úgyszólván a XVIII. századig nagyjából meg is tartottak.

CISIO,
AZ-AZ
AZ
ASTRONOMIAI
TUDOMÁNYNAK
RÖVID ÉRTELEMMELVÁLÓ
LÉ-ÍRÁSA.

A' Tfillagoknak, Plánétáknak, és Ég-beli
Jeleknek &c. Külömb külömb természeteknek
folyásáról, az emberek jegy féle Complexiójáról,
természetiről és tulajdonságiról mindenik Hónapban
mitsoda rend-tarrással éljen az ember mind
etelben és italban, mind aluyásban, fürödésben,
tűztűlésben, és vágásban,

AZ HIRESE NEVES

KIRÁLYHEGYI JÁNOS'

Írásából Magyar nyelvre fordítottott, és fok helyeken
meg-bővítettett.

1. ábra. Regiomontánus kalendáriumának címképe

Általában mind ennek, mind a következő két évszázad kalendáriumainak két fontos fejezete volt. Az első a tulajdonképpeni naptári rész; — a másodikat „Prognosztikum”-nak, máskor „Judicium”-nak, „Prognostica astrologica”-nak stb. nevezték. Ez utóbbi fejezetekben már majdnem rendszeres rész a gyógyító, orvosló, egészségügyi leírás. Az első magyar kiadás is foglalkozik: „Az dög-halálról és egyéb fajta betegségekrül”, majd „Az gyulladásokrul”.

A XVI. század végén és a XVII. században egyre sokasodnak a magyar kalendáriumok, amelyek jórészt a Regiomontanus-féle (Heltai) naptár szerkezeti formáit vették át. Kolozsvár, Nagyszombat, Bártfa, Sempite (Szemcz), Szeben, Debrecen, Kassa, Csepre, Keresztúr, Pápa, Lócse jöttek sorban, hogy aztán évről évre sorozatosan jelenjenek meg másol is kalendáriumok.

A „Prognostikum”-ban fontos rész a jóslás: háborúról, természerről, időjárásról, nyavalyákról, dög-halálról, betegségekről. Ha aztán a jóslás nem vált be, akkor a következő esztendőben megjelent kalendáriumban rendszerint bibliai idézetekkel helyettesítették az előző évi jóslásaikat.

A Bártfai Kalendárium külön részt szentelt a következő betegségeknek: köszvény, nátha, vérhas, hidegletelés, fejfájás, asszonyi vérfolyás.

Ha az előző évben sok volt a járvány és a betegség, akkor azt az emberi gonoszságra és bűnökre vezették vissza. Az 1630-ban megjelent Csepregi Kalendárium korabeli helyesírással ezt írta „A régiek józanok voltak és mértékletesen éltek, a mostaniak bujálkodnak, tobzódnak, olyan hatalmas lakodalmaikat csapnak, hogy az egész falu torkig eszi-issza magát”.

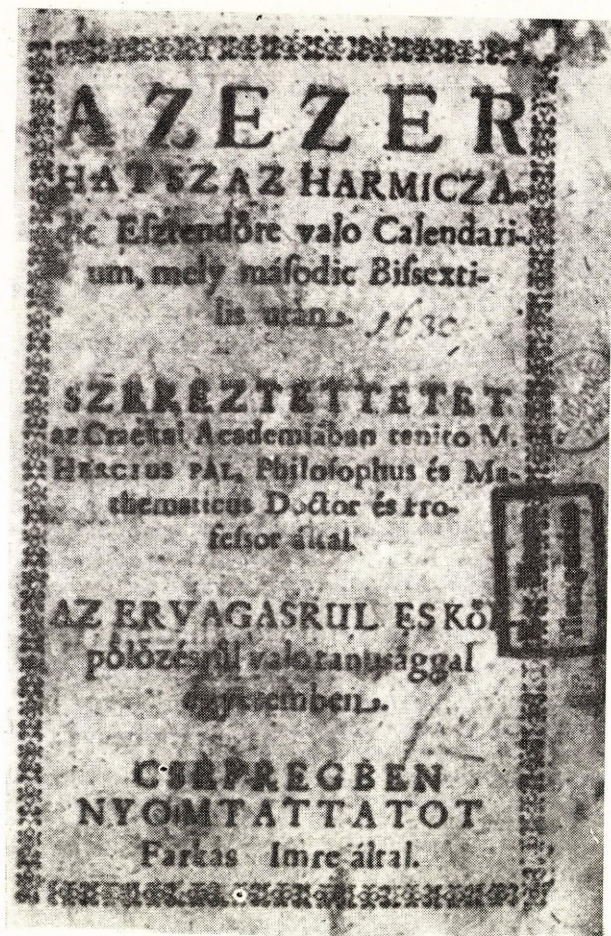
A XVI. század végéről a debreceni 1598 évi kalendáriumban ezt olvassuk: „Lakjál egjel, iambor utamna iöt és algyál.”

Január:

„Ha Vince feulik, ismet az pince tellik.”

Február:

„Vert most bocsáthatsz, ha tetszik mással is hálhatsz.
Ki fát giüjt, ganaja nilván hoga esze vagion.”

3. ábra. A Csepregi Kalendárium (1630)

jeleket szerencsésen keresic és rendelic.
Nyáron találatic az ő jelec az ég közepin, kik nec jelent jó szerencsét, és nagy tiszteléseget nyernek: mellyet Iupiter ellenzésével bántani igyekezik, de azért né ártalmis, nemis kel tőle félni. Azéft nagyhaszonnal uybarátságokat szerethetnek.

AZ ERVAGASRUL VALO Tanuság.

Mikor a Hold az Bika jelben, nagyon eret ne vágas, se fejedet ne ádoppoldztesed.

Tavaszzal és Nyáron job kezed feől, Ocszszel és Télen bal kezed feől vágas eret.

Az iffiac hic, 14 esz tendő földöt valoc, és véres természetec Hold uyjulása után vágassanac eret: vastag feinhac és Colericusoc, hold uyjulása után egy hétel.

Az vén emberec és Phlegmaticusoc Hold tőlté után vágassanac eret: az
Öreg

Öreg vénemberek és a Melancholicusok
 Hold fogyta után. Az évágatás után
 penig effeletelesben mitékletesegec
 kövessene, kíváltképpen első napon:
 második napon többet ehetne: harma-
 dic és negyedic napon nagy doloz tétel-
 től megtartoztatás magokan ötödje na-
 pon dolgot tegyenec: hatodic napon fő-
 idődel ellyleneo.

AZ KÖPPÖLŐSKEI. I. KEP-
 p n kelényi.

Mikor az Hold vagon az Koczkebac
 Bka, ♄ és Szűz ♄ jelekben,
 nem egesseges az főrdés. Mert eckor az
 veritéc likac bérekesztetvén vanna.

Az kos ♄ Oroszlán ♌ és Nyilas
 ♐ jelekben, jo főrdnyi. Mert eckor
 az veritéc likac nyrtva vanna: De az O-
 roszlán, ♌ Rác ♋ és Halac ♉ jelei-
 ben, nem jo a köppöldés. Az Scorpio,
 ♏ V. zömb, ♋ Kettős ♊ és Mértéc
 ♎ jelekben, jo főrdnyi: De az Ket-

E 3

tds

5. ábra. Gyógyító részletek a Csepregi Kalendáriumból

Az 1560. évi Keresztúri Kalendáriumban ezt olvashatjuk:

November:

„Örvendgy az arvosságh ffyeknek,
Kis mast szedgi megfi, betegségidnek,
Az hiba füllezd legien haszonra,
Kostöki atskóba tedd az gerendara.”

A XVII. század valamennyi kalendáriumának úgyszólván mintája — apró változtatásokkal — a debreceni 1619. évi kalendárium, melynek „Prognostikonjá”-ból éppen ezért közöljük az alábbi néhány hónapot:

Január:

„Az orvosság vetel es érvagas
Ez holnapban igen artalmas,
Melegítő etel és ital.
Borsos-gyömbéres igen hasznal.”

Február:

„Förödgyel bizvast, es az főeret
Vagasd bal kezeden, jó etket,
vad és Madar hust megkeressed,
Pareyt sem art enni és tejet.”

Március:

„Pulgalással s köpölyözessel,
Sok Phlegmátul megmenekedgyel.
Gyomrat embernek es a fejet,
Sállya és Ruta jól erősít.”

Augusztus:

„Ez holnapban minden er vagas
Nagy szükségén kívül tilalmas.
Bujaságtul és bor italtul,
Ód magad és borsos etkektül.”

NEGYEDIK RESZ.
A' NYAVALYAKROL, ES
BETEGSEGEKRŐL.

EGy magános ok gyakorta sok gonoszt szerezhethet, kihez képest egy nagy indulatú vagy kegyetlen *Aspectus*-is embert az haragra, irigységre, hadakozó buzgóságra ingerelheti, nem kiűmben felindulást-is okozhat, szélveszeket, és hajó töréseket támaszthat, a' tűz gyújtogatásra, égétfésre, bizonyos okot adhat, a' áért, és a' testnek tagjait betegségre dispónálhattya. Erre nézve senki nem esudálkozhatik, ha ebben a' részben is többire azon *Astrológiai Aspectusok* ismét elő hozatnak, mellyek az hadakozásról való részben gonosz szerenésének jeltűl ki tétettek; melly az e-

C 5

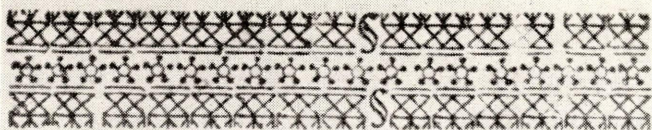
lőbbi

6. ábra. Keresztúri Kalendárium részlete (1629)

nak a *spectus* al nem gondolatán: an-
nakokáért az Hóld újsága után:

Az Hóldnapj napok.

1. Artalmas, mert a' természetes szine el vész.
- 2: Artalmas, mert hideg lelések következnek.
- 3: Artalmas, mert nehéz betegségek származnak:
- 4: Artalmas, mert közönséges guta-ütés, és hirtelen halálok következnek.
5. Artalmas, mert a' vér meg kevesül.
6. Jó, és hasznos, mind vérnek, mind a' bőr alatt való soós rágó nedvességeknak ki bo-csátására.
7. Artalmas, mert a' szükséges eledelnek kívánsága el vész.
8. Ar-

HASZNOS TABLATSKA.

Melly az ér vágásnak alkalmas
ideit minden nap meg mutattya.

ELsöben azt kel tudnunk , hogy
ebben a' dologban kiváltképpen
az Hold újságára kell vigyázni; és
azért ha ez dél előtt esik, ugyan a-
zon naptúl fogva (a' melly Kalen-
dáriomban a' Hold újságát mutat-
tja) kezdged el számlálni, semmit
többi akár minémü Egi Jegyekkel,
mellyek a' Hold járásban némelley na-
pokon történnek, akár a' Plánéták-
nak

Szeptember:

„Ély orvossaggal y ervagassal,
Mertek szerint Borral s Venussal.
Gyomornak es tüdőnek hasznal,
Kek borragorol valo ital.”

Október:

„Förörő orvosság s ervagas
Itt nem lesz senkinek artalmas,
De ritkábban mosasd fejedet,
Tejet egyél, repát es retket.”

A XVII. század második felében a Bártfai Kalendárium érdemel említést, amelyet *Herliczius Dávid* orvosdoktor írt, ebből a „Juditium astrologicum” novemberi szakaszát kiemeljük, ez így hangzik:

„Kövér Ludakat az jó pénzért el adok,
Vagom az fát, mayd tüzhet futok,
Föredek, de asszonyommal nem hállok,
Tisztulok, mert jo es eret vágatok.”

Az 1629-ben megjelent Keresztúri Kalendárium „hasznos táblázata” azért érdekes, mert az esztendő minden napjára megmondja, hogy mit szabad enni-inni, mikor kell eret vágatni stb. Ez a rész ilyen módon kétségtelenül csak a németországi naptárakban fordul elő.

A Csepregi Protestáns Kalendárium a *Nádasdy Ferenc* által alapított nyomdában jelent meg, és *Farkas Imre* szerkesztette 1630-tól több éven át.

Külön ki kell emelnünk az 1645. évi Lőcsei Magyar Kalendáriumot, amelyet *Fröhlich Dávid* szerkesztett, érdekessége, hogy *François Rabelais*-ra hivatkozik, aki már 100 évvel előbb kigúnyolta a nagyképű asztrológusokat és hazug tudományukat.

Okos megállapítás az is, hogy igyekezzünk békében maradni, mert a háború méhében éhséget, döghalált és más nyavalyát hord.

Az 1665-ben Bécsben nyomtatott ún. „Bétsi Kalendárium”-ban (*Kürner Lipót* és *Máté* szerkesztése) ez a fejezet van: „Patika, az az

érvágásban köpüben kieresztve vérnek jelenségekből észrevött betegségek ellen való orvosságok". A regula 29 versszakból áll, közülük egyet bemutatunk:

„Tormának, ürümnek, Rósának vedd Vizét,
Hogy éppen elüzzed tested betegségét,
Mindenkiből igyál, hidgyed Könnyebbségét,
Megh nyered testednek minden egészségét.

Figyelmezz reá, midőn szép piros a Véred,
Ha csak víz van rajta, megh van egészséged,
Nem hizelkedésből mondom bár elhidgyed,
Fogyatkozás nélkül legyen az tested.”

A XVII. század második felében már egyre erőteljesebben jelentkeznek, az ellenreformáció hatásaként, a vallási fanatizálás jelei. Megjelennek: a Jézus Szíve, a Szűz Mária, a Szent Anna kalendáriumok, amelyekben természetesen az ünnepek, a klérus, a papi hivatás dicsérete és ismertetése a leglényegesebb. Közülük egyházi elbeszéléseket is naív formában. De az egészségügyi regulákban és rigmusokban is egyre inkább jelentkezik a rekatolizációs szellem.

A „Nagy Máriaczei Ájtatosság-béli Kalendárium” 1696-ban Bécsben jelent meg, a következő verszetet tartalmazza:

„Sülőd vagyon: folosó miridgyed,
Térdepölj Szűz Mária eleibend.
Végy zent misét hét napon át,
Megjavítja tested baját.
Hidj az bucsu szentségbe,
Ne hidj az eretnekekbe,
Meggyógyul minden nyavalyád,
Megtisztusz eretneki bünökbe.”

Körner Jakab János 1650—1674-ig évente megjelenő magyar nyelvű „Bétsi Kalendárium”-ában ilyen verszetet találunk:

„Phlegmatul csak úgy szabadulsz,
Szüz Mária elejbe hullsz.
Könyöröggy érötte szölván imádságot,
Akkorönd a ruta meglátöd használand.”

Az 1674-ben megjelent „Égi szivárvány” című kalendáriumban a fanatizáló elbeszéléseken kívül ez a vers olvasható:

„Tél embert nyomorgat, görcs eszi hasadat,
Kéványatos jó köminviz, Ki Krisztus Urunkban hisz.
Térdepöilly Szüz Mária elejibe, könyörög
embernek gyermeke,
Megsegít betegségedbe, ha nem vagy bünös
eretnekségbe.”

A XVIII. század első harmadában kezdődnek a kalendáriumok-ban a csillagok járásának, a Hold hatásának az egészségre vonatkozó ismertetései és ennek terjedelmes leírásai.

Ez a körülmény viszont természetesen összefügg a korabeli akadémikus orvoslás álláspontjával, mert a naptárszerkesztők kezdetleges versezeteiket az „influxosok”-ról tőlük veszik át, illetőleg másolják ki, írják át verses regulákba.

Ettől az időtől fogva az asztrológia egyre fontosabb szerepet játszott a kalendáriumok „Prognosztikum”-aiban, mert úgy vélekedtek, ahogy a Lőcsei Kalendárium megállapította: „Az asztrológiai tudomány az tsillagok mozgását, járását az emberi nemre vonatkoztatja, abbul megmondja az élet jövendőjét...” (1766).

Általában hitték — amit az akadémikus könyvekből vettek ki —, hogy minden csillag más-más hatással van az emberi szervezetre. A kora tavaszi csillagok: a Kos, a Bika, az Ikrök hatása abban mutatkozik, hogy szaporodik az ember vére. Az Oroszlán és a Kecsebak indulatossá, durvává, türelmetlenné teszi az ember vérét, és külső lázakat fejleszt, a Mars melegét hoz és meleg lázat okoz. Ezeknek a „sziderikus influxosok”-nak a hatását évről évre megjövendőlték, és kapcsolatba hozták vele az étkezés, a fürdés, a köpölyözés, érvágás, sőt a közösilés hasznát is.

A magyar nyelvű kalendáriumokkal párhuzamosan már a hazai német és szlovák nyelvű kalendáriumok is megjelentek, habár kissé elmaradtak időben és számban a magyar naptáraktól. Az első német nyelvű kalendáriumból csupán egy csonka darab van az Egyetemi Könyvtárban (Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. III. kötet. 304. oldala.); ennek szerzője *Henisch György* (1549–1618) Bártfán lakott. Naptárai igen népszerűek voltak, az észak-magyarországi területeken nemcsak a németek között, de a németül beszélő magyarok és szlovákok is szívesen vásárolták, és nagyon sok eljuttott belőle az erdélyi szászokhoz is.

„Alter und Neuer Schreibkalender, gestellt: durch Georgius Henischius der Artzney Doktoren und Professoren zu Augspurg, auf das Jahr MDLXXXV.”

Ezekben a sorozatokban is dominálnak a csillagjósolások éppen úgy, mint a valamivel később megjelent erdélyi szász kalendáriumokban, valamint a velük egyidős szlovák naptárakban is. Lőcse, Bártfa, Rozsnyó, Kassa, Késmárk, Turócszentmárton, Liptóújvár, Nagyszombat mind német és szlovák kalendáriumok kiadóhelyei voltak.

Említettük már, hogy a késmárki *Fröhlich Dávid* (a XVII. század első felének híres orvosa) is szerkesztett magyar kalendáriumokat, de később német nyelvűeket is, amelyek *Regiomontanus* mintájára „Schreibkalender” néven jelentek meg.

A szokásos naptári részekén kívül történelmi leírások, a városok és a búcsúk helyeinek felsorolása után következett a prognosztikum, itt már a művelt és jó eszű *Fröhlich*, Késmárk városának fizikusa, megfelelő módon tér rá az érvágás és a köpölyözés javallatára: „Welchen Tag gut oder böses Aderlassen sey.”

Fröhlich hosszan írja le a sűrűvérűség és egyéb betegségek gyógyítását, de még nála is gyakran szerepel a köpölyözés (Schröpfen) és az érvágás (Aderlassen).

Fröhlich sem tudott szabadulni korának hatásától, kénytelen volt az érvágó emberkét (Lassmännlein) is szerepeltetni, sőt külön érvágó és köpölyöző plakátokat nyomtattatott magyarul, németül és szlovákul, amelyeket a fürdősök és a borbélyok ajtaira szegeztek ki. Néha humoros megállapításokat is tesz, és az egyébként okos *Fröhlich* merkantil szellemére kell gondolnunk, mikor például ilyesmit is találunk leírásában: „Welche Adern in jeder Krankheit

zu schlagen nötig?" A felelet így szól: „So einem Menschen das Haupt vorn an der Stirnen weche tut, dem sol man lassen den Daumen zu der Ader, So es ihm aber hinden in dem Haupt weche tut, so soll er lassen an der Stirn" (Schreibkalender, 1625).

Az 1623-i kalendáriumban maga mondja el, hogy külföldi akadémikus tudósoktól veszi át prognosztikonját: *Origanus* brandenburgi professzor, valamint *Matheseos* akadémikustól.

Fröhlich érdeme — amit más kalendáriumokban nemigen látunk —, hogy arra is figyelmeztet, hogy: „Wo der Mensch zu alt oder zu krank ist, soll man ihm nicht Blut lassen.”

Fröhlich legközvetlenebb követője volt a *Neubart* család, akik 1650—1750-ig folyamatosan nagyon sok magyar, német, szlovák kalendáriumot jelentettek meg. Ezek a *Neubart*-féle kalendáriumok eljutottak hazánk egész területére, minden könyvtárban, boltban, vásárokon és búcsúkon árusították.

A család egyik tagja — *Johannes Neubart* — már egyetemet végzett, de azért folytatta elődeinek, úgy látszik, igen jövedelmező üzletét. Új fejezelettel bővíti kalendáriumait a következő címen: „Etlliche nützliche Regeln oder Erwehlungen über d. Kindsbett.” Bőséges babonával fűszerezve tanácsolja, hogy miképpen kell a gyermekágyas asszonyt ápolni, etetni, tisztán tartani, és főleg milyen imákat kell naponként elmondani vele. Szól arról, hogyan kell az újszülöttet megfürdetni, megmosdatni, és mennyire fontos, hogy az újszülöttet a szobából csak fejjel kifelé szabad kivinni, mert lábbal kifelé halált jelent. (Ez a babonás hiedelem a szláv népeknél már a XI. és XII. században is járta, és később az egyszerű magyar paraszti nép is átvette.)

A *Neubart* család Pozsonyban 1756-ban jelentette meg „Uj Kalendárium”-át magyar nyelven, amely igen nagy népszerűségnek örvendett. Különösebb orvostörténeti vonatkozások ebben sincsenek annak ellenére, hogy azt „*Neubart János*, a filozófia doktora és az Asztrológiai tudomány mestere állította össze.”

Ugyancsak nagy kalendáriumos cég volt a győri *Streibig* család; hosszú éveken át jelentették meg „Uti-Uj-Kalendárium”-ukat. Bő részletességgel tárgyalja az érvágás és köpölyözés hasznát, a „siderikus influxusok”-nak, a Hold és a csillagok járásának megfelelően. Újdonság azonban a többi kalendáriumokhoz képest

csak a következő része: „Hogyan kellessék az eresztett vérről itélni?”

„Először azt kell tudni, hogy fellyül habzik-e a vér, hogy amely kedvetlen. — 2.) Ha sárga a vér, rosszul vagyon a mája. — 3.) Hogyha a vér kemény és fekete, sokáig volt tenálad. — 4.) Ha nyers a vér és fekete kerülete vagyon, fejnek beteges voltát

9. ábra. A Neubart Kalendárium (1713)

jelenti. — 5.) Ha nyers, kemény, fekete és kerítése vagyon, gutta-
ütéstől lehet tartani. — 6.) Ha fekete és sok víz vagyon rája, hideg
tsuuzt jelent. — 7.) Ha a vér fölött és alatt víz vagyon, félni lehet a
vizibetegségtől. — 8.) Ha nyers, fényes és kevés víz vagyon rajta,
vidám ortzát és jó egészséget jelent. — 9.) Ha sűrű a vér és felette
víz vagyon, igen meleg májnak jele. — 10.) Fekete, fellyül sárga
és zöld vér rothadást jelent és nehéz gondolatokat. — 11.) Ha vörös
és habos a vér, hogy igen bővséget jelenti.”

„Először melly erek dél előtt, mellyek dél után vágattassanak.

A melly erek vagynak kézen, inon, s térden
Vágd azokat dél előtt való időben.
De az Fejen, Tzombon, s mellyek vagynak lábon
Dél után vágasd s nem csal nyavalyában.
Azért aki kíván élni egészségben,
Szükséges, hogy intésem szerént éllyen.”

A Streibig-féle 1754. évi kalendáriumban az akadémikus könyvek
másolásán kívül már a népi gyógyítás is megjelent. A 4. oldalon
írja le a különböző betegségek gyógyítását, pl.: „Érmegdagadás
és kéz megkékülés ellen” azt írja, hogy a külföldi professzorok
proskripciója szerint a lábat vagy kart meleg vízben kell áztatni,
utána pálinkás vízzel masszírozni, majd pedig rutát és ürmöt
árpával összetörni, szegfűolajjal kenetet készíteni és ezzel enyhén
masszírozni. Ugyanez a leírás található az „Artzneybuch für Dok-
toren, 17 old. Wasserburg, Johannes von Beckstein, Medizin-
Doktor zu Stuttgart” című könyvben. De mindjárt mellette a jó
paraszti empiria áll: „Ha ez nem használand, akkor szénapolyva
feredőbe üll, tagodat kenesd be fehér kutya zsírával, mellbe keveress
jófajta nagylevelű mentának porát.”

„Az nevezetes Melius Juhász Péter tudós uram szerént, ha tes-
tedet bárhol бүdös seb esz, rággya, leghasznosabb a Gyalogos
Olajfa, aminek virága nedves helyen megterem és бүdös. Ennek
héjját aztasd be etzetbe éjszakának idejére, reggel törүld meg,
törd porrá és hintcs a sebedre. Meggyógyittya. De a timporálás
után nádmézzel főzve, ihatod is, vizibetegség ellen, sárgaságot is

előz." Valóban *Méliusz Juhász Péter* könyvének I. fejeztében hasonlóan írja le (de nem szó szerint) a Chameles hasznát.

Közvetlenül utána azonban ezt javasolja a бүüdös és nehezen gyógyuló sebekre *Streibig János*, a szerkesztő: „Ha ez nem vállik hasznodra, akkor бүüdös sebedre hét nap, hét éjelen át kenj fehér eb szarát olajba puhítva, kösd bé, hét nap után dinnyevízbe mosogasd napyába háromszor, hincs rá mákguba porát, az ki őszelejin szedettetik, szárítottatik.” Ezt már *Streibig János* a népi empiriából meríti, mert nem egy kéziratoss paraszti gyógyító írásban szerepel ez majdnem szóról szóra.

Más helyen pedig a heves fejfájások ellen ugyancsak *Méliusz Juhász könyvéből* írja ki a „Kerti mák” hasznát ezekkel a szavakkal: „A Papaver satium, azaz vetett magon termett szelid mák, van fekete és van fehér magu. Vagy eszed, vagy áztatod és iszod mézzel. Főből foló rutságot és hurutot megállít. Magvát, succusát főzd megh vízbe, ezzel mosd a fejedet, ha hévsége vagon.”

Oldalszám folytatja a hurutok, a „folosómirigy” (gennyes mirigy) „nátha, kehe, asszonyi vér folyás” elleni népi gyógymódok javaslatát, amelynek nagy része erősen egyezik a dunántúli népi gyógyító leírásokkal. *Streibig* mindezeket valószínűleg Győr és környékén vagy Sopron és Vas megyékben írta össze és használta fel kalendáriumában.

Természetesen a győri *Streibig*-naptárakban is évről évre megjelentek a köpölyözés és az érvágás tanácsai is, több helyen az érvágó emberke ábrájával, a „siderikus influxusok” számbavétele alapján.

II. fejezet

Valósággal új fejezete nyílt meg magyar kalendáriumirodalmunknak és benne az orvostörténeti vonatkozásoknak azért, hogy Mária Terézia idején a Helytartó Tanács 1756. január 22-én rendeletet adott ki, amelyben eltiltotta, hogy a kalendáriumok a jövőben érvágásról, köpölyözésről írjanak vagy „érvágó emberke”-ábrákat közöljenek, ellenben „írhatnak más okos és helyes egészségügyi cikkelyeket.”

V Á T Z I
Ó É S Ú J
KALENDARION,

KRIST. URUNK' születése után
1784-DIK ESZTENDÖRE
(melly Szökő 366. napokból álló
Esztendő.)

A' Polusnak 48 gradusig való
magassága izerént
Magyar-Országra, Erdélyre,
és, rész szerént az ö szomszéd
Tartományira alkalmaztatott.

Hozzá adattak,
Rövid Tudósítások az mostani
Austriai Háztól,
és Kedves Magyar-Ország haj-
dani díszes Városainak rövid le-ábrázo-
lások, azon kívül pedig időt-töltő szép vi-
lági tréfá-kérdések, és beszédek; nem
külömben mostani Aranyok', Petások',
Máriások. Interejes és Szolgálati-Bé-
rek' Tabellái, az kegyes Olvasó-
nak kedvéért, és hasznáért.

VÁTZON, AMBRO FERENZ
költiséggel.

10. ábra. „Váti Kalendárium” (1784)

biztat bennünket, mint fellyebb-is ir-
tuk; tehát termékenységére nézve a'
födnek minden jókat Isten' jóvólrából
várhatunk, kenyeret, bort, és más
fokféle áldásokat; de mivel mint az
 eget, mint a' földet ő Felsége igaz-
gatja mint akarja, kérjük azért szem-
inket, kezeinket az égre fel-emelvén,
ne nézze büneinket, adja-meg ebben
az Efsztendőben-is nagy irgalmából
mind ezeket.

A' Betegségről és Egészségről.

A' Betegség természet szerént való
még a' kisdedeken-is a' bűnért,
és. el-kerülhetetlen valamint az öreg-
ség, bizonyos hogy az Isten az idők'
járásával betegségekkel-is látogathatja
az embert. Ez az Efsztendő- is a' sok
idő változása miatt nyavalyával ijeszt
minket; de a' mindenható Orvos el-
tárvoztat minden nyavalyákat tőlünk,
ha az ő büntető és gyógyító kezeit
életünk' jobbitásával, és buzgó könyör-
géssel engefzteljük.

A' Békességről és Hadakozásról.

NEM az Aſtrogusoké az ilyen dol-
gokról írni, mert ezeket az Isten
a' Fejedelmek által, kik földi Istenek vi-
ſzi

Ennek alapján *Streibigék Győrött*, valamint a „Váci Ó és Új Kalendárium”, de mások is bejelentették vásárlóiknak ezt a rendeletet, de hozzáfűzték — nehogy vevőikörük elmaradjon —, hogy „más szükséges és furfangos” leírásokat adnak helyette.”

A Helytartó Tanács rendelete nagyon bölcs volt, mert — mint Európa legtöbb országában — hazánkban is rendkívüli módon elterjedt a köpölyözés és érvágás divatja, mely ugyan korábban is az volt már a XVI. században és az előző évszázadokban is, de az ellenreformáció alatt egészen mélyen beleivódott a magyar nép, főleg a szegény nép gyógyító rendszerébe. Ennek oka pedig az, hogy az ellenreformáció idején a rekatolizációs tervek egyik fontos eszköze az volt hazánkban, ahol alig-alig volt még orvos, hogy a népet a „csodagyógyító” búcsújáró helyekre szoktassák. Korábban is voltak „csodagyógyító” hírből álló búcsújáró helyek, hazánkban mindössze 10—15-ről tudunk. Az ellenreformáció idején azonban egészen II. József gombamódra szaporodtak a „csodák”, amelyeket valamelyik főúr birtokán vagy falujában „fedeztek fel”, és hamarosan nagy tömegekben látogatott oda gyógyulást remélve az egyszerű és a szegény magyar nép.

Mindezt hamarosan a katolikus szellemű kalendáriumok is mutatták. Majdnem valamennyiben ismertettek egy-egy „csodagyógyító” búcsújáró helyet, és ezek száma a XVIII. század végére — kimutatható módon az ellenreformáció idején — már 80—100-ra szaporodott. Az azt követő fanatizáló és gyarmatosító habsburgi időben bukkantak fel ismét a „csodák”. (L. Magyarország kegyhelyei és azok csodái. Szent Imre jubileumi év emlékére írta dr. *Paulovits Sándor*, a jeruzsálemi Szent Sír Rend lovagja, a budapesti Belvárosi Credo elnöke, Budapest, 1930. *Bonomi Jenő*: Makkos Mária. Katolikus Szemle, 1939. *Pásztor Lajos*: Máriavölgy. Egyháztörténeti Évkönyv, 1942—1943.)

Nem kívánunk e helyen a búcsújáró helyek orvostörténeti vonatkozásaival bővebben foglalkozni, csupán annyit, hogy hamarosan kifejlődött a szegény magyar nép között ez a két fogalom: száraz búcsú és nedves búcsú. Ezalatt azt értjük, hogy a száraz búcsúkon „csodaforrás” vagy „szent kút” nem volt, ott csak a borbélyok és fürdősök foglalkoztak köpölyözéssel és érvágással, mert az elengedhetetlen kelléke volt a búcsújárás zárandoklatnak. Itt a

köpölyözést egyszerű fakádakban végezték. A nedves búcsúkon azonban „szent kutak” és „-források” voltak, és ezekkel volt kapcsolatos a gyógyító fürdő is, vagy ezek vizét használták fel fürdésre, beteg testrészeik mosogatására, magát a szent vizet pedig itták, magukkal vitték szemük és betegségeik gyógyítására.

Ugyanez a tömegjelenség mutatkozott már sokkal régebbi csodák alapján a német nyelvterületen is, főleg a nagyon vallásos bajor és osztrák tartományban (Máriazell, Alt-Ötting stb.). Ezért jelent meg a helytartó tanácsi rendelet, melynek fogalmazója *Hell Miksa* (1720–1792) udvari fizikus volt.

A rendeletet ki is adták a vármegyéknek, és attól fogva valóban a magyar kalendáriumokban nem közöltek többé köpölyözési és érvágási tanácsokat. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a népnek rendeleti úton meg lehetett tiltani a köpölyözést és az érvágást. Erre mód nem volt. Orvos híján, a sokféle babonán és sokszor igen racionális népi empirikus szereken kívül, valamint a nagyon is kis számú akadémikus orvos tanácsain kívül, mégis csak visszatértek a hagyományos vérvételre, amelyet — ha búcsújáró helyeken végeztek — imákkal és más vallási ceremóniákkal kapcsolták össze, akkor hasznosabbnak tartották.

A nyomdák, a kalendáriumkiadók természetesen ezt jövedelmükön is megéreztek, ezért nem egy naptárszerkesztő akadt, aki a naptárban már ugyan nem, de nagy titokban, külön lenyomatban árusította az érvágás és köpölyözés javallatait. Ezeket azután kézről kézre adogatták és adták-vették.

Ezekre magától érthetően nem írták rá a szerzők és a nyomdák nevét, de néhány összegyűjtött példány nyomtatása veszedelmesen hasonlít a pozsonyi és győri nyomdák betűihez. Az észak-magyar nyomdák, valamint az erdélyiek szlovák és német nyelven adtak ki ilyen rölapokat.

Maga a köpölyözés és az érvágás a búcsújáróhelyeken, a csodák gyógyítás kapcsán, legtöbbször együtt a búcsúkon árusított „gyógyító szerekekkel” megmaradt a legszegényebb népréteg: a cselédek, a zsellérek, a majorok és a faluk szegény nincstelen parasztjai között úgyszólván a felszabadulásig. Azóta erősen csökkent, nagy titokban ugyan, de az öregek még ma is hiszik és végeztetik még helyel-közzel.

A Helytartó Tanács 1774-ben és 1777-ben újabb szigorú rendeletet adott ki, most már erélyesebb büntetést helyezett kilátásba. Ennek már több fogantja volt. Elmaradtak a köpölyözési javallatok egyszer és mindenkorra, helyettük bejelentették, hogy a jövő évben „orvoslási oktatást” adnak vagy „gyógyító tanácsokkal szolgálnak.”

Á N G L I A I
JÖVENDŐ-MONDÓ,
 Kristus Urunk Születése után való
1 7 5 5.
 Esztendőnek folyásáról tanítván,
 Melly
 Közönséges 365. napokból álló esztendő,
 a' Polusnak 48. gradusig való magassága
 szerint,
Magyar-Országgra, és Erdélyre
 alkalmaztatott;
 A' most Uralkodó
FO-HATALMASSÁGOKNAK
ÚJ GENEÁLOGIÁJAKKAL
 meg-ékesítettettt

Cum speciali Gratia & Privilegio Sacrae Caesareo-Regiae Majestatis.

POSONYBAN,
 nyomtattatott és találhatik
LANDERER JÁNOS MIHÁLY,
 Könyv-nyomtatónál.

12. ábra. A Pozsoni Jövendő Mondó kalendárium

hoznak, szép színt, bátorságot, böltséget, és jó halált. Telben a' fel-fizelek hurutot hoznak és barátságosra vágyon; fő sűlyt, veszedelmes náthát, fog-fájást, orzsa és torok-dagadást, torokban-való kelevényt, egyéb nyavalyát indít.

XVII.

A' négy Elementomról.

A' négy Elementomnak, tudni-illik: Tűznek, Éltető égnek, Víznek és Földnek, meg-vagyon az ő ideje, a' mellyben uralkodnak: *Nap-keletről fogva Délig* uralkodik az Elementom tűz. *Déltől fogva Napnyugattig* az Éltető ég uralkodik: *Nap nyugottól fogva Éj felkoraig* uralkodik a' víz; *Éj-féltől fogva Nap-keletig* uralkodik a' Föld. Im már ha az Hódnak újsága fel-tetfzik mikor a' Tűz uralkodik, az a' hó meleg és száraz léfzen. Hogy ha az égnek Elementomában fel-tetfzik, nedves és szeles idő áll az hóban. **A' Víznek** Elementomában ha fel-tetfzik, hideg és vizes hólnapot jegyez. **A' Földnek** Elementomában ha fel-tetfzik, az a' hólnap hideg és száraz léfzen, mert az újság azon Elementomnak természetét veszi magának, a' kiben fel-tetfzett.

XVIII.

A' négy Complexióknak tulajdonságiról.

Sanguineusban több egy természet vagyon hogy sem más féle Elementom, meleg és nedves, szeles mint a' Tavasz; ez a' leg-nemelebb Complexio; az ilyen ember szép termetű, piros ortzajú, tréfás, hírekész; halasi igen szereti, tiszteltéges dolgokban gyönyörködik, vig kedvű, nyújás, emberséges, édes beszédű, énekes, kövéretsko, állhatatos, keveltett szől, szemérmes, mást berszilló, nem hirtelen haragú, bő kezű, nevstő, dudoló, elég mérész, és könnyörületes szívű, nem gyűlöli a' szép személyt, szép, tiszta, meleg véru, minden szereti, jó elmű, bölts és tudós ember léfzen belőle. Az ő feleséggel szép gyermeki léfzenek,
több

13. ábra. „Száz Esztendőre Szóló” kalendárium részlete

Lássuk csak mik voltak ezek a bölcs orvosi és gyógyító tanácsok. Nagyon elterjedt kalendárium volt a „Magyar és Erdély Országai Új és Ó Kalendárium”, amelyet *Weinmüller* nyomtatott Komáromban. Új fejezet a „Hasznos Házi Jegyzetek”. Ebben egy rész betegség esetére a hideg víz hasznait írja le: lemosás, borogatás és leöblítés formájában. Hozzáfűzi, hogy a „bölts ánglius medicin-doktorok már régest használják”. A bélgiliszta bőséges teret kap, mint igen ismert népbetegség, amely különösképpen foglalkoztatta a nép fantáziáját, és hozzáfűzhetjük, hogy legtovább meg is maradt. A XIX. században, sőt a XX. században is, a legszegényebb osztály, a majorok cseléd-zsellér népei és a szegény nincstelen parasztság között hallottunk róla.

„Gilizta ha bántya gyomrodát, makkot törgy és edd. Igen hasznoss és próbált szer a mandola is, ha módodban vagyon, valamint a magyaró rágás. Kinek geleszte bánttya gyomrát, pálinkát, etzetet ne használjon (!) és gyakortást egyék (!).” Ime itt már a hasznos népi racionális empiria is megjelenik, míg a továbbiakban már akadémikus részek kimásolását is látjuk, pl.: „Gyomorban ha varak vagynak, geleszta hugyozvánhugyoz, akkor kákatónek lisztjét kösd rá melegen. Ha borban iszod, gelesztát elhajtya, scorpiót kihajtya, ha kákató lisztjét Rózsavizben csinálod, rothadt szádát Int meggyógyítja, gelesztát kihajtya”.

Ezt a részt kétségtelenül *Méliusz Juhász* könyvéből, annak pedig 55. jelzésű „Sás. De Iungo” fejezetéből másolta.

Az 1787. esztendei Kassai Kalendárium igen bölcsen foglalkozik az egyes évszakokban szükséges ésszerű öltözködéssel és táplálkozással, fürdőekkel, valamint egyes gyógyfüvek hasznával, de mint jellemzőt említsük meg, hogy a kéziratos bejegyzésben azt találtuk: „Hogy ember mikor vagassa eret avagy köpüt tétessen testrésére, Kalendáriumokban császári tilalommal tiltatik, öregapám kalendáriumából kiirván eképpen, mellek az jó és rossz napok köpü és vérvételi idők, amelly bölts irás az alsó városi pap urunk lengyeli Crakkóból hozatott kalendáriumából való öreg apám által.”

Ismét láthatjuk, hogy a Helytartó Tanács okos rendeletét milyen módon kerülték meg, hogy hagyományos köpölyöző és érvágó kalendáriumuk legyen.

A Kassai Kalendárium 1788. évi kiadásában pedig a „VI. tzik

MAGYAR - ORSZÁGI
O, ES UJ
KALANDÁRIOM,

Krisztus Urunk' Születése után

1797 dik

ES Z T E N D Ő R E,

(melly 365 napokból álló közönséges esztendő)

MELLYBEN

A' fozokott Kalandáriomi matériákon kívül Folytatása az Attilának Hiftóriája haláláig, fok-féle mulatságos Mesék, az esendő Sokadalmaknak (Vásároknak) napjai, nemkülömben az arany és egyéb pénzeknek mostani járása, Máriások', Petákok' vetése, Interesek és szolgálati bérek; (egy rézre-metfzett Képpel) fel-találtatnak;

A' Magyar-Ország, és szomszéd Tartományoknak könnyebb rendelése, az Egnek 48 Gráditsa fel-emelése tzerént.

45/10

PESTEN,

TRATTNER MATYAS' betűnível 's költségével.

A Betegségekrül" így kezdődik: „A tsillagnézó vélekedése szerint a jelenlevő esztendőnek Télje, főképpen vége felé sok oldal *gyakást*, belső kelevényeket, *hagymázatot*, kórságos szüv röttögést és belső részeknek nehézségeit okozni és szerezni fog az Emberek közül.” Folytatólag azután hosszan tárgyalja ezeknek a betegségeknek gyógyítását. Megemlíti, hogy az „oldal gyakás” nem más, mint „szegedés szúrás” vagy pleuritis.

XIX. század. Más okos tanácsok vannak a „Száz Esztendőkre Szóló Újjólag fordított, kijobbított, megöregbített Kalendárim”-ban, amely 1805-ben jelent meg *Eggenberger József* könyvárus kiadásában. Ennek 132. oldalán „Az embernek természetéről és mértékleteirül avagy temperamentumairul” című fejezet sűrűn nyomtatott 5 és fél oldal, a bevezető része így hangzik: „Amaz állatok között, amelyeket ösmerünk, az ember a legnemesebbik állat, az alkotmányok különböző garádicsai közt a legfölségebb ... testére nézve az állatok neméhez is kiváltkép a szoptatósokhoz közelit, de lelke által minden más állati alkotmánytul különbözik ... de azért testére is különb amazoknál, mert tagjai és minden részecskéi finomabbak, mesterségesebbek, alkalmazosabbak.” Miután hosszan részletezi az emberi és állati különbségeket, rátér az ember ismeretetésére: „A legújabb medicinadoktorok” szerinti összefoglalásra. „De bármennyifélék is legyenek a vegyületek, az orvosok még nem ok nélkül csak négy fő és szembe tűnő felekezetre vonnyák azokat össze, a többiekre úgy tekintvén, mint ezeknek alosztásaira. E négy vegyületet ők temperamentumoknak, avvagy természetmértékleteknek nevezik. Az Első a vérmérséklet, avvagy a vérmes temperamentum. A másik a nyálmértéklet, avvagy a puhatemperamentom. A harmadik az epemértéklet, a negyedik pedig a fekete-epemértéklet.” Folytatólagosan ismerteti a különböző temperamentumok ismertető jeleit: arcszín, mozgékonyaság, hanghordozás, tudományokban való elmélyedés, gyönyörök keresése, asszonyi népekkel való kedveskedés, hidegrázásra való hajlam, a bőr külső betegségeire való hajlamosság, bőrszín, ingerlékenység, türelmes-ség, haragvás, hevülékenység, hangulathullámzás stb. szerint.

A temperamentumok fejezetei végén egyetlen sorban azért oda írja, hogy „Alkalmazos-é a köpölyözésre és érvágásra, vagy sem.”

A következő fejezet a „Fontos Jegyzések az egészségről, nyavalyáról és halálról.”

Bevezetőben néhány okos megállapítást tesz, pl.: „Az egészség legfőbb java az embernek, a kincsek és koronák semmik hozzá képest, az egészséges marhapásztor boldogabb a nyavalyás fejedelmnél ... Kicsoda rajzolhatta le az egész háznak nyomorúságát, mikor az egyetlen egy házigazda betegen fekszik, kicsoda a jól nevelt gyermekeknek keserűségét, ha apjuk nyavalyában szenved. „Majd később a fejezet 4. oldalán így folytatja: „Drága kincs az egészség, olyan könnyen el is veszthet. Legnagyobb ellensége maga az ember nem ugyan természete által, hanem rendetlen indulatai által, mellyek a józan észnek világát sokszor eloltyák. Az ételben és italban, de kivált a bujálkodásokban való mértéktelenedés, ugy szinte a harag, a henyélés, az ijedés, az irigykedés rongálják.” Majd a továbbiakban így folytatja két oldalon át az elmélkedést és eképpen fejezi be: „Az ember olyan állat, amelynek hirtelen hangulatváltozása, fájdalma, vagy egyes orgánumainak megbetegedése nem is csupán azon szervezeti részben okoz bajt, hanem bizonyos utakon még az agyvelejébe és gerincelejébe is beleszorgál (!).”

Néhány oldallal később, pontosan a 146. oldalon ez a fejezet következik: „A tehénhimlőről és annak beoltásáról. Hogy minden embernek kell himlőzni, azt régen tudgyuk; hogy pedig egész tartományok még most is egészen szabadok a' himlőtől, hiteles tanul bizonyították. A' históriából még az esztendőknék számait is tudgyuk, mellyekben a' himlő egynehány tartományokba bevitetett, mellyek azelőtt rolla semmit sem tudtak. Krisztus Urunknak születése után való 1000-dik esztendeig a' mi Európánk a' himlőt nem ösmerte. A' 12-dik században hozták azt tartományiba zsiából a keresztes katonák. Majd 100 esztendeig Európának csak éjszaki részét pusztította döghalálos himlő, minekelőtte déli részeire is átalhatott. Nem lehetett tehát a veszedelmes nyavalyát Európából ismét kiirtani és tartományainkban oly ösmeretlenné tenni, mint valaha volt. A miből az következik, hogy tisztelnünk, böcsülnünk és áldanunk kell mindazokat, akik ebben fáradoztak. A mi Országaink képesek több más ragadós nyavalyáknak elterjedését megakadályoztatni, amint a tapasztalásból tudjuk, miért

ne volna képes az himlőnek káros dühösködéseit is meggátolni, mely nyilvánvalóképpen a ragadós nyavalyák közé tartozik.

Hogy pedig a himlőt, mihelyt lehetséges, szükséges is kiirtani, nyilván kitetszik ama károknak iszonyuságából, amelyeket okoz. Hány ember veszt el általa életét. Ha a megholtaknak lajstromait megvizsgáljuk, világos dolognak fogjuk látni, hogy nyolc himlős gyerek közül, kikre a himlő másrul ragadott, egy vagy kettő legalább meghal és így minden nyolcvantul tiz vagy husz a dézsma. Azok között, akik életben maradnak, számtalan van olyan, kiknek vérével a rájuk ragadott himlőnek mérge megvegyült és testeiknek nemesebb részeire, aminő a tüdő, rászállott következőképpen, ha a gyermekkorokban életeiket megkimélette is egészségeket legalább úgy meggyengítette, hogy talán felényi annyi ideig sem élhetnek, ameddig éltek volna, ha himlőtül mentek maradhattak volna. Tegyük ezekhez még az olyanoknak számontalan számát is, kik szép orcáik a himlőhelyek által megrutottatnak, akik közül számtalan jó lányok, kik sima orcával a legények között még válogathattak volna is, férj nélkül maradnak. Kívánatos dolog tehát oly módokrul gondolkodni, mellyek az efféle veszedelmeknek gátokat vethessenek.

Ilyen mód a himlőnek beoltása, mellyet Ingenhous és Jenner Ánglus Orvosok feltaláltak és sok próbatétel után foganatosnak lelvén, egész Európával közölték.

Ingenhous csak ember himlőt oltott a gyermekekbe és máris sok jót eszközölt meg. A himlőnek mérge nem egy könnyen telepedett le a testnek nemesebb részeire, az életet nem rongálta alattomban, a fehérnépi orcákat nem rutította meg. De az egész rossznak csak nem vethetett mégis gátot. Háromszáz himlős közül, kikbe a himlő beoltatott, csak elhalt még is legalább egy vagy kettő.

Jenner Ur ellenben a természetnek különféle erejét számos tapasztalásokban nyomozván, észre vette, hogy némely teheneknek tölgygein és csöcsein oly fekélyecskék támadnak, mellyek a himlőhöz nagyon hasonlók. A tehenek ilyenkor ugyan elvesztik az ételre való kedvet, tejeket és kövérségeket, de kevés idő mulvást visszater egésségek, a nélkülül, hogy életek legkisebb veszedelembe volt volna. Nyomozásait tovább folytatván a bölcs és tudós férjfiju, észre vette azt is, hogy azok az emberek, akik a teheneket fejik,

hasonló himlőket kapnak kezeiken, ha még nem himlőztek. A tehén himlő után pedig az emberhimlőtől egészen szabadok. Ha mindgyárt himlős emberekkel egy ágyban fekszenek is, Sőt még azt a próbát is megtették, hogy az olyan személyekbe, akiken tehénhimlő volt, emberhimlőt oltottak és azt tapasztalták, hogy nem támadt rajtok sem tüzesedés, sem gennyedés, sem hidegletés, sem egyéb változás. Kitészik tehát ezekből, hogy a tehénhimlőnek beoltása által valószínűs gát vettetik és hogy a tehénhimlő a *gáthimlőnek* nevét, amelyvel megtszelteztett, valóban megérdemli.

Ennek hasznai abból állanak, hogy azokat, akikbe helyesen oltatott, a veszedelmes emberhimlőtől örökre megójjá, orcájokat, egészségeket, életeket meg nem rontja, sokezer embert a haláltul és sulyos nyavalygástul megóván az Országnak sokezer hasznos polgárt és kézművest ad, a szülőknek pedig aggódásaikat egészenelenyészteni.

Milliomféle tapasztalások azon kívül, mellyek Angliában, Német, Francia és Olaszországban, sőt még a mi tartományainkban is tétettek, azt bizonyítják, hogy azok közül, akikbe a *gáthimlő* oltatott, csak egyetlen egy sem halt meg, sőt még sulyos betegségbe sem esett.

Több ennél okos embernek valóban nem kell arra, hogy gyermekeit jó korán az Orvoshoz vigye azzal a kéréssel, hogy a *gáthimlőt* belejek oltván, az emberhimlőtől megmentse.

Tapasztalattal birván ebben Budán, Pesten Kőszegen, Kassán, Posenban, de más tartományi városokban is ajánlatik késedelmezések nélkül a *gáthimlő* oltása, mellynek ára rendszeresen nem több két garasnál."

Hogy a 100 esztendőre szóló kalendárium szerzője, aki egyébként ismeretlen, ezt a valóban okos közleményt *Bene Ferenc* vagy pedig *Váradí Sámuel* (mindkettő 1802-ben jelent meg) a himlőről szóló kis könyvecskéjéből merítette-e, nem tudjuk megállapítani, mert tartalmilag mind a kettő annyira hasonló, hogy csupán egyes magyaros kifejezésekben különbözik azoktól, de mint kivonat, kétségtelenül kiváló.

Az Eggenberger-féle 100 esztendőre szóló kalendárium, amely mint a címlapon áll, „Földművelőknek szolgál hasznos tanításokkal, üdőszámításokkal, tanácsokkal mutat mezei gazdaságról, az egészségek fentartásáról.”

Ha összehasonlítást teszünk a XVIII. század végén és az XIX. század első harmadában megjelent kalendáriumok között, láthatjuk, hogy milyen nagy különbség van az egyes kiadványok között.

Az Eggenberger-féle kalendáriummal majdnem egy időben (1804) kiadott ugyancsak 100 esztendő kalendáriumban van „Phisiognomia” cím alatt a „Tagoknak állásáról való ítélet kiből embernek természete megismértetik”. Hivatkozik Arisztotelésztől Gale-nuson keresztül mindenkire, és sűrű oldalakon keresztül minden babonát összehordva, helyenkint nevetségesen fejtegeti témáját, majd „Chyromantia” cím alatt rajzzal illusztrálva, naív mesékkal traktálja olvasóit, hogy aztán áttérjen a „Betegségekről Való Orvos-ságok” című fejezetére. Ez keveréke a népi empiria racionális gyógymódjainak, valamint a kultikus „csodagyógyítás”-nak, és csak helyenként látunk egy-egy valószínűleg akadémikus gyógy-mód ismertetését.

Lássunk csak néhányat ezek közül:

„Amelly Embernek szemény Hályogja vagon. Annak a szemét kék kövel kell törteni, ha nem használ a kováccsal metéltesd le a szemöldökét, mindennap hugyozván béle, sózd meg, meggyógyul.

Az kinek torkán megdagadt, hogy nem nyelhet, Három tik-monyat habarj meg ecettel és végy egy fát, mint ujjad, tekerd meg ruhával, kend az torkába, dörgülled vele, miközben eztet mond: Szent Balázs téged hilak, segíts ezen veszendő léleknek. Utána kérj a sekrestyéstül szent gyertyát, tedd az torkára keresztbe, gyujtatván a gyertyát, te is, de a beteg is Szent Balázst hivd folyvást segítségül.

Kehe ellen végy fél font olajat, forrald meg serpenyőben, tégy bele jófajta maszlagport kanálszám, meggyógyul.”

A hosszú sor után ilyen részeket találunk:

„A Golyváról és a bőr alatti tsumósodásokról vagy deákul skrofulé. Ez fajtára jár. Ha férfi rokon fehérréppel házasodik, gyerökeik golyvások lesznek. A golyva olykor a bőr alatt van, néha mélyebben a petsenyék alatt. Egyes tartományokban, völgyes részekben gyak-rább. Elejit veheti e nyavalyának ha hótt Ember Koponyájában, mert ebben Tsuda erő vagon, friss forrás vizet gyakorta iszik,

attul szemlátomást apasztya. De az Itáliai spondia fazékba tévén, kemencében aszalván, morzsálva porként éhomra picin borral beveszed holdnak utolsó negyedétől fogva ujlásig jól teszel. De meg az fekete Tsalán gyökere is jó, mellynek Tarju magyaró is az neve. Jó még ha spondia nincsen kéznél az Oltatlan mész szítálván mézbe sűrűn kevervén kanálszám bévenni, de ruhára kenvén éjtszakának idején a golyvára kötni.”

Ez a rész teljesen *Pápai Páriztól* való, ui. 8. könyvének 4. része hasonló szerkezetet ír le, csupán részletesebben és az egyes növényeket latin szavakkal említi.

Úgy látszik *Pápai Páritz* művét sokszor forgatta a kalendárium szerkesztő, mert a fejezet végén a következő olvashatjuk: „Mikoron az embör vizellete megállt. Hevits téglát erősen, azt ecettel leöntvén tedd kis székre, de rá ne ülj, mert megégysz, csak gőze használ.”

„Ha a vizelet nem mén, de vért tsöpög, veszedelmes, mert az éppen elárasztja és sok gonoszt szerez. Erre orvosság nem elég dicsérendő a Juh tej ital, éppen olyan jó a Rhebarbarum, apróra törüén veres Borban add bé innya. Rosa liktáriom, uti fű magja, vagy bolus armeneus szinte hasznos. Kivül rákötni a titkos test-részre veres borban főtt Birs alma vagy Tölgy fa levelét vagy kennyék be Patikabéli unguentum comitissével. Hasznos még az édesgyökér pora pora is terpentínbe oldva. Ditsérik még a tsigát héjjával együtt egy paraszti tsuporban negégetett, összezuzott borban megiszod.”

Ugyanezt *Pápai Páriz* 5. könyvének 7. részében részletesebben találjuk, sok latin kifejezéssel.

„Ha az vékonyod megrokkán, Hasznos ecetet. bort, hatymát tikmonyat összehabarni, megkenvén jófajta forró vízből kivévén az árpaszalmát, rákötni és így foházkodj: Aki hozta el is vügye, keresztye vékonyra ne fájjon. Ur Jézus segítse, kinnya, poklok pokla menjen az ördögbe.” Itt már ismét a babona és kultikus misztikum keveredését látjuk.

Mindebből megállapíthatjuk, hogy a szerkesztő kétségtelenül kapkodó és minden természettudományi szemlélet nélküli ember volt.

Amilyen helyes volt a *Max Hell* által javasolt helytartó tanácsi rendelet kiadása a magyar nép egészsége szempontjából, a túlzásba

vitt köpölyözés és érvágás megakadályozására, éppen annyit ártott azzal, hogy a következő idők kalendáriumai tele voltak „a 100 esztendő s jövendőmondó” és hasonló badarságokkal, ahelyett, hogy akármilyen kezdetleges természetszemlélettel vagy valóban jó tanáccsal szolgáltak volna az egyszerű népnek. E helyett a fanatizálás és butítás végtelen sorozata következett, és az nagyon kevés kivétellel tartott a XX. századig, sőt amint látni fogjuk, más formában ugyan, de még az első világháború után is megtaláljuk a töméntelen és céltudatos butítás kifejezett nyomait.

III. fejezet

Amint említettük a kalendáriumokból végleg eltűntek a köpölyöző és érvágó részek, de helyettük végtelen sorozata indult meg a népbutító és fanatizáló naptári cikkeknek. Csak néhányat emelünk ki a sok közül. Az 1804. évi „Katolikus Kalendárium”-ban (71. oldal) olvashatjuk „A királyfalvai Szűzanya kegyképe” című hosszú leírást, amelyben „Hites szemtanúk bizonyosága szerint”, amikor a törökök Pozsonyt ostromolták, gróf Pálffy birtokán, Királyfalván, Fájdalmas Szűzanya képe vért könnyezett, sőt egy kapucinus barát feljegyzése szerint még Krisztus is könnyezett a keresztfán. Ettől kezdve sokezer hívő zarándokolt Királyfalvára, mert híre ment, hogy a Fájdalmas Szűzanya képének érintése minden betegséget meggyógyít.

A „Magyarországi Ó és Új Kalendárium” 1807. évi kiadványában (Pesten, *Trattner Mátyás* betűivel és költségével), versbe szedettet gyógyító tanácsokat ad, közülük csak ezt a kis versikét mutatjuk be:

„A veres-hagymáról

Doktorok Hagymáról nem egyaránt értnek.
Ártani Mondgya Galénus ezeknek,
Kiknek epéje nagy s haragos mérgüek,
De hasznosnak írja nyálas vérüeknek,
Asclepius tartya nem kevés hasznunknak,

Mert jók a gyomornak, s orcának szint adnak,
Ha megtört hagymával fejét a' kopasznak
Gyakran jól meg-kened, haját nevelsz annak.
Eb-marásrul néked veres-hagyma használ,
A'mint némellyektő e'felől halhatál,
Eztettel és mézzel kit ha timporálnak,
'S eléb kötnéd kötnéd ezzel egyéb orvosságnál."

A „Vátzi Ó és Új Kalendárium” (Ambró Ferenc költségeivel)
„Saját maga és bölcs mesterek által össze szerkesztett” gyógyító
imádságokat és fohászokat ír le, amelyek „kipróbálva hasznosnak
bizonyíthatnak.”

A XIX. század folyamán kevés kivétellel, ilyenek voltak a kalen-
dáriumok, amelyek oktatás és tanítás címén a politikai elnyomást,
a végtelen kizsákmányolást, a szegénység bárgyú és szó nélküli
tűrését szolgálták.

„Hajdani jó tanácsok és tapasztalatok tára” címen helyenként
gyógyfűvekkel népi orvoslást írtak le, amelyek egy része német és
magyar herbáriumok egyszerű átmásolásai, más részük eredete
pedig a magyar és a szlovák népi gyógyítás. Az 1831. évi és az utána
következő esztendőkből megjelent kalendáriumok hűségesen foglal-
koznak az "epedöggel" vagy „epesárgasággal”, más néven a „nap-
keleti epés dögletelességgel”, ezeken a neveken a kolerát értették.
Ezzel kapcsolatban is főleg az imádságra helyezik a fő súlyt, mint
a kolera egyetlen gyógyszerére.

„A Nemzeti Kalendárium”, amely 1810-ben Pesten jelent meg
Füstkuti Landerer kiadásában, szép magyar címeres táblájával
tűnt ki a többi kalendáriumok közül. Egyébként is sok érdekes
részt tartalmaz, felsorolja a: „pest-budai kórházak és orvosdoktorok”
neveit és címeit, „Gazdaságos jegyzések” cím alatt pedig a vérhas,
„vakköröm” és a kisgyermek „ebagos fejének” gyógyítását írja
le a kor felfogása szerint.

Az 1835. évi „Nemzeti Kalendárium” már *Trattner* és *Károlyi*
kiadása, a „Használandós cikkelyek” rovatában az érverésről
értekezik és megállapítja, hogy normálisan 70—80 között ingadozik
a felnőttek érverése, míg a kisgyermekké több. Láz esetén az
érverés sokkal szaporább, hidegrázás alatt még 120-ra is felszökik.

nek valóságos szaporodásának rövid, de meg-ért,
hető módja.

A' rozsféreg ellen látsuk az Orvosok
mit irnak, mit javasolnak, úgymint a' pergelt
rozst; a' sütt rozs vizet, vad-kendert; pezsma;
a' kormot sóval; fris óltott meszet vizével együtt,
mások a' nagyob' Csaba-Ire fűvét széna, közé-
tévén vagy abrakjok közé vagdalva kevervén azt,
vagy italokban hányván a' fűvet a' lovakban le-
vő fergek ellen igen ditserik; ugyan azt tartják
az ördög-harapta fűről-is, azt a' kerek-nádra fű-
ről; azt a' kisebb csengő fűről; de mind ezek-
nél jobb a' vad-veres ökör nyelvfü, a' melly de-
ákül így neveztetik: *Anchusa Angustifolia*, seu
Anchusa minor, *Lignostov*. A' levelei hasonlítá-
nak az isophoz, szőrössek, sem ize, sem szaga
nintsen az egész fűnek. A' piros, veresellő
virági színte a' fűnek tetején állanak töltéséren.
Ez az a' ditsért fű, melly a' lovakból, abrakban
bé-adván, apróra vagdalva foenum græcum mag-
gal öfzve vegyétven, a' rozsférget rövid idő
alatt ki-veszti. A' többit esztendőre tartom, ha
az Isten éltet bennünket.

A' veres-hagymáról.

Doktorok Hagymáról nem egyarant értnek.
Mert ártani mondgya *Galénus* ezeknek,
Kiknek epéjek nagy, 's haragos mérgűek,
De hasznosnak írja nyálos Verűeknek.

Asclepius tartja nem kevés hasznunknak,
Mert jók a' gyomornak, 's ortzának színt adnak,
Ha meg-tört hogymával sejt a' kopasznak
Gyakran jól meg-kened, haját nevelsz annak.

Eb-márásról néked veres-hagyma használ,
A' mint némellyekből e' felől halhatnál,
Fetettel és mézzel kít ha-timporálnál,
'S előbb kötnéd ezzel egyéb orvolságnál.

Lát.

15. ábra. Az 1797. évi „Ó és Uj Kalendárium” egy részlete

HÁZI, és ÚTI
C. 961. 6 J.
KALENDÁRIOM,

Kristus Urunk születése után való

1787. Eszt.

melly

165 - napokból álló közönséges Esztendő

A Pólusnak 48. gráditsa alatt fekvő

Magyar, és Erdély Országai
's ezeknek szomszéd Tartományjaira
alkalmaztatott,

Es meg - igazítottott az Orosz
Kalendáriommal együltt

A Lötsei Kalendáriomnak formájára.

KASSÁN,
FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY
költséggel.

16. ábra. Kassai Kalendárium (1787)

Ha az érverés „kihagyós” vagy „sántit”, akkor a betegnek jó egy kis szíverősítőt adni, akár valeriánát pálinkában vagy pedig megszáritott gyöngyvirág porát borban, vagy mézben elkeverve. Mint hasznos orvosságokat írja le a köményt, az ánizst, az ökörfarkkórót, a harangvirágot és a mályvát. Hosszan ad tanácsokat „a podegra, a giliszta, a kehe, a mellbaj, a vesearéna” gyógyításáról. Ezek sem különböznek azonban a XVII–XVIII. század népi empirikus gyógyításaitól, sőt legtöbbször csak azoknak változatai.

„Ofner Schreibkalender” című, 1845-ben megjelent (*J. Gyurián és M. Bagó* kiadása) külön fejezetet szentel „Nützliche Hausmittel” cím alatt a házi gyógyításra: fülbajok, fülfolyás, nagyothallás, gyomorfájás, köhögés és vérköpés, végtagfájás ellen ad különböző tanácsokat, amelyek semmiben sem különböznek a szokásos népi gyógyítástól. Utána külön fejezetben foglalkozik az állatgyógyítással.

Az 1841. évben a „Der Vaterländische Pilger für Ungarn und Siebenbürgen”, Kassán jelent meg *Carl Werfel* nyomdájában. 24 sűrűn nyomtatott oldalon „Lebensbeschreibung der Heiligen auf jeden Tag des Jahres”, amelyben a szentek életének ismertetésekor majdnem mindegyiknél megjegyzi, hogy a fohászkodás hozzájuk milyen betegség ellen véd vagy gyógyít, hová kell elzarándokolni Magyarországon a hívőknek, hogy kiválasztott és betegségükre fontos szentükhöz imádkozzanak és meggyógyuljanak.

Ez a kalendárium 1848-ig évente megjelent, akkor beszüntették, de 1852-től ismét megjelent németül, magyarul és szlovákul. Utóbb a Szent István Társulat vette fel kiadványai közé, hasonló fanatizáló tartalommal.

„Közhasznú Honi Vezér Kalendárium” 1837. évi kiadványa (*Landerer* nyomda) nagy formátumú, 250 oldalas naptár, szintén gyógyító tanácsokat ad, és sokat foglalkozik a kolerával is. De ugyanennek a kalendáriumnak az 1839. évi kiadványa 288 oldal, és ebben az „Emberisméret” című fejezetben igen okos anatómiai, antropológiai, élettani, belgyógyászati, gyermekorvoslási tanulmányt közöl 12 sűrű oldalon. Szerzője ismeretlen, csupán annyit árul el a bevezetésben, hogy „tudós pest-budai doktorok” írásait közli.

Ugyancsak a „Honi Vezér” 1844. évi kiadványában a 81. oldalon felbukkan már *Priesnitz* neve, és hosszan, több oldalon ismerteti

„Priesnitz úr” csodálatos és kiszámíthatatlan „feltalálmányának világra szóló horderejét”.

Ettől az időtől kezdve a vidéki városok naptárai is egyre többet foglalkoznak a sziléziai gräfenbergi csodálatos Priesnitz-féle gyógyintézettel, pl. a soproni 1858. évi. a pozsonyi 1859. évi, a kassai német, magyar és szlovák nyelvű, a muraszombati vend naptár. Az 1865. évi „Vas megyei Naptár” 63. oldalán „Hideg víz hasznáról, mint csalhatatlan szerről” értekezik, és azt állítja, hogy cikkét *Hufelandtól* vette át.

A „Honi Vezér” 1845. évi, számában a 90. oldalon a látásról és a szemről nagyon értelmes és népszerű leírást ad. Ismerteti a szemüvegek csiszolását, majd okosan cáfolja azt a régi hiedelmet, hogy a bélférges szükséges részei az ember szervezetének. A 117. oldaltól kezdve pedig 20 oldalon keresztül — egyáltalán nem reklámízűen — a hazai gyógyfürdőket írja le színesen és értelmesen. Külön fejezet foglalkozik a hazai „posványok és lápok” levezetésének sürgősségével. Közvetlenül utána a „Pest-budai Orvosok Királyi Társaságának” alapszabályait közli.

Láthatunk azután egy és ugyanazon kalendáriumban homlok-egyenest egymásnak ellentmondó szemléletű cikkeket is, pl.: a „Neuer National Kalender” 1822. számában (25. oldaltól) népszerű bőrgyógyászati ismertetést ad helyes felfogással. Viszont a 115. oldalon a holtak hazajáró szelleméről értekezik, szinte ijesztő badarságokkal, majd a 179. oldalon a himlőoltásról 4—5 oldalas ismertetést ad okosan és tanulságosan.

„Déliabáb Képes Naptár” 1857., *Emich Gusztáv* kiadványa, valóban szép gyógynövény-ismertetést tartalmaz, amelynek szerzője *Boros Mihály*, és minden egyes gyógynövénynél kiemeli, hogy melyik betegség ellen hasznos, mint kell elkészíteni. Okosan figyelmeztet a mérges növényekre és ezek nagyon szép ábráit közli.

Annál szomorúbb, hogy ebben az időben elkezdődtek a nagy reklámhirdetések: fogorvosi, „külbajok és belső” betegségek, vérbajok és nemibetegségek sikeres gyógyításáról, és természetesen nem egy levélben feltett kérdésre is ad írásbeli választ.

A „Mezei Kalendárium” 1847-ben, amelynek akkor már 8. évfolyama jelent meg (*Beimel József* nyomdája), 4 oldalas, rendkívül okos cikket tartalmaz azokról a betegségekről, amelyek

állatról emberre is átterjednek, valamint szól a bélférgekről. Annál különösebb, hogy a gyermekbetegségekkel kapcsolatosan mint kórokozót még a szemmel verést és az igézést emlegeti.

A „Szent István Társulat Naptára” 1860-ban kezdi meg kiadványait, amely azután évről évre megjelent fanatizáló cikkeivel.

A *Bucsánszky Alajos* által szerkesztett „Családi Naptár”, amely 1866-ban jelent meg Pesten, tele van népbufitó babonák, kuruzslások és „csodagyógyítások” leírásával, csodálkozik az ember, hogy ilyesmit ki engedtek nyomtatni akkor, amikor pl. a „Magyar Családi Naptár”-ban (*Heckenast Gusztáv* kiadása): „Mérgek és mérgezések” címen 50 oldalas tanulmányt közöl a korabeli orvosi felfogásnak megfelelően. A cikk szerzője *dr. Sárvári Eőri Andor*. A bevezetőben megemlíti, hogy *dr. Fried* nyomán írta tanulmányát. A cikk második része az „Állatmérgek” fejezet ez a „dühös kutyáról”, a lépfenéről, a „takonyméregről”, a kígyómarásról, a bogárcsípésről, a „hurkaméregről”, a sajt- és a halméregről értekezik olvasmányosan, könnyen érthetően, ugyanígy a következő 6 oldalon a különböző gázmérgezésekről.

Ugyanez a kalendárium a 250. oldalától 24 oldalon át *Dr. Sikor József*: „A gyermeknevelésről” szóló cikkét hozza orvosi és pedagógiai szempontból egyaránt helyesen.

A „Honvéd Naptár” című kalendárium 4. évfolyama 1870-ben jelent meg díszes külsővel, zászlót tartó szabadságharcos honvéddel és tábornokkal, de a 69. oldaltól majdnem 10 oldalon keresztül a Morzsányi patika különböző „orvosságnak” nevezett kuruzsló szereit ajánlja: mint gyomorerősítő, „hólyagkő oldó”, hebegő beszéd ellen való orvosság, köhögés elleni „mell-kockacukor”, különböző fajtájú kenőcsök, vizelet- és vesetisztítók, szemerősítő és bőrszépítő orvosságokat stb. A Morzsányi-féle gyomorerősítő, amely „egyetlen létező életelixírium” pl. a következő összetételű: „Végy 5 itze törkölypálinkába vagy jó tiszta szilvóriumba 70—80 zöld dió haját akkor, amikor a dió érni kezd, 2 font fehér cukrot, 2 nehezék szerezsendióvirágot, egy lat kalmust, fél lat báldriánt, fél lat fahéjt, egy lat ánismagot, egy lat lőménymagot, 30 aszalt szilvát és 60—80 aszalt cseresznyét, 3 narancsnak héját, egy negyed font barackmag belét, dugd be jól, hagyd 30 napig a palackban állni, aztán szűrd le éstölts ezen szerekre ismét 4 itze szilvóriumot. A 6-ik

öntésnél az $\frac{1}{4}$ részbeni szerek szaporításával és egy negyed font török keserű mandula hozzáátételével ráönthetsz 10 itze törkölyt, de egy fél évig tartsd bedugva. A Palack mérsékelten melegen lehet, csak forró kályhánál nem. Ennél jobb gyomorerősítő és ételelixérium még nehezen létezett, árusítja a világhírű Morzsányi patika.”

Ugyancsak ajánlja fogfájás ellen a világhírű „fogszivarkákat”, amelyeket „fáradhatatlan kutatások, s számtalan kísérlet nyomán biztos meggyőződést szerezve fogfájás ellen, mint legjobb szert ajánlhatjuk a t. c. közönségnek.”

A XIX. században a 70-es évektől kezdve hozzávetőleges számítások szerint hazánk területén átlag évente 500 féle kalendárium jelent meg. Ezeket általában az jellemzi, hogy legnagyobb részükben egészen primitív, természetesen erősen magyar nacionalista szemlélettel átitatott, teljesen félfeudális, tőkés ízű, a császári háznak hízelgő, ún. népszerű cikkek és történelmi leírások, szórakoztató anekdoták jelentek meg. Alig-alig találunk egy-egy kalendáriumi részt, amely az egyszerű magyar népet valóban értelmesen oktatta volna. Irodalmi ismeretterjesztésről is csak keveset szólhatunk. Itt-ott már néhány Jókai-novella vagy Petőfi-, Arany- és Vörösmarty-vers is jelent meg, de természettudományi felvilágosításnak még a legparányibb nyoma sincsen. Ezeket a kalendáriumokat pedig a múlt század utolsó negyedében már a legszegényebb és a legegyszerűbb paraszti családok: a majorok cselédei, zsellérei, napszámosai is megvásárolták a búcsúkon és vásárokon, ahol nagyon olcsón megkaphatták. Nem lehet ez másképpen, minthogy a kiadóhivatalokat szubvencionálták, mert — amint a címlapokon láthatjuk — egy-egy naptár ára 10 krajcár és egy forint között ingadozott, de voltak még 7 krajcáros olcsó naptárak is, amelyekhez pár krajcárért még a „100 esztendőös jóvendőmondó” bölcsességeit, sőt álomfejtő könyvet is kaptak a vásárlók.

Hogy mennyire így volt, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a nagy tömegű kalendáriummenyiség, amelyet főképpen a majorokban, de a faluk szegényebb házaiban is össze lehetett gyűjteni a felszabadulás előtt, ha ugyan egyáltalán szóba jöhetett a „gyűjtés”, mert a legtöbb család drága kincsként őrizte a foszladozó, sokszor 30—40 esztendőös kalendáriumokat, amelyeket a biblia mellett oly becses könyveknek tartottak.

Mivel pedig a műveletlen, szegény nép tisztánlátását teljesen elhomályosították, sem a munkásság, sem a szegényparasztság, még kevésbé a majorok cseléd és zsellér milliói nem láthatták saját társadalmi helyzetüket, és nem ismerhették fel az ország történelmi vonatkozását sem.

Még olcsóbban árusították búcsúkon az egyházi jellegű kalendáriumokat, amelyeket, mint becses olvasnivalókat vittek haza „emlékbe”, és minden szavát „szent tudomány”-nak nevezték.

XX. század. Az 1913. évi „Magyar Nép Naptára” című kalendáriumban meghatóan hosszú, képekkel illusztrált cikk jelent meg a szegény kis Jancsiról, aki epilepsziában szenvedett, és hosszú küzdelmek után végre is elkerült *dr. Szabó S.* csodálatos rendelőintézetébe (Budapest, Nagykorona utca 18.), ahol tökéletesen meggyógyult és boldogan éli világát. A következő oldalon hasonlóképpen bőséges leírást olvashatunk a „Titkos betegségek”-ről, amelyeket Magyarországon csak a Garai-féle rendelőintézet tud meggyógyítani.

Megbízható a „Házi Kincstári Kalendárium” minden egyes cikke, köztük a szegény parasztlány szenvedése, aki 29 éves koráig úgyszólván emberi életet sem élt, mert csúnya „sömör” torzította el testét. Végül is a budapesti Hunnia Gyógyszertár sömörkenőcse tökéletesen meggyógyította.

Se szeri, se száma a külföldi érzelgős történeteknek is, amelyeknek a vége mindig az, hogy valamilyen súlyos betegségből milyen könnyen ki lehet gyógyulni, csak a forrást kell tudni hozzá, pl. a „Maradera” nevű csoda-orvosság, amelyet R. H. Schultze berlini cég levelezőlap-kérésre azonnal megküld. A tuberkulózis, a rák, a különböző idegbajok sem gyógyíthatatlanok immár, csupán a megfelelő gyógyszert kell meghozatni.

Hosszú cikk foglalkozik a „Jézus Szíve Kalendárium”-ban a hipnózissal. A megható történet vége az, hogy azonnal írjon a New York-i Institute of Science, 366 A Rochester, USA címre, és a siker tudománya immár mindenkinek a kezében lesz.

Akadtak természetesen kalendáriumok, amelyek rendkívül ügyesen álcázták céljukat. Sokezres példányban jelentek meg és pár fillérért árusították őket, a szegény nép pedig kapkodva vásárolta. Ilyen ügyesen álcázott kalendárium volt a „Sümeji Kalendárium”,

amely egészen az első világháborúig szép csendesen megjelenhetett. Az utolsó szám az 1914. évi volt. Úgyszólván valamennyi évfolyama egyforma tartalmú, különböző leírásokkal: a sümegi kegyhely ismertetése, a sümegi vár története, a sümegi Darnay múzeum gyűjteménye, egynéhány egészen silány irodalmi termék,

17. ábra. A Sümegi Kalendárium egyik oldala 1914-ből

majd kibújt a szeg a zsákból és következett az „Egészségesek és betegek kincstára”. Ebben a nagy rovatban 30–40 oldalon keresztül dicsérő leírásai vannak a különböző orvosok és gyógyszerterek „világhírű” orvosságainak: égési sebekre, mellszúrásra, mellszorulásra, hasmenésre, hányásra, álmatlanságra, görvélyre, fejfájásra, és 100 féle más betegségre, amelyek a különböző hazai, ausztriai, és meglepően sok horvátországi gyógyszerertárakban kaphatók. Sok hír-

detése van *Feller Jenő* gyógyszerárának (Stubica, Zágráb megye), aki a csodálatos „Elsa Fluidot, Elsa pirulákat” javasolja, amelyek gyomor- és bélbántalmaktól kezdve a bélcsavarodásig mindent meggyógyítanak, egyszerű levelezőlapon történt megrendelésre is olcsó pénzért küldi a gyógyszerár.

Öreg igazság

hogyi a jó borsak nem kell eger, magától is terjed a híre. De nemcsak a borsal van ez így, minden jó dologról hamarosan értesül a világ. Mostanában sokat beszéltek a egész országban egy csodás találmányról, mely csúszos és köcsvényes bántalmaknál olyan meglepő sikerrel jár, hogy a beteg azaz az ostomlékét újra a felületét, aki nem képes ebből a páratlan szerből annyit készíteni, amennyi az ország csúszos és köcsvényes betegének kell. A neve ennek a szernek „Mentor”, amelyet biztos sikerrel használnak rheuma, czuz, köcsvény, meghűlésből eredő különböző betegségek, erős testi munka után való ki- és lábak merevsége, hátfájás stb. ellen. Olyan kevésféle ez a „Mentor”, amiből a beteg egy keveset riasztó a fájós testrészen, szétlöröszli és utána a fájdalom teljesen elerökött maradni. Be-szereik, hogy akik sokat dolgoznak, vagy sokat gyalognak, friss erőre kapnak, ha innak a „Mentor” szerrel bekenik és utána kúrosser annyit tudnak dolgozni és meneszteln, mint amekkoréig. Használják aztán nátha, influenza, nehéz lélegzés, fogfájás, fagy-dagasztos, aranyér, rovarcsípés és egerek ellen s mindent csak jól tudnak mondani a hatásáról. Híres orvosok is nyilatkoztak a „Mentor” erejéről, egy erede orvos az írta róla, hogy a katonáin is kipróbálta, kik a nyári gyakorlatokon képtelenek voltak menetelni és mikor a „Mentor” szerrel beken-tek lábukat, egy mentek, mintha új lábukat kapták volna. Egy másik orvos meg azt írta, hogy rheumásus fájdalmak ellen hosszú éveken át kezelte egy öreg urat, és mikor a „Mentor” szert adta neki, hogy használja, azt mondta az öreg úr, hogy csak most hisz el a híres jókat mondását, miszerint öreg ember

18. ábra. A Sümegi Kalendárium egyik oldala 1913-ból

Állandó oldalas hirdetését látjuk *dr. Szabó S.* budapesti „epilepszia-specialistának”, akinek felülmúlhatatlan gyógyszere sehol máshol a világon nem kapható.

A könnyen átlátszó hirdetésekön kívül azonban még álcázott „igaz történetek” is vannak benne, pl.: „Katona János históriája. Igaz történet”. Ebben 4 oldalon keresztül írja le Katona János

szomorú sorsát, aki az erdőben dolgozott, sérvet kapott, munka-
képtelenné lett, nagy családjá nyomorgott, míg végre egy kolduló
barát ajánlotta neki, hogy a budapesti Szent Péter Gyógyszertárból
hozasson „sérvkenőcsöt”. Meg is hozatta, pedig a szomszédok
adták rá kölcsön pénzt. Egy héten keresztül bekenték vele a sérvét,
és csodák-csodája a sérve elmúlt. Utána felkereste a jóra való barátot

Keresek egy nőt

ki natalagát a legmagasabb korig fenn-
tartani és illeget visszteni óhajtja.

En mint orvos Önök is tanácsolom,
csak egy szer által érhető el ez a
levegőtől kitűnő és pedig a **Diasana-
kurávt**. Sammitféle ellenszaves kül-
sögger használata, hanem **léből** kezelé-
ssel a **léből**et, gefesszátalag hatik, ez az
egyedüli **léből**es az, a **természetes!** Ellyvált
üleges, hiányos emésztés, rossz vér,
vérszegénység, sápkór, bői bajok stb.
okozták a korai vénülest, mely ráncok
képződésével az arcbői tisztatlansága-
ban stb. mutatkozik.

A **Diasana** által eszközölt vérteljes-
sítési kúra **llyítő erejével** a nap sugá-
rához hasonlítható.

A **Diasana** alapos rendet csinál
az egészségtelen anyagok között
és **virágzó, rózsás külsőt ered-
ményez.** A lány meglühdseget az éry erezte váltja föl és
nyomában egészséges cunnek ut és gyors képződés jár.

Minden gyomorbajznak betegnek, gyarmakigamnak, a ser-
dülő llyuságnak határozottan legkényyebben emésztendő, legyobb
llyu erőtáplálakot nyújtja a **Diasana** laporeje lly, szer nagyobb
mint a marhabúse.

Doboza K. 1.30 és K. 2.40.

a **llyvgy-szer**traktában, kéren azouban, csakis **Diasanát** és ne
fogadjon mást, ismertetéseket és próbákat ingyen küld:

KAISER FR. Bregenz, VORARLBERG.

19. ábra. A Sümeji Kalendárium 1914-ből

a rendházban is, és ami csak tőle tellett, mindenféle ajándékot
vitt neki.

Az 1911-es évfolyamban egy teljes oldalt elfoglaló képet lát-
hatunk: egy jovialis arcú, nagy szakállas orvostudós, különböző
orvosi műszerektől körülveve gyógyító tanácsokat ad. Ezek a taná-
csok azonban 6 teljes oldalon különböző kuruzsló gyógyszereket
hirdetnek.

Még meghatóbb az 1912. és 1913. évfolyam, amelyben feszület
előtt térdeplő és imádkozó kislány verset mond a Szent Péter

Gyógyszertár csodálatos „Reparator” nevű orvosságáról, amely őt, aki évek óta fekvő beteg volt, meggyógyította. Egy másik helyen az oldalt kitöltő feszületet látunk, ahol versbe foglalva „szíve mélyéből” ajánlja a Szent Péter Gyógyszertár különböző gyártmányait.

20. ábra. A Mária-zelli Patika híres reklámja

Természetesen a „100 esztendő s jövőmondó” sem hiányozhatott ezek közül a csodálatos hirdetések közül, mellette a bagoly és a halálfej. Leírja, hogy Bregenz városában a Kaiser Patika árusítja a fájdalmak, a kínzó gyötrelmek elleni szert, de egyúttal az „ifjító szereket” is.

Akármelyik kalendáriumot lapozzuk fel, majdnem teljesen egyformák ezek a népbetítő „csodaorvosság” hirdetések, és elgondol-

koztató, hogy a félféudális, tőkés rendszernek mennyire érdeke volt az egyszerű dolgozó népet tudatosan butaságban tartani.

A századforduló után, főleg pedig 1908—1910-től kezdve lényegesen jobb kalendáriumok is akadtak. Az 1912. évi „Országos Magyar Iskolaegyesület Naptára”, nagyon szép és könnyen érthető cikket közöl a magyar gyógyfürdőkről. De azért ne gondoljuk, hogy ez is mentes a „csodagyógyszerek” hirdetéseitől, mert ha nem is 20—30 oldalon, de néhány oldalon hirdeti a pesti, aradi, osztrák és horvát „csodaorvosságokat”.

A Tanácsköztársaság után néhány éven keresztül lényeges változásokat látunk, 1919-től 1924, 1925-ig számbelileg is kevesebb népkalendárium jelent meg, de a „Pesti Hírlap Kincsesháza”, a „Kincses Kalendárium” a „Magyar Anyák Naptára” már valósággal orvosi ismeretterjesztő tanulmányokat is tartalmaz, pl. *Bókay János* vagy *Szenássy József* és *Brunner Vilmos* tollából. Annál különösebb, hogy a „Pesti Hírlap Kincsesháza” című kalendáriumban (1926. évi 299. oldal) „A táplálkozás elmélete” után mindjárt nagy cikk következik *Steinach*ról badar és félrevezető érveléssel.

Ebben az évben jelent meg néhány egészen kiváló kalendárium is, pl. a „Magyar Honvédelmi Naptár” (1926), hasonlóképpen a „Magyar Anyák Naptára”, amelyek orvostörténeti vonatkozásban is kiemelkednek.

Sajnos a félfasiszta, majd fasiszta rendszereknek megfelelően hamarosan tucatszámra, szinte központi irányításra, indultak meg azok az olcsó — úgyszólván fillérekért árusított —, valóban a legszegényebb nép: a majorok cselédei, a zsellérek, a nincstelének, a napszámosok számára szerkesztett kalendáriumok, kizárólag butító „irodalmi” és „egészségügyi” tartalommal. Ezeket a kalendáriumokat vásárolkon és búcsúkon ezer és ezer ember vásárolta és olvasta. Ilyen volt pl. az „István Bácsi Naptára”, a „Protestáns Képes Naptár”, a „Falusi Gazda Naptára”, a „Lidérc Naptár”, amelyek tartalomjegyzéke már elárulja csodálatos érdekességeiket: útikalandok, rémtörténetek, telepatikus leírások, spiritizmus. A „Magyar Nők Naptára” is hasonlóképpen sok félrevezető, egészségügyi vonatkozásban helytelen cikket tartalmazott. „Az eladó lányok naptára” a természettudományos felvilágosítás helyett teljesen butító cikkeket közölt, limonádé ízű érzélgősséggel.

Elmondhatjuk, hogy a Tanácsköztársaság leverése után az egyszerű magyar nép a kalendáriumokban valóban az irodalom, az általános tudnivalóknak, nem utolsó sorban természettudományi és egészségügyi cikkeknek legtöbbször csupán a hulladékait kapta, éppen csak a régi „100 esztendő s jövőmondó”, a tenyérjós hiányzott belőlük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ha nem is a kalendáriumokban, de külön könyvecskékben még mindig olcsó pénzért vásárolhatták az álmoskönyveket is.

Az első világháborúig a némileg javuló naptárirodalom újra a politika, a fasiszta politika eszközüvé lett néhány egészen kitűnő egészségügyi és orvosi vonatkozású kalendáriumtól eltekintve, amelyek sajnos sohasem jutottak el a szegény magyar nép közé részben azért, mert nem jelentek meg elegendő példányszámban, másrészt, mert lényegesen többbe kerültek, mint a néhány pár filléres, népbuító kalendáriumok.

A kép, amelyet a magyar kalendárium-irodalom orvostörténeti vonatkozásairól adhatunk, nagy általánosságban tehát elszomorító.

A magyar kalendárium-irodalom évtizedek óta foglalkoztatott. Ismertem a magyar szegényparasztság, a cselédek, a zsellérek, a napszámosok sokmillió s tömegének természettudományos szemléletét — ha ilyenről egyáltalán beszélhetünk —; feljegyzéseim nagy része a felszabadulás előtti évtizedekből származik.

A felszabadulás után a hatalmas kultúrforradalom fergetegébe került az egyszerű magyar nép is. Egy-két év kellett ahhoz, amíg lélegzethez jutott és érteni kezdte saját sorsát, múltját, jelenét és jövődjét. Sokat beszélgettem ugyanazokkal az egyszerű volt béresekkel, gazdasági cselédekkel, nincstelen napszámosokkal, akiket ismertem 20—30—40 évvel ezelőtt is. Látom és érzem a forradalmi változást. A majorok és faluvégek fülledt és ködös levegőjéből kiszabadult szegény nép ma már fellélegzett, és az egészen öreg generációtól eltekintve, valósággal habzsolva szívja magába a tudnivalókat, s történelmet, az irodalmat, az egészségügyi és a technikai tudást, amelyekről eddig úgyszólván semmit sem tudhatott.

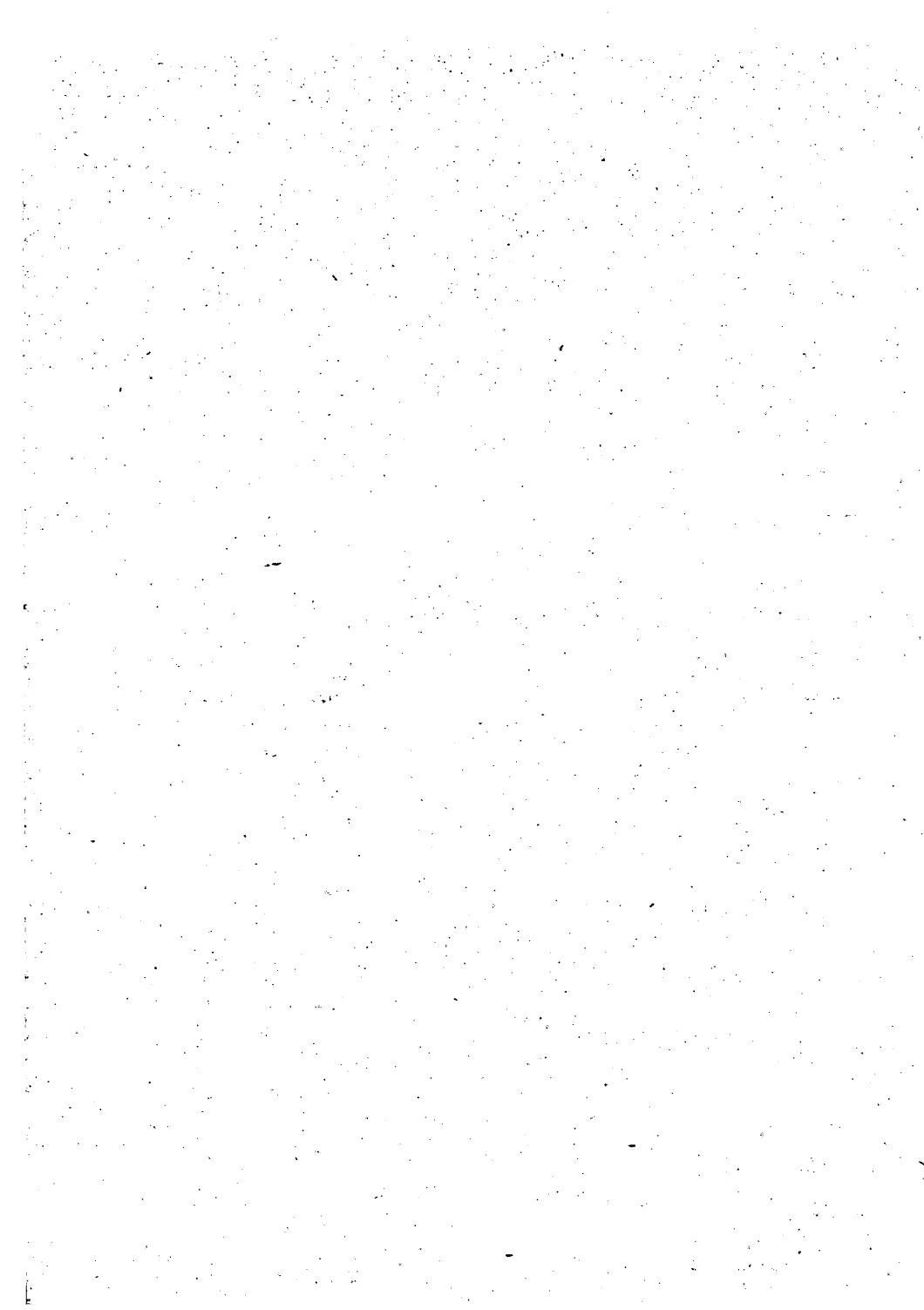
Hosszú sora lenne annak, hogy csak orvostörténeti szempontból is elmondanánk azt a hatalmas változást, amelyen az egyszerű magyar nép átment, és ami még ma is folyamatban van.

Lássuk azonban milyenek a jelenlegi kalendáriumok? Erre a

kérdésre nagyon könnyen, de csak nehéz szívvel lehet válaszolni. Az a néhány kalendárium, amely — tudomásom szerint — sok-ezres példányban jelenik meg, és amelyet — akárcsak régente — ma is megvásárol a falusi nép, alig-alig tartalmaz egészségügyi felvilágosítást. Igaz ugyan, hogy az Egészségügyi Minisztérium, a KÖJÁL és a TIT sok egészségügyi felvilágosító könyvet és füzetet ad ki, melyek egy része elkerül falura a földművelő nép közé, olvasásuk is, de nem úgy, mintha a kalendáriumból olvashatnák. Meggyőződésem, hogy ha ugyanaz az anyag a kalendáriumokban jelenne meg, sokkal inkább célt érnének vele. Kétségtelen, hogy a nagyon sok felvilágosító és ismeretterjesztő előadásnak jó hatása van (TIT, minisztérium, tanácsok stb.), de ezek nem mindig felelnek meg a céljaiknak, részben az előadók hozzá nem értése, részben az előadások gyakran túl magas színvonala miatt. Most ott tartunk a felvilágosító előadásokkal, hogy az évszázadokon keresztül elhanyagolt magyar nép szemléletére legtöbbször alig vagyunk tekintettel, és nagyon gyakran tartunk falun és a majorokban olyan előadásokat, amelyek értékesek és érdekesek, csak az az egy hibájuk van, hogy kevesen értik, helyesebben éppen azok közül értik meg kevesen, akiknek ezeket a felvilágosító előadásokat szántuk. Nagyon tanulságosak a gümőkórrol, a fertőző betegségekről, a vírusokról, a bacilusokról tartott előadások és filmek, de úgy gondoljuk, hogy az egészségügy, a higiéné fundamentumát is le kellene raknunk, hogy aztán magasabb nivójú előadásokat tarthassunk. Éveken keresztül rengeteg falusi emberrel beszéltem, józan gondolkodású és felvilágosult emberekkel, asszonyokkal, férfiakkal egyaránt. Az ő véleményükből merítem álláspontomat.

Egészen más lesz a helyzet a legújabb generációval, akik már úgyszólván a napközi otthontól, az óvodától kezdve az általános iskolán keresztül fokozatosan természettudományos ismereteket kapnak.

Évszázados hagyományokat nem könnyű megdőnteni. A magyar földművelő nép amióta csak írni és olvasni tud, kifejezetten *szereti a kalendáriumot*, szeret abban böngészni, felolvasni, és az esztendőök folyamán a család minden tagja áttanulmányozza azt. Miért nem tartjuk fontosnak ezt a hagyományos lélektani vonzalmat tovább ápolni, fejleszteni az egyébként kitérő jelenlegi kalendáriumainkban?

AZ ÚJ SZT. JÁNOS KÓRHÁZ KELETKEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE ÉS KIALAKULÁSÁNAK FŐBB ADATAI

Írta: DR. BALOGH JÁNOS (Budapest)

1340-ben Csehország Pomuk nevű falujában született János, aki a kor szokása szerint egyházi pályára lépett és ezen valóban sokra is vitte: a prágai érseki káptalan vikárius-generálisa lett, s mint ilyen a királyné gyóntatóatyjának tisztségét töltötte be. A cseh király és a prágai érsek között feszültté vált a viszony, de János hűségesen kitartott ura, az érsek mellett. Vencel király mindenáron meg akarta tudni, hogy mit gyónt a királyné az atyának, de János nem volt hajlandó elárulni az egyházi szentség alatt reá bízott ember, s talán fontos politikai vonatkozású királynői titkokat. Ezért a király pribékjeivel elfogatta és súlyosan bántalmaztatta a bátor papot, és miután semmiképpen sem akart vallani, embereivel a Moldvába dobatta, vízbefojtatta. Nevét a legenda 1457 körül kapta szárnyaira, s rövidesen kedvelté vált a hívők körében, mint a jellemzilárdság mintaképe. Különösen a révészek, halászok, molnárok tettek neki fogadalmat és választották védszentjükké. Már jóval hivatalos szentté avatása előtt szentként tisztelték *Nepomuki Jánost*. Ilyenforma tiszteletben részesült a budai polgári lövészegylet tagjai között is. Ezzel tulajdonképpen elértünk történetünk színhelyére, a töröktől éppen felszabadított Buda földjére. A Buda ostromát átélte külföldi emberek emlékirataiból nagyon szomorú kép tárul elénk. Sok korabeli utazó leírja, hogy az egykor dúsgazdag és virágzó ország kietlen füves pusztaság, amelyen kóbor kutyák csordái még a jámbor utazót is megtámadják. 1686. szept-

tember 2-án foglalták vissza a keresztény hadak Buda várát. A város teljesen elpusztult. Füstölő házroncsok, emberi és állati tetemek ezrei, vadul garázdálkodó zsoldosok jelzik a város újjáépítésének kezdetét. 1688-ban a városban mindössze 98 házban laktak, a lakosság lélekszáma 600 körül lehetett. Az újjáépítés munkája azonnal megindult, vezetője a budai királyi kamara igazgatója *Werlein János* volt. A nehézségek igen nagyok voltak. Nem állt rendelkezésre építőanyag. A legegyszerűbb dolgokat lécet, gerendát, szeglet, talicskát, szerszámot, de mesterembert is Bécsből és más külföldről kellett hozatni. A telepesekek német, cseh, rác, horvát iparosok voltak, akik ingyen házhelyet vagy romházat kaptak öt évi adómentességgel, 5 forint lefizetése fejében pedig megvásárolhatták polgárjogukat is. Nagy baj volt az ivóvízzel is. A víz fogyasztása egyenesen életveszélyes volt. E néhány szerény adat talán megvilágítja az első lépések nehézségeit. Ezek ellenére 1696-ban 427 házban laktak már, 1714-ben pedig Buda lakossága 8950 főből állott.

1710-ben ismét nehéz napok virradtak a sokat próbált városra. Az évszázadok óta rettegett feketehalál, a pestis újra megjelent Pest és Buda falai között. A legsúlyosabb helyzet Budán volt, s ezért a bölcs budaiak a város tanácsülésén határozatban mondták ki: „építtessék a város falai mögött egy kórház, pestisbetegek számára és állíttassék egy néember, aki ezek számára kegyes adományokat gyűjt”. A kolduló asszony megkezdte mindennapos körútját alimizsnáért a betegségtől, nyomorúságtól sújtottak enyhítésére. A járvány megszűntével 1713. március 11-én a városi tanács kimondja, hogy a ragályházat megtartják és a kolduló asszony a betegek számára továbbra is gyűjtse a jó emberektől a kegyes adományokat. Úgy látszik azonban, hogy a kegyes adományok nem voltak elegendőek a betegek ellátására, mert a városi tanács intézkedése szerint a szegénysorú betegek élelmezésére napi 3 krajcárt adtak, az őket gondozó asszonynak pedig 6 krajcárt. Egyéb kiadásokra havi 8 forintot rendeltek. A kórház fenntartása tehát a tanácsnak mintegy 30 forintjába kerülhetett havonta. A fentmaradt leírások szerint a kórház ebben az időben kicsiny, 4 szobás, vígszertalan külsejű falusi ház volt, amelyben a betegek kivül 12 elszegényedett budai polgárt is gondoztak.

A kórházról a régi embereknek egészen más fogalma és elképzelése volt. Tudjuk, hogy a kórházak története azzal kezdődött, hogy az utak koldusait, vándorait, a városok nincstelenjeit, az áthaladó szegény utasokat a kegyes barátok vendégszállásokon összegyűjtötték, testi és lelki sebeiket igyekeztek gyógyítani, s az arra rászorulókat étellel, itallal ellátták. Régen a jelentős jogelőnyöket élvező városi polgár mindent a saját házatáján intézett el, többé-kevésbé önellátó volt, s ha megbetegedett, az orvos, a borbélysebész, a bába házhoz jött, a beteget ezek utasítása szerint a családtagok ápolták. Így volt ez szokásban a XVIII. század elején is, csak a nincstelen szegények, az élet elesettjei és az átutazó idegenek szorultak a kórház segítségére. Egyetlen kivétel ez alól a rendkívüli járvány volt, akkor a betegeket jogállásukra való tekintet nélkül bevitték a kórházba.

A korábbi századokban az állam nem törődött a megbetegedett emberekkel, ez magánügy volt, erre az állam nem áldozott, és később is csak a hadsereg számára építettek az állam költségén kórházat. Így volt ez Budán is. Már az ostrom alatti időből is tudunk államköltségen fenntartott katonai kórházakról, sőt ilyen jellegű intézménye a várban a törököknek is volt.

Az ostrom befejeztekor romházat telekkel együtt 150 forintért lehetett vásárolni, és akkoriban egy jó polgárházat 2—3000 rénusi forintért építettek fel. Adatok ugyan ez ideig nem kerültek elő, de nem járhatunk messze a valóságtól, ha az 1710-es szükségkórház építési költségeit 1000 forint körüli összegre tesszük. Összehasonlításként megemlítem, hogy a budai tűzészertár (Zeughaus), amelyet 1901-ben bontottak le, az 1720-as években épült, az államnak 28 000 rénusi forintjába került. Az állam közömbösségét a polgárok egészségügye iránt még egy érdekes körülmény is bizonyítja. Buda felszabadulása után az első előljárókat *Werlein* kamarai inspektor nevezte ki. A város tanácsának képviselői részt vettek a pozsonyi országgyűlésen és ott megtudták, hogy a régi időkben milyen előjogi voltak Buda városának. Elhatározták, hogy ezeket a régi jogokat visszaszerzik. Itt kerültek összeütközésbe a kamarai tisztviselőkkel. A polgárok érdekei a Budán szolgálatot teljesítő katonatisztek gazdasági érdekeivel is összeütköztek, s a kameráriusok, a katonatisztek és a polgárok között évekig tartó szívós, elkeseredett

harc fejlődött ki, amely hosszú idő múltán a polgárság győzelmével végződött. E harcok folytán még véres összeütközésekre is sor került. Olyan eset is előfordult, hogy egyszerre két polgármestere vagy éppen egy polgármestere sem volt a városnak. Ez azonban a kórház ügyét nem érintette.

A város fejlődésével a kórház kezdett szűknek bizonyulni, úgy, hogy 1718-ban bővítésének gondolatával foglalkozván a tanács egy nagyobb telekkomplexumot szerzett, sőt 1713-tól kezdve egyre többen tettek alapítványt a kórház javára. Gazdag és tehetős budai polgárok telkeket, majorságokat adományoztak a kórház céljaira. Megszaporodtak a gazdasági teendők is, szükségessé vált tehát, hogy az egyik városi tanácsnok a kórház gazdasági felügyeletét rendszeresen ellássa.

Talán nem lesz érdektelen, ha bizonyos pénzügyi dolgokat is szemügyre veszünk. Amikor Buda kezdett újra benépesülni, sokféle nemzetiségű lakos települt le az új házakban és ezek magukkal hozták országuk pénzét is, ezért Európa csaknem minden pénzeme közkezen forgott. Használtak fizetőeszközüül rénusi forintot, magyar vagy kura-forintot, dukátot, tallért és mást is. Milyen vásárlóerejű lehetett vajon az a bizonyos 3 krajcár?

1252-ben Firenzében nagy finomságú aranypénzt vertek, amelynek egyik oldalán lilium volt. Ezt a pénzt Florentinusnak, Florenusnak, Fiorind'oro-nak nevezték, ebből lett a magyar forint kifejezés. Ezt a pénzfajtát az újkorban először a rajnai választó fejedelmek utánózták, innen a rajnai, vagy rénusi forint elnevezés. 1559-ben I. Ferdinánd magyar király a rajnaihoz hasonló értékű és 60 krajcárra osztott forintot veretett. A magyar vagy pengőforint 50 krajcárra, vagy 100 dénárra, illetőleg 25 garasra osztódott. Feljegyzéseink szerint 1700-ban 4 font, azaz körülbelül 2 és $\frac{1}{4}$ kg fehér kenyér ára 4 krajcár volt. 3 kg fekete kenyér ára ugyancsak 4 krajcár. 1703-ban 1 krajcárért 9 lat, azaz körülbelül 25 kg finom vagy 17 lat, körülbelül $\frac{1}{2}$ kg közönséges szemle volt kapható. 1709-ben 1 font faggyúgyertya ára 7 krajcár. 1722-ben 1 font, mintegy $\frac{1}{2}$ kg marhahús ára $4\frac{1}{2}$ krajcár, ugyanennyi borjúhúsé 8 krajcár, a bárányhúsé $4\frac{1}{2}$ krajcár. A polgárjog kiváltságával rendelkező lakosok közül választott városi tanácsosoknak, ha a városi tanács ülést tartott, pénz és természetbeni illetmény járt. Az ülésezésekért

pl. minden évben egy kihízott disznót és 2½ akó sört kapott a tanácsnok. A disznót a városi tanács kívánságra pénzben fizette ki, 10 forint ellenértékben. A sört azonban a tanács nem váltotta meg, ezt a derék tanácsosoknak meg kellett inni.

A pesti színház építkezési adataiból tudjuk, hogy a XVIII. században a kőművesek napszáma a nyári időszak 10 órás munkanapján 1 forint 50 krajcár volt. Pest városa megbízta *Mathei* császári és királyi mérnökkari kapitányt, hogy mérje fel a várost és rajzoljon a városról térképet. Ez 1737-ben meg is történt. A kapitány ezért a munkáért a városi tanácstól 30 forintot kapott. Feljegyzéseink szerint 1736-ban a polgárnak a tanácshoz intézett beadványára 12 krajcár illetéket kellett fizetni, ebből az irodai személyzet 9 krajcárt, a szolgák 3 krajcárt kaptak. Ha a nagy munkában elfáradtak és szomjukat akarták oltani, egy icce öborért (7 dl) 5 krajcárt kellett fizetniük. 1724-ben a városi orvos évi 50 forintot kapott fizetésként. Adataink alapján a betegek számára biztosított 3 krajcár bizony elég kis összegnek tűnik.

A kórház középkorias jellegét mutatja a szegényügy és a kórházi betegápolás összefonódása. *Guszman* tanárnak a régi János Kórházról szóló kitűnő kis könyvecskéjéből még a kórház éttrendjét is ismerjük. A XVIII. század második feléből ránkmaradt feljegyzés szerint ekkoriban a kórházban ötféle éttrend divatozott, ezek legegyszerűbbike a téstás leves volt. A szegénybetegeknek voltak azért jó időszakaik is. A kedvezően alakuló gazdasági körülmények arra bírták a tanácsot, hogy 1727. március 17-én elrendelje, hogy a szegénybetegek az esztendő tíz nagy ünnepén a 3 krajcáron és a kolduló asszony szerzeményein kívül egy icce bort, ebédre főzeléket, vacsorára rántott levest kapjanak. 1727-től kezdve azt is bevezették, hogy a kórház élére gondnokot rendeltek, a betegek nem kapták kézhez a 3 krajcárt, hanem a gondnok szerezte be a szükséges ételmet. A XVIII. század második felében nőtt a drágaság, a napi ápolás díja 6 krajcárra emelkedett, ebből azonban már nemcsak az ételmiszert, hanem egyéb anyagokat, sőt főzőedényt, kötöző flanelt és vásznat, a gyógyszerek edényzetét is be kellett szerezni. Ezenkívül a kórház még külön 10 forintot is kapott a tanácstól. A betegeket a városi fizikus látta el. Évtizedekről évtizedekre így tengődött a kórház és csak a végszükség, a teljes társa-

dalmi elesettség vitte rá a legszegényebb embereket arra, hogy betegségükben a kórház falai között keressenek gyógyítást.

Nevezetes korszaka volt a kórháznak az a hat esztendő, amelyet a Nagyszombatról Budára helyezett egyetem töltött falai között. A magyar orvostörténelem ismert személyiségei *Plenk*, *Schoretits*, tanítottak és dolgoztak a kórházban. Az évtizedek múlásával nemcsak Buda lakossága nőtt, de a korszellem is kezdett változni. A megszaporodott lakosság, a sok átutazó sürgető szükségé tette a kórház kibővítését. Kezdték felismerni a kórházak közegészségügyi jelentőségét is. *Kalmárffy Ignác* városbíró volt a legkiemelkedőbb egyénisége annak a harcnak, amely szívós kitartó küzdelem után azt eredményezte, hogy 1819. október 13-tól 1820. szeptember 14-ig terjedő tizenegy hónap alatt emeletes épületté fejlesztették a kórházat. Ekkor már a kórház közel 30 000 forintnyi alapítványi vagyonnal rendelkezett, s az építésben tevékeny részt vettek a budai céhek és egyes polgárok, akik munkával, nyersanyag adományokkal járultak hozzá a költségekhez. Ekkor még sok bizottsági ülésezésre, tárgyalásra, pályázatra nem volt szükség. Ha a polgárokat meggyőzték egy középület szükségességéről, és a polgárság elhatározta annak felépítését, nem sokat tanakodtak, hanem nekifogtak és az épület hamarosan elkészült. 1820. szeptember 14-én nagy ünnepséget is tartottak és még ugyan abban az esztendőben maga a király is meglátogatta, végigjárta az új kórházat. Mint ismeretes ez az épület ma már nem áll, helyén a Széna téren kis parkírozott rész és MÁVAUT állomás van. Történelmi forrásainkból azt is tudjuk, hogy a régi János Kórház terjeszkedésével lassan-lassan kiszorította a helyéről a budai polgári lövőegyletet. A régi polgári lövőegylet (Schusstadt) emlékét ma már egykori épületének maradványa őrzi, a mai Ipari Tanuló utcában. Valamikor ez az épület is a kórház szerves részét alkotta.

Sajnos a rendelkezésre álló eredeti forrásokból, de *Guszman* kiváló művéből sem lehet megállapítani, hogy az 1820-ban megindított új kórház mekkora ágylétszámú volt. 1822-ben az első emeleten elhelyezett szegényházban 8 férfit és 3 nőt gondoztak. A földszinti körtermekben női betegeket helyeztek el, s ezért a kórház 1846-ig mint városi női kórház szerepelt. Az első kórházi esztendőben 173 beteget ápoltak. Úgy látszik azonban, hogy ez a

kórház sem volt elegendő, mert a nádor udvari orvosának 1838-ban közölt adata szerint, az ekkor már nyolc kórteremben 100 beteg-ágy volt. 1846-ban hallunk először erről a kórházról, mint Szt. János Kórházról, amely nevét még a régi lövöldei időkből a kórház előtt álló mintegy 4 méter magas szobortól nyerte, mely Nepomuki Szt. Jánost ábrázolta.

A betegek orvosi ellátását a mindenkori városi főorvos végezte, a sebészi teendőket az 1820-as és 1830-as években *Menner Antal* sebész látta el. 1847-ben már elvértve férfi betegeket is ápolnak a kórházban, 1849 májusában a honvéd seregek ostromolták Budavárát és ezért a kórházba igen sok sebesült honvédet vettek ápolás alá. A Szabadságharc után csendes, munkás esztendőök következtek. 1869-ben kitelepítik a városi szegényházat. A kórházat bővíteni kellett, a lakosság körében ugyanis a kórháztól való idegenkedés eloszlott és az igények növekedésével még a kórház fokozatos bővítése nem tudott semmiképpen lépést tartani. 1872-ben a két várost egyesítették és ezzel a kórház életében elkövetkezett az utolsó időszak. A kórház szervezése ekkor már hasonlított a mai kórházakéhoz. Külön igazgató vezette és nem a tisztifőorvos. Osztályokra tagolódott, megszabott létszámú orvosi és ápolónői gárda gyógyította a betegeket. A kórházzal sok baj volt. Eltekintve az 1872-es nagy kolerajárványtól, szűknek bizonyult, sokba került, az egyre növekvő forgalmat nem tudták lebonyolítani.

55 esztendő alatt (1838—1893) az ágylétszám 100-ról 234-re emelkedett és 1893-ban, amikor még teljes befogadóképességével működött a régi János Kórház, 20 kórteremben 6 orvos látta el a betegeket, évente 4—5000 beteg volt a forgalom. 1893-ban a kórház költségvetése 135 000 forintot tett ki. Az 1880-as évek elején sok szóbeszéd esett a városi tanácsban arról, hogy a kórházat alaposan ki kellene bővíteni. A város vezetői, hivatalnokai véget-hosszat nem érő tárgyalásokat folytattak, tanulmányozták a kérdést, fontolgatták a lehetőségeket: bővíteni vagy újat építeni?

Hosszú vajúdas után végre megszületett a régóta várt döntés. 1887. június 28-án Budapest fő és székváros törvényhatóságának közgyűlésén a tanácsi bizottmányok terjedelmes előterjesztéseinek megvitatása után a kibővítés terveit a közgyűlés végleg elvetette és 1887. évi 534. sz. határozatában 300 ágyas új kórház építését rendeli

el. Határozatilag kimondották: „...a tudomány és közegészség követelményeinek és a modern igényeknek teljesen megfelelő, de emellett minden fényűzés mellőzésével új kórház építéssé”.

Ekkor már a tanácsi szervek mögött igen jelentős munka állott. A tanácsi hivatalnokokból és közgyűlési tagokból alakított bizottmányok sorba járták a budai hegyvidéket és kerestek az új kórház számára helyet. A hírlapokból a nagyközönség is tudomást szerzett az új kórházról. 1887 októberéig 11 jelentős ajánlat érkezett a fővárosi tanácshoz, amelyekben kisebb-nagyobb telekkomplexumokat ajánlottak megvételre. Az ajánlatok egy része a Déli pályaudvar környékéről érkezett, egy része a mai Győri út környékéről, más része pedig a mai Nagyenyed utca, Kékgolyó és Alkotás utca közötti, akkor még üres telkekre vonatkozott. A telkek kijelölésére *Gottlieb* főorvosból, *Lechner* főépítési igazgatóból, *Rupp* közjegyzőől, *Ludvik Endre* János kórházi igazgató főorvosból, az I. és II. ker. előjáróiból, valamint számos bizottsági tagból bizottmányt alakítottak, akiknek néha valóságos turista kirándulást kellett tenni, mert pl. a mai Filler utca, amelyet akkor is így hívtak, még csak bozótokkal szegélyezett hepehupás vízmosás volt. A Déli Vasút környékét hamar elvetették, féltek a füsttől és a vonatok zajától és így három hely körül alakult ki nagy vita. Az egyik a Retek utcai telekcsoport volt, a másik az ún. külső Városmajor utcában, körülbelül azon a tájon, ahol a mai IV. sz. Sebészeti Klinika van, a harmadik telekcsoportot a Kút völgyi dűlőben vették szemügyre.

Budának ez a része ebben az időben egészen más képet mutatott mint ma. A Déli pu. környékén és a külső Városmajornak nevezett részben kertészetek és üres telkek voltak, itt-ott egy-egy nyári lakkal. A hegyoldalakon mindenhol virágzó szőlőskerteket telepítettek. 1875-ben a szőlősgazdák bizottsága jelentette pl., hogy a Kút völgyi dűlőben *Haszmann József* 3 hold és 400 négyszögölnyi telkén a talaj minősége kitűnő, holdanként 30 akó bort ad közepes esztendőben, a telek értéke 8000 forint. Egyetlen hátránya, hogy a vízár a tavaszi felhőszakadások idején elég nagy károkat szokott okozni. A telekszemle 1887 novemberében fejeződött be. Bár ekkor már óriási anyag gyűlt össze, mégis a hely kérdése teljesen bizonytalan volt. *Gebhardt* városi főorvos azon aggodalmaskodott, hogy a beérkezett ajánlatok jogi szempontból nem kifogástalanok

és ezért arra kérték *Rupp* közjegyzőt, hogy az ajánlatokat jogi szempontból alaposan vizsgálja meg, mert félt, hogy komolyabb tárgyalások esetén az ajánlattevők visszalépnek, illetőleg a telkek árát felhajtják. 1888-ban a főváros hozzáfogott az ún. Diósárok szabályozásához. A szabályozási munkálatokra — iszapfogó megépítésére — 27 300 forintot szavaztak meg. Ebben az évben különben megkezdődött a számbajöhető telkek tulajdonosaitól az ún. jogkötelező nyilatkozatok vétele, ezt az ügyet *Rupp Zsigmond* királyi közjegyző intézte. Nagyon érdekes *Rupp*nak *Haberhauer* tanácsnokhoz, a közegészségügyi osztály vezetőjéhez — aki egyben a kórház építésére alakult felügyelő bizottmány elnöke is volt — intézett levele, amelyben *Rupp* megírja, hogy a felek nagyon makacsok és a telkek vételárából nem akarnak engedni. Ebből az érdekes levélből az is kitűnik, hogy az akkor érvényben levő jogi eljárás szerint nem volt célszerű túl korán kivenni a jogkötelező nyilatkozatot, mert ha a tanács nehezen hozza meg a döntést és a jogkötelező nyilatkozatok érvényessége lejár, akkor a törvény még a kisajátításra sem ad módot. Hogy a tanács milyen mereven és késedelmesen tudott dülőre jutni ebben a fontos ügyben, az az alábbiakból világosan kitűnik. Közben a belügyminiszter állandóan sürgette a fővárost a kórház megépítésére.

Amikor az 1872. évi 36. törvénycikk elrendelte Óbuda Magyar Királyi Mezőváros (a magyar királyné koronabirtoka), Buda szabad királyi város, a Margitsziget, Pest szabad királyi város Budapest néven történő egyesítését, a város törvényhatósággá történő szervezése kapcsán, az új főváros bizonyos vonatkozásokban meglehetősen autonómiát kapott ugyan, de a főváros ügyeibe az államhatóságnak, és így elsősorban a belügyminiszternek beavatkozási jogköre volt. Így azután előfordultak olyan mulatságos esetek is, hogy a törvényhatósági autonómia virágkorában a belügyminiszter nem járult hozzá egy új, havi 10 forintos fizetéssel járó temetőóri állás létesítéséhez.

A polgármester a belügyminiszter sürgetésére utasította a mérnöki hivatalt, „hozzávetőleges” költségvetés elkészítésére, amelyet a mérnöki hivatal 1888. szeptember 11-ére készített el. Ez az ideiglenes költségvetés a Kútvölgyi dülőben eszközölt építkezés összegét körülbelül 680 000 forintban, a külső Városmajor utca esetében

699 000 forintban, a Retek utcai építkezést közel 717 000 forintban jelölte meg. Ezen jelentések szerint minden egyes épület alapincézve értendő és az építés stílusához az Üllői úti 1885-ben megnyitott új közkórházat (mai István Kórház) vették mintául. 1887-es közgyűlési határozatból tudjuk, hogy ugyanazon év december 17-én a Városmajor utcát végleg elvetették, maradt tehát két lehetőség: a Kútvolgyi dűlő és a Retek utca. A két telekkomplexum körül nagy harc indult meg. Igaz ugyan, hogy a Retek utcai telkek, amelyek a régi Szt. János Kórház közelében voltak, nagyon drágának bizonyultak, mert négyszögölenként 7 forintot kértek a tulajdonosok, viszont közel feküdt a már felépült városrészekhez, s ez a megközelítés szempontjából, az akkori közlekedési viszonyok miatt nagy előnyt jelentett. Az ellentábor azt hangoztatta, hogy a Retek utcában felépítendő kórháznak nem lesz meg a lehetősége a terjeszkedésre. Ezek között persze szép számmal voltak olyanok, akik maguk is szőlőtulajdonosok voltak a Kútvolgyi dűlő környékén. A Kútvolgyi dűlő ügyét legagilisabban *Scheich Károly* bizottsági tag, valamint az I. és II. ker. törvényhatósági bizottsági tagok támogatták. *Gebhardt* tisztifőorvos és hívei azon aggályoskodtak, hogy ha a kórházat a Kútvolgyi dűlőben építik fel, a közelben levő fogaskerekű vasút füstje megrontja a jó budai levegőt, s ezért alkalmatlanná teszi ezt a vidéket kórház céljára, nem is beszélve a fogaskerekű vasút által előidézett zajról. Szegények ha tudták volna, hogy 75 év múlva milyen nagy problémát jelent majd a közegészségügyi szakemberek számára az ipari üzemek és a gépesített közlekedéstől súlyosan szennyezett városi levegő, bizonyára kevesebbet tanakodtak volna ezen a kérdésen.

1889. június 5-én egy szerdai napon délután 4 órakor a közgyűlés meghallgatta *Häbenhauer* tanácsnok jelentését az új kórház ügyében és kimondották, hogy „Budán a Szt. János Kórház helyébe 300 beteg számára építendő új kórház a Kútvolgyben a vámház és a katonai temető között fekvő területen építtessék fel és ehhez képest az említett kórház építhetése céljából a Kútvolgyben a vámház és a katonai temető közötti telekcsoport, és pedig a felépítendő kórház jövőben leendő terjeszkedésére való tekintettel 16 262 négyszögölnyi kiterjedésben az illető telektulajdonosok által felajánlott vételösszegben, esetleg kisajátítás útján szereztessék meg. A további

alkudozások, illetve a terület végleges megszerzethetősége szempontjából szükséges intézkedések és előmunkálatok megtételével jelentésének, illetve előterjesztésének elvárása mellett a közgyűlés a fővárosi tanácsot bízta meg." A belügyminiszter 1889. augusztus 22-én értesítette a főváros közönségét, hogy az előbbi határozathoz hozzájárult. 1889 novemberében *Kauszer József* építész, fővárosi bizottsági tag javaslatára a közgyűlés vita alá bocsátotta azt az indítványt, hogy a Kút völgyi telkek megvétele előtt végezzenek próbafúrásokat és talajvizsgálatokat a Kút völgyben és a Retek utcában, a csatornázási és alapozási munkálatokra való alkalmasságukat illetően. Viharos vita alakult ki, végül is 86 szavazattal 85 ellenében az indítványt elfogadták. Ez a határozat sokaknak nem tetszett, mert a kórház ügyének újabb halogatását látták benne. Tudnunk kell ugyanis, hogy a fővárosi középítési bizottmány, a pénzügyi bizottmány és a gazdasági bizottmány igen alaposan megvizsgálta ezt a kérdést és megállapította, hogy a Kút völgyi telekcsoport mindenféleképpen alkalmasabb, mert szemben a Retek utcai telkek négyszögölenkénti 7 forintos árával a Kút völgyi telkek ára átlag 3 forint volt négyszögölenként és a bizottságok abban is reménykedtek, hogy még ezt az árat is le lehet szorítani, mert ezekben az években a Magyarországon széltebénhosszában pusztító filoxera a Kút völgyi szőlőskertekben is hatalmas károkat okozott. A fővárosi egészségügyi vezetőknek ekkor már kórházak építésében volt bizonyos tapasztalata. 1885-ben az Üllői úton 1 420 000 forint költséggel 722 ágyas pavilonrendszerű kórházat építettek. *Háberhauer* tanácsnok, aki a kérdéssel igen alapos tanulmányokban foglalkozott, és úgy látszik a külföldi kórházépítési viszonyokat is ismerte, igen részletes memorandumban fordult feletteseihez annak érdekében, hogy az új kórházat ne a pavilonrendszer szerint, hanem tömbrendszer formájában építsék meg. Indokait a tömbrendszerű kórház mellett ma is bátran elfogadhatjuk és mi, akik ma is pavilonrendszerű kórházban dolgozunk, bizony sokszor érezzük ennek hátrányait. A kérdést a közgyűlésen vita alá bocsátották, pártok és ellenpártok alakultak ebben a kérdésben is, és végül 1889. április 9-én *Darányi Ignác* bizottsági tag javaslatára a pavilonrendszer mellett döntöttek. 1890 elején a mérnöki bizottság elkészítette talajvizsgálati jelentéseit és ebben

megállapította, hogy a Retek utca és a Kútvolgyi dűlő talajviszonyai egyformák. A közgyűlés erre elrendelte, hogy az I. ker. Kútvolgyben levő telkeket vásárolják fel. Az árak négyszögölenként 3,5 forinttól 1,59 forintig váltakoztak. Minden telektulajdonossal meg lehetett egyezni *Haszmann József* kivételével, aki 5 forinton alul nem volt hajlandó odaadni szőlőskertjét. Ezért elrendelték a kisajátítást. Az előzőekben már szóltunk arról, hogy ezek a telkek meglehetősen értékesek voltak, engedjék meg, hogy kortörténeti érdekességként megemlítssem, hogy ezen nagy értékű ingatlanvagyonok tulajdonosai között nem is egy volt, aki írni, olvasni nem tudott. A kisajátítás nem ment egyszerűen, mert bár a belügyminiszter hozzájárult, de értesítette a főváros közönségét, hogy a kereskedelemügyi minisztert is kérelmezniök kell ebben az ügyben. *Haszmann* még így sem járt rosszul, mert szőlőtelepéért 21 785 forintot fizettek ki neki. 1892 februárjában a közgyűlés úgy rendelkezett, hogy a fővárosi mérnöki hivatalt jelöli ki a tervezési munkák elvégzésére. 1892 novemberében, amikor a polgármester felelősségre vonta a mérnöki hivatalt a késedelemért, kiderült, hogy a munkálatok azért húzódtak el, mert a mérnöki hivatal a kapott négy hónap alatt a felszerelés hiányosságai miatt a tervezésnek eleget tenni nem tudott. A fő probléma itt a telek rendezése volt, mert a pavilonok között nem akartak lépcsőt építeni, ennek elkerülhetésére viszont lejtmerési munkálatokat kellett végezni, amiben a mérnöki hivatalnak akkor még nem volt tapasztalata. A mérnöki hivatal vezetője április 26-án *Barla Elek* mérnököt jelölte ki a munka elvégzésére, ő azonban megbetegedett, a segédmérnök időközben más állást vállalt és így aztán nem volt senki, akit a bonyolult lejtmerési munkálatokra be lehetett volna állítani. Ugyanebben az évben a belügyminiszter sürgetésére azt írják, hogy a kórház 1894-ben fedél alá kerül. Közben azonban más bajok is mutatkoztak. Egyre több hang hallatszott, amely sokallotta az építkezés költségeit, ezért a polgármester utasította a mérnöki hivatalt, hogy kísérelje meg a költségeket csökkenteni. Sokan kifogásolták a villámhárítók költségességét. Mások a sebészeti pavilon hosszának megrövidítését javasolták hat méterrel. Így húzódtak a dolgok és talán ez volt az oka annak, hogy az építési pályázatot 1894. december 14-én írták ki 1895. január hó 21-i határidővel. Kikötötték, hogy az épít-

kezéseket 1896 decemberére be kell fejezni. 1894 végén két építőmestert és egy műszaki rajzoló szerződtek az építkezés műszaki munkálataira. Tíz pavilont kellett felépíteni. A közgyűlés az építkezésre 1 220 000 forintot szavazott meg. A főváros részéről *Könyöki Károly* mérnök vezette az építkezést, aki a kórház költségvetését 1895 januárjában vette át. Az építkezés megindulását mindjárt a kezdetnél nagy veszély fenyegette, a közmunkák tanácsa ugyanis önhatalmúlag megváltoztatta a környékbeli utak terveit és így a kórházi teleksoporton keresztül széles közutat szándékozott építeni, mely a pavilonok elrendezését eleve lehetetlenné tette. Ebből újabb vita alakult ki. Ugyancsak nehézséget okozott az is, hogy a teleksoport rendezése érdekében a vámházban lakó adóhivatali tisztviselők szegültek ellent. Az építkezés azonban mégis megindult. Sajnos a pontos dátumot a rendelkezésre álló régi dokumentáció bámulatos pontatlansága miatt eddig még nem sikerült tisztázni, 1896 májusában az építkezésnek már teljes erővel menni kellett, mert a vámház főnökének, *Ritzler Károly* magyar királyi tárnokmester beadványából arról értesülünk, hogy az építkezés munkásai a májusi felhőszakadás vizét az ő kertje felé vezették, kertecskéjét a vizár elsodorta, cserép- és tégladarabok tönkre silányították. A vitát végül is *Eberling* városi főmérnök közbelépése simította el. A fővárosi ügyészség mint telekkönyvi hatóság, a telekkönyvi rendezést 1896. szeptember 12-én hagyta jóvá. Az építkezés most már rendes mederben folyt. Hogy mikor fejeződött be, azt a dokumentáció pontatlansága miatt eddig még nem tudtam megállapítani. Egy azonban bizonyos, hogy 1898 elejére az épületek teljesen készen állottak.

A II. ker. Nagyrókus utca 26. sz. házban elmebetegeket ápoltak és a bérleti szerződés lejárván, a tulajdonos nem volt hajlandó azt meghosszabbítani. Ezért a fővárosi közgyűlésen elhatározták a kórház megnyitását. Az épületek első felszerelésének költségéül a közgyűlés 115 574,60 forintot szavazott meg, kiírták a pályázatokat.

A pályázatok körül azonban botrány tört ki, mert az 1898. május 18-i közgyűlésen *Polonyi Géza* a pályázatok körüli visszaélések miatt interpellációt nyújtott be. *Polonyi Géza* fővárosi bizottsági tag egy okmányt mutatott be, amely szerint az egyik szállító cég

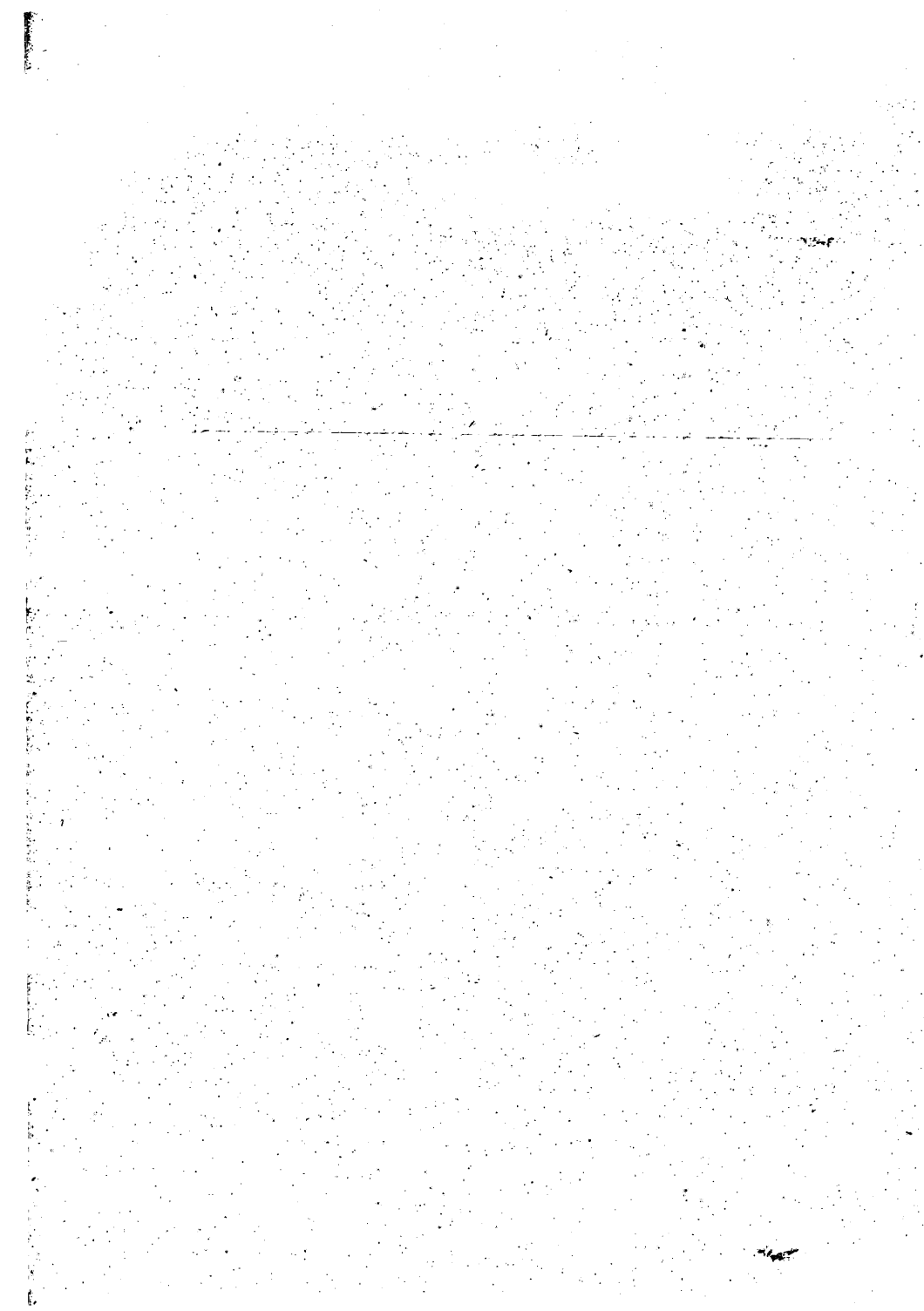
alkalmazottja felajánlja a másik szállító cégnek, hogy elmondja, miként lehet a tényleges szállításnál a fenttartott mintától eltérően (textilneműekről van szó) minden szállított darabnál 30–40 cm-rel rövidebb anyagot beadni, ami ilyen nagy szállításnál óriási nyereséget jelent. A bizottsági tag azt is kifogásolta, hogy a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt szolid cégek a szállításra nem vállalkoznak. Kifogásolja, hogy a Rókus Kórházban berendezett mintateremben a kórházi gazdasági tisztviselők nem adnak elegendő felvilágosítást a pályázóknak. Így csak az pályázhatott sikerrel a szállításokért, akiknek a pályázatot megelőzően bizalmas értesülése volt. Az ügyet *Halmos János* polgármester vizsgálta ki. *Polonyi* azonban nem fogadta el a polgármester választát és újabb érvekkel hozakodott elő. A közgyűlés végül is a polgármester választát fogadta el.

1898. június 30-án már a felállítandó osztályok szervezetéről tárgyaltak, újabb állásokat szerveztek és végeredményben 1898 augusztus elején az eredetileg tervezett 300 ágygal szemben az új kórház 420 ágygal nyitotta meg kapuit. Ami bennünket most már igen közletről érdekel, az a közgyűlés határozatának az a része, mely kimondja: „...minthogy a Szt. János Közkórház jelenlegi személyzete egyszerően áthelyeztetik a kútvölgyi új Szt. János Kórházba, illetőleg eddigi működését ott tovább folytatja, ennél fogva a felsorolt, rendszeresített állások közül csak a következők azok, amelyek ez alkalommal szerveztetnek és rendszeresítettnek. 1.) igazgatói szaksegédi, ma úgymondjuk főorvostitkár, 2.) főorvosi, 3.) alorvosi, 4.) 6 segédorvosi, 5.) 4 kórházi tisztviselői, 6.) 2 gépészi állás...” stb.

Ebből tehát világosan és félreérthetetlenül kitűnik, hogy az orvosi működés és a hagyományt hordozó egészségügyi személyzet csupán működése színterét változtatta meg. Ezek szerint tehát a ma is működő János Kórház-Rendelő Intézet a mai napig 253 esztendő óta működik.

Hosszú utat jártunk be idáig. Kórházunk bölcsőjénél a középkor rettegett démona a feketehalál, a pestis bábáskodott és sorsát a polgári társadalom szemlélete, valamint a legváltozatosabb gazdasági, társadalmi, biológiai tényezők egész sora befolyásolta és alakította. Kítűnt, hogy a kórház bonyolult társadalmi termék. Egy frissen kialakuló patriarkális jellegű polgári társadalom könnyen

felépítette a maga kórházát, bár technikai eszközei fejletlenek voltak. Később, amidőn a társadalmi szerkezet szövevényessé vált, a kórház felépítéséhez sok ezernyi ember értéke és az ezeket képviselő és egymással bonyolult viszonylatban álló társadalmi szervek működése, hol serkentő, hol gátló tényezőként szerepeltek. Így történhetett, hogy amíg 1820-ban a kórház felépítése 11 hónapig tartott, 60 évvel később lényegesen fejlettebb műszaki feltételek mellett 11 esztendőbe került, amíg az új kórház megnyithatta kapuit. Amíg a régi János Kórház egy-egy ágya, akár 1710-ben, akár 1820-ban viszonylag szerény összegű kiadást jelentett, addig az 1898-ban megépült János Kórházban egy-egy ágy előállítására a társadalomnak 2600 forint körüli összegbe került. Ha ehhez hozzászámítjuk az első felszerelés 115 000 forintos költségét, azonkívül a tervezési és egyéb munkálatokat, amelyek alig szoríthatók a számok keretébe, akkor egy ágyra közel 2800 forint, azaz 5600 arany korona jut, vagyis mai forint összegben is körülbelül 75–80 000 forintra tehető egy-egy ágy előállítása. Ha aranyban beszélünk, 1898-ban minden egyes ágy körülbelül másfél kg színaranyat jelentett.

EMLÉKEZÉS KORÁNYI FRIGYESRE

(Elhangzott halálának 50. évfordulója alkalmából Nagykállóban 1963. május 11-én megtartott emlékülésen).

Írta: DR. KISS JÓZSEF (Nagykálló)

Nagykálló község művelődéstörténeti szempontból legjelentősebb szülöttje *Korányi Frigyes*. Önálló munkái, a vele foglalkozó orvostörténeti irodalom, valamint közvetlen tanítványainak az ő szellemi irányításával írt munkái könyvtárnyi anyagot alkotnak; ezek áttanulmányozásához több év lenne szükséges. Jelenleg mintegy 150 nagyobb terjedelmű munkáját ismerjük, de apróbb cikkeinek, útleírásainak se szeri, se száma.

Szerény személyem amúgy sem lenne alkalmas, hogy *Korányi* életművét a kellő piedesztálra emelje, hisz' a legkiválóbb magyar orvosok (*Jendrássik, Preisz, Bókay, Bálint, Dollinger* stb.) is megtiszteltetésnek vették, ha felemelhették szavukat *Korányi* méltatására.

A mai ünnepi alkalommal csak a nagykállói falusi orvos *Korányi*-val, és a humanista, haladó szellemű, hazafi *Korányi*val óhajtok röviden foglalkozni.

1828-ban született Nagykállóban. Atyja *Kornfeld Sebald*, igen nagy praxisú, orvos volt. Éles eszű fia pedig a betűvétéssel egy időben szívta magába az embereken való segíteni akarás és tudás levegőjét. Természetes tehát, hogy miután Miskolcon, Szatmáron és Egerben kiváló eredménnyel elvégezte középiskolai tanulmányait, mintaképe — édesapja — foglalkozását választotta élethivatásul.

Pestre került medikusnak. A Nagyszombatról Pestre költözött egyetem ekkor még igen mostohagyermekként kezelt, szerény intézmény volt. A tanítás német és latin nyelven folyt. A már akkor

is korszerűtlen skolasztikus tanítási módszerre jellemző, hogy a *Semmelweis Ignác*, aki a második egyetemi évét 1839-ben (tehát csak pár évvel *Korányi* medikussága előtt) Pesten töltötte, úgy érezte, hogy mit sem ért a pesti tanulás. Érezte és tudta, hogy a pesti egyetem mostoha lehetőségei miatt elmaradt barátjától, *Markusovszky*tól, aki Bécsben maradt.

A hazai viszonyok miatt elkeseredetten tért vissza a császárváros világhírű orvosi egyetemére. A pesti egyetem felszerelése igen szegényes volt; az épület és a kórtermek szűkek, alkalmatlanok a tanítás és a gyógyítás céljaira, az előadások tartalma elavult. Egyes tanárok többet törődnek azzal, hogy a medikusok bécsi mintára borotválkoznak vagy rebellis módon puhakalapot hordanak-e, mint az előadásokkal.

Az ifjú *Korányi* látta, hogy az egyetemadta lehetőségek túl szerények, tehát új módszereket keresett tudásának emelésére. Tanulmányi eredményei kiválóak voltak. Nagyszerű szónoki képességével — mellyel már középiskolás korában is kitűnt — rövidesen egyik szellemi vezére lett a medikusságnak. Társulatot alakítottak, amelyben politikai, társadalmi és szépirodalmi tudásukat gyarapították és rendszeresen olvasták a különböző filozófiai és politikai írásokat.

Mi sem természetesebb, hogy 1848. március 15-én is részt vett az egyetemi ifjúság minden megmozdulásában. Egyik tagja volt annak az egyetemi ifjúsági küldöttségnek, amely Pozsonyba ment a diétára, és amelyet március hó 19-én *Kossuth* nagy szeretettel fogadott. Beválasztották az Erdélyi Unió megbeszélésére alakult deputációba is. Ezzel együtt Eedélybe szekerezett, ahol *Wesselényi Miklóssal* tárgyaltak az Unióról.

A bécsi és a pesti forradalmi tömegek nyomására a császári kormány meghátrált, megalakult az első felelős magyar minisztertanács. *Korányi* és haladó szellemű társai remélték, hogy elkövetkezett a magyar nép felemelkedésének korszaka. Ám a forradalom egén sötét felhők gyülekeztek. A reakció erői új támadásra indultak a haladás ellen. Jellačić a fiatal magyar államra támadt. *Korányi* ismét csak az igaz oldalára állhatott, azonnal jelentkezett a szabolcsi önkéntesek csapatába és a negyedéves medikus ennek orvosa lett. Különböző csapattestek, katonakórházak és járványkórházak orvosa-

ként küzdötte végig a szabadságharcot. A világosi fegyverletétel után az osztrákok elfogták, Aradra kísérték, onnan nagy nehezen szabadon engedték. Rövid pihenésre hazajött Nagykállóba, de tanulmányai folytatására rövidesen ismét Pestre ment és folytatta tanulmányait az újra megnyílt, de a hazafiaktól „megtisztított” egyetemen.

1849 végén volt annyi bátorsága, hogy egyetemi küldöttség élén a hirhedt *Prottmann* rendőrfőnök elé álljon és kérje letartóztatott, szeretett tanára, *Balassa* sebészprofesszor szabadon bocsátását.

1852 tavaszán avatták orvossá. *Balassa* ajánlása alapján azonnal műtőnövendéki állást kapott a híres bécsi egyetemen. Rövid bécsi tartózkodása alatt azonban letartóztatták és a szabadságharcban vállalt szerepe miatt internálták Nagykállóba, szülővárosába. Az internálási eljárás akkor kényszerlakóhelyet jelentett, de más különös megkötöttséggel nem járt.

Úgy látszott, hogy *Korányi* karrierje kettétört. Eleinte a kíváncsiorlás gondolatával foglalkozott, de addig is, amíg erre sor került volna, nekiült tanulni. Tanult nyelveket, meghozatott minden jelentős német, francia, angol folyóiratot, könyvet és tanult. Közben falusi orvosi gyakorlatot folytatott.

Olvasottsága, hadikórházi tapasztalatai, ösztönös diagnosztikai képességei eredményezik, hogy fiatal kora ellenére a környék egyik legjobb és legkeresettebb orvosa lesz, akit a megye határán túl is jól ismernek és Zempléntől Biharig igénybe veszik tudását. De ezzel nem elégszik meg, szellemét nem posványosítja el a jó kereset, tudja, hogy egyedül a tanulás jelenti a felfelé vezető utat. Utazni indul. Bejárja a híres európai klinikákat. Több hónapot hallgat a prágai és a párizsi egyetem világhírű professzorainál. De nemcsak a külföld vonzza, a hazai tájak megismerésére is telik idejéből. Nagy utat tesz meg a Felvidéken barátaival, *Markusovszkyval* és *Hirschlerrel*. Útjáról később az Orvosi Hetilap hasábjain számol be oly megnyerő módon, hogy útleírása csak az Eötvös-féle Balaton-leíráshoz hasonlítható.

Elő tudományos dolgozata 1857-ben jelenik meg, az akkor megindult Orvosi Hetilapban. Címe: „*Adalék a lép helyzetváltoztatásai tanához*”. Ebben leírja, hogy a Tisza kiöntései által elposványo-

sított vidék lakosságának kétharmada szenved váltóláz okozta lépmegnagyobbodásban. Csodálatos pontossággal írja le egy Szatmár megyei, gebei asszony óriási lépét. Ma, amikor a legkomplikáltabb vizsgálati eszközök állnak rendelkezésünkre, szinte elámulunk, hogy *Korányi* milyen művésze volt a fizikális vizsgálatnak.

1857-58-ban, az orvosi tanítás szempontjából jelentős nyugat-európai városokat útba ejtve, Londonba utazik. Útjairól az Orvosi Hetilap hasábjain az „*Útitöredékek*” című sorozatban számol be. Ezek nem egyszerű útleírások, hanem — az akkor talán még áttekinthető — orvosi szakirodalom feletti teljes uralomnak jeleit mutató kritikai művek. Hangsúlyozom, bámulatos, hogy egy nagykállói falusi orvos oly' tudással rendelkezék, hogy prominens világvárosi irányzatokat is csaknem mindig helyesen, korát messze megelőző módon kommentáljon. Nagyon helyesen állapítja meg, hogy „*a belgyógyászat egyoldalú irányok követése által elsilányult, a kortan alapos és világos nézetek hiánya miatt régi bűnébe, az ontológikus rendszerezésbe esett vissza.*” Mai nyelvünkre fordítva már ekkor kimondja *Korányi*, hogy téves úton jár az a tudományos irányzat, amely minden áron való kórok magyarázására a metafizika elemeit használja fel a kutatás és megfigyelés helyett.

Falusi orvos korában, bár a belgyógyászattal foglalkozik legszívesebben, természetesen általános praxist folytat, sikeres műtétet végez, sőt ami ebben a korban szinte egyedülálló, egy 1853-ban végzett műtéttel eltávolított anyagból szövettani vizsgálatot végzett (vagy végeztetett) és mikroszkóposan bizonyította a rákot. Az áttekinthetőség és diagnosztikai biztonság előnyeit, amelyet csak az általános praxisban lehet megszerezni, jóval később, világhírű professzor korában is sokszor hangsúlyozta.

1859-ben az Orvosi Hetilap pályázatot tűz ki a legjobb tudományos dolgozat jutalmazására. A fentiek ismeretében már nem csodálkozhatunk azon, hogy a pályadíjat (mely a maga nemében első Magyarországon) falusi orvos: *Korányi Frigyes* nyeri el. Ez a kis kötetre menő tanulmány egy harmadlagos lues esetével foglalkozik. Itt is elárulja átfogó méretű irodalmi tájékozottságát, kb. 50 szerző ide vonatkozó művét dolgozza fel és kommentálja. Nem térek ki az akkor nagy figyelmet keltett munka ismertetésére, csak egyetlen mondatát idézem, amely ma is útmutatója lehet minden kutatónak:

„...az orvosnak nem elég tudomásul venni a történetet, hanem nyomonozni kell a történéis kulcsát.”

Nyugtalan szellemét azonban még a tudományos kutatás, az utazás, a tanulás sem elégíti ki. Szomorúan tapasztalja, hogy pusztul a magyar, óriási a gyermekhalandóság. Statisztikai adatok nem állnak rendelkezésére, de érzi, hogy a közegészségügy csak a szomorú statisztikai adatok feltárása és elemzése alapján javítható. Bújja az egyházi anyakönyveket és rájön, hogy azok sem megbízhatók. Mit tesz tehát? Dokumentálja a praxisában megforduló betegek családjainak népmozgalmi adatait, ebből készít megbízható statisztikát. Milyen energia, milyen hangyaszorgalom szorult ebbe az emberbe, hogy erre is képes!

Elutasítja azt az áltudományos nézetet, hogy „a nemes fajok (tehát a magyar) nem szaporodnak”. Korát messze megelőzően kimutatja, hogy a „szorosan vett nép” pusztulásának nagyon is materialista alapjai vannak: a nyomor, a tudatlanság és a hivatalos vezetőréteg nemtörődömsége.

Érdekes lesz talán itt megemlíteni, hogy Nagyállót illetően Korányi 152 itt lakó nő adatait dolgozta fel. Ezek közül 16 gyermektelen. 136 anyának összesen 792 gyereke született:

40 éven felülieknek átlagban	7,65
40—30 éveseknek átlagban	5,24
30 éven aluliaknak átlagban	3,66

Tehát a születések száma igen magas. De sajnos, a magas születési arányszám sem tudja ellensúlyozni a magas halálozási arányt.

Szabolcs megyéből 50 hónap adatait dolgozta fel és publikálta.

133 387 keresztény lakosra ezen idő alatt 27 749 születés (tehát 100 lakosra kb. 20) és 30 468 halálozás jut, tehát 3719-cel több a halottak, mint a születettek száma. Ugyanakkor a megye területén élő 11 588 izraelitára 50 hó alatt 828 halálozás és 1469 születés jut (100 lakosra 11,8 születés), itt a természetes szaporodás 641.

Az átlagos élettartam keresztényeknél 18,73, izraelitáknál 43,69 év. Véleménye szerint, ez az izrealitákra kedvező arány korántsem abból adódik, mintha valami kiváltságot élveztek volna, sőt bizonyos elnyomás alatt éltek, főleg házassági és vagyonjogi kérdésekben,

de jóval műveltebbek voltak a zsellérnépnél, gyerekeiket betegség esetén nem javasasszonyra, hanem orvosra bízták.

Korányi statisztikai számok felhasználásával is élesen szembe fordul azon „úri” nézettel, hogy „*a parasztnak nincs szüksége orvosra, az minden orvosi segély nélkül is felgyógyul*”, és a legerélyesebben követeli, hogy mindenki megfelelő orvosi ellátáshoz jusson.

1861-ben, az ún. Schmerling-korszakban, bizonyos önkormányzathoz jut a megye. Ekkor egyhangúlag választja meg a megyei képviselőtestület megyei főorvossá a fiatal tehetséges *Korányit*. Az ő főorvossága idején a Duna-Tisza közti nagy szárazság követte inség elől sokan vándoroltak Szabolcsba. A bevándorlottak között kiütött járványos betegségek leküzdésére *Korányi* szervező munkája nyomán megszületett egy kis járványkórház Nagyállóban, amely a járvány megszűnte után is fentmaradt és jogi alapját képezte a Szabolcs megyei Kórháznak. Természetesen ezt a kórházat is a fáradhatatlan *Korányi* vezette.

1860 júniusában vette feleségül *Bónis Malvint*, az egyik ősi szabolcsi család leányát. Jellemző, hogy *Korányi* ebben az abszolutisztikus korban is olyan családból választott házastársat, amely mindig osztrákellenes, igaz magyar érzelmű volt. A *Bónis* család egyik őse mint Rákóczi Ferenc várkapitánya szenvedett bakó által vértanú halált, apósa pedig a Szabadságharc után 7 évi fogságot. *Korányi* házassága a legideálisabb, a legtisztább volt.

Nagyállói működésével kapcsolatban sikerült az Országos Levéltárban *Korányi* két eredeti megyei főorvosi jelentését felkutatnom, amelyeket tudomásom szerint még nem közöltek. Meg kell vallanom, nagy elfogódottság vett rajtam erőt, amidőn a 101 évvel ezelőtti ismeretlen *Korányi*-kéziratot kezembe vettem.

Korányi főorvosi jelentéséből idézem arról a himlőjárványról szóló beszámolójának egyes részeit, amely 1862-ben főleg ezen a vidéken zajlott le.

„Legjelentékenyebb betegség melyet ezen évszakban észleltünk volt az emberhimlő, mely valóságos járvány alakban és kiterjedésben merült fel, különösen Nagy- és Kiskállóban, Ksemjénben, Biriben, Újfehértón, Nyíregyházán, Rakamazon, Gáván,

Bujon, Rádon, Bélteken, Encsencsen, s. at., s az megyénk több községében már a múlt évben kezdődött ugyan, de nagyrésztben be nem jelentetett. Ezen himlőjárvány bár rendkívül öldöklő nem volt, mindazonáltal egészen jóindulatúnak ... lefolyására s kimenetelére nézve nem mondható. A himlő lefolyása rendszeren 14—21 napig tartott, a lábadozás némelyeknél igen lassú volt, a halál csak kizárólagosan a száradási korszakban történt.

Ez volt a kórnak alapja s lefolyása azoknál, akik védhimlővel beoltva nem voltak, a beoltottaknál ellenben az emberhimlő rendszeren szelidebb, úgynevezett módosított himlő, himlőke volt, mely csekély lázzal és minden zajos tünetény nélkül állott elő, melyeknek gennyedése láza többnyire elmaradt, s melyben sok egyén ágyba nem is feküdt, hanem fent járt és szokott foglalatoságát végezte.

Csak néhány esetben tört ki a himlő, az oltottaknál is a fennebb leírt súlyosabb alakban mi méltán azon gyanúra vezet, hogy ezen eseteknél az oltás nem valódi védhimlőanyaggal történt, nem valódi genytűszőt eredményezett.

Uralkodott pedig a himlő főleg az alsó néposztályban és a zsidók között s megtámadott mindenkorú embert, sőt leginkább meglett embereket, 60—70 éves öregeket is.

A járványnál biztos statisztikai adatokkal nem bírván, a megbetegedési, meggyógyulási s halálozási arányt meg nem határozhatjuk, annyit azonban biztosan tudunk, hogy Rakamazon, Gáván, Bulyon, Rádon, Nyíregyházán, Nagy-Kiskállóban és Kállósemjényben a himlőnek összesen 79 ember lett áldozatává, nagyobb rész rendszeres gyógysegély nélkül s rendszerint melegen tartás, tisztátlan zárt levegő s más kóros befolyások hozzájárulásával. Már jelenleg a járvány mindenütt szűnő félben van, valamint hogy a védhimlőoltás és ismételt oltás Pestről és Bécsből szerzett friss anyaggal általánosan folyamatba vétetett.

Nkálló, april. 10-én. 1862. Dr. Korányi mfőorvos."

Eddig a helyi vonatkozás miatt érdeklődésre számottartható megyei főorvosi jelentés néhány részlete.

A közegészségügy, közelebbről pedig a falusi közegészségügy fejlesztésének kérdését azonban később, neves belgyógyászprofesz-

szor korábban se hanyagolta el. Úgy látszik, a falun eltöltött 11 év, a zsellérség általa jól ismert elmaradottsága és nyomorúsága készítette arra, hogy újból, és újból felemelje szavát a nép érdekében.

Legyen szabad idéznem egy részletet egy 1887-ben megjelent munkájából:

*„A népnél legtöbb helyen szokás, hogy ... a gyermekek a szülőkkel egy szobában laknak, többnyire a földön egymás mellett fekszenek, köztük esetleg fertőző betegségben szenvedők is. A fertőző halott ugyanott marad. Az elégetendőnek mutatkozó ruhá-
neműek sokszor az illetőnek egyetlen ruháját képezik.*

*De mit tehet a törvény egymaga, ... ha hiányzik a társadalom-
nál a képesség: felfogni a veszélyt. És ezért a közegészségügyi
törvényhozás sikerének feltétele, a conditio sine qua non: a civilizá-
ciónak és kulturának következetes előrehaladása, az egészségügyi
fogalmak fejlődése és a lakosság minden rétegében való behatolása.*

*Ha hazánkban közegészségügyért valami gyümölcsözőt tenni
akarunk; legelőbb társadalmi úton kell azt tenni, ez kitartást és
átgondoltságot követelő feladat. Pillanatnyi erőlködések nem sokat
érnek, helyes programot kell felállítanunk és szilárd elhatározással
hozzá kell fogni a nagy munka létesítéséhez, amely ismételten
abban áll, hogy a társadalom széles rétegei bevonassanak az
egészségügyi érdekelttségbe.”*

Részletes feladatként a fertőző betegségek terjedésének meg-
gátolására és az egészségügyi kultúra fejlesztésére a következő
pontokba foglalt teendőket tartja szükségesnek:

1. Egészségtan tanítása elsősorban tanítók, tanárok részére, később minden iskolában.
2. Napi sajtóban állandó egészségügyi rovat.
3. Egészségügyi társulatok, egyesületek szervezése.
4. Lakásépítéshez jó típusú ingyen juttatása.
5. Egészségtani kiállítások.
6. Egészségügyi múzeum.
7. Egészségügyi előadások.
8. Ápolónők képzése (nemcsak kórházi, hanem házibeteg-
ápolásra is).

9. Lakás-zsúfoltság megszüntetése (különösen a cseléd-lakásoknál).

10. Orvosképzés fejlesztése.

Mai tudásunkkal és szemléletünkkel is érezzük, hogy a fenti pontokba foglalt program mennyire haladó és előremutató volt. Nem *Korányin* múltott, hogy programja csak 80 év múlva, napjainkban, a mi társadalmi körülményeink között valósulhat meg.

Nagykállói főorvos korában (1861) dolgozta fel Magyarország orvosi ellátásának kérdését. A Bach-rendszeri Magyarország 8 millió 110 ezer lakosát 2023 orvos látta el. Szabolcs megyében 5345 lakosra, Biharban 19 346 lakosra jutott egyetlen orvos! Sajnos az orvosok jó részének képzettsége is igen alacsony volt, még 1860-as mértékkel mérve is. Követelte a haza jobb orvosi ellátását, mert *„minden egyes egyénnel kit a nemzetnek megtartunk, minden karral, melyet a munkának vissza adunk, szolgálatot teszünk a hazának”*.

Több munkájában elemzi, hogy az effektív emberveszteségen kívül, milyen óriási gazdasági hátránya van az országnak a fertőző betegségek okozta munkaerőkiesés miatt. 1877–78–79-ben typhusban 11 500 ember halt meg. Ugyanezen idő alatt a typhus miatt kiesett munkanapok száma: 2½ millió. 1861-ben csak Nagykállóban 249 maláriás felnőtt beteg volt, akiknek munkaidejéből legalább 518 munkanap esett ki csak a lázas roham miatt. Noha a rohamok leküzdése már megoldott feladat abban az időben is, a typhus megbetegedések száma is jelentősen csökkenthető lett volna, ha a közegészségügy és a műveltség színvonala nem oly alacsony.

És hogy nyilatkozik *Korányi* az orvosi pályáról?

... „az orvosi pálya nem tűr könnyed elbánást, ezzel számolnia kell annak, aki erre a pályára lép. Az orvos nemcsak saját és családja, de betegeinek életét, szenvedéseit és aggodalmait is éli”.

Munkabírása késői öregségéig töretlen volt. Kora reggeltől késő éjjelig dolgozott, kutatott, gyógyított, nevelt és szervezett.

Mikor szeme már erősen meggyengült, olvasásra képtelen volt, rendszeresen felolvastatta magának az új dolgozatokat.

25 éves tanári jubileuma alkalmából egyik tanártársa, *Schulek Vilmos* így jellemezte *Korányit*, illetve *Korányi* viszonyát a tömegekhez:

„régén az erélyes egyéniség mindenben uralkodó lehetett és akaratát a tömegekre felkényszeríthette. De az általános művelődéssel az egyes egyén mind jobban háttérbe szorult és a közösség mind jobban felszínre került... Az egyén menedéket talál a közösségben... A tömeg védelmet nyújt...”

1928-ban, születésének 100. évfordulóján avatták fel mellszobrát egyik legnagyobb alkotása, a jelenlegi Országos *Korányi TBC Intézet* kertjében. Egyik méltatója akkor a következőket mondta:

„...ezelőtt két héttel álltunk egy kődarab mellett, amelyet az ismeretlen katona emlékére állítottak fel, amely kő mögött hatszázezer elesett katona állott. Most egy ismert katona előtt állunk, de mögötte ott vannak százezerszámra azok az ismeretlen katonák, kiknek *Korányi Frigyes* adott gyógyulást, életet.”

Befejezésül hadd idézzem *Korányi* 1887-ben a budapesti Egyetem újjáalakításának emlékünnepén elhangzott ünnepi rektori beszédének azt a gondolatát, amely talán egész életpályájának vezérmotívuma volt:

„...az ethikai embernek ellenállhatatlan megmaradó motívuma, hogy életét embertársainak szentelje és ha kell, embertársaiért, meggyőződéséért és az igazságért meghaljon”.

IRODALOM:

1. *Dr. Korányi Frigyes*: Az emberi akarat szabadságáról (rektori beszéd 1887.).
2. *Ferencz Gábor*: Az orvostudomány 12 nagy magyar mestere. (Eü. Munka 7. évf. 7. sz.).
3. *Tauszk Ferenc*: *Korányi Frigyes* 1828—1913.
4. *Korányi Frigyes*: Az ázsiai hányszékelésről. 1873.

5. Bp-i Kir. Orvos Egylet jubiláris évkönyve, szerk. Salacz Pál. 1937.
6. *Korányi Frigyes*: Fertőző betegségek terjedésének gátlása községekben 1886. Athenaeum.
7. *Korányi Frigyes*: Tanulmányok a bujasenyvtan köréből. O. H. 1859. évf.
8. *Müller Kálmán*: Az orvosi tudomány magyar mesterei. 1924.
9. *Id. dr. Korányi Frigyes*: Emlékeimből. Orvosképzés 1928. különfüzet.
10. *Dr. Korányi Frigyesné* feljegyzései. Orvosképzés 1928. különfüzet.
11. *Dr. Korányi Sándor*: Egy vallomás. Orvosképzés 1928. különfüzet.
12. *Korányi Frigyes*: Adalék a lép helyzetváltozásai tanához. O. H. 1857. 19., 20., 21. sz.
13. *X., Y., Z. (dr. Korányi Frigyes)*: Útitörédek. O. H. 1858. 45., 46., 47. sz., 1859. évf. 46., 47., 49., 50. sz.
14. *Korányi Frigyes*: Esmék a haza egészségügyének szervezése körül. O. H. 1860. 51. sz., 1861. 2., 8. sz.
15. *Korányi Frigyes*: Szabolcs megye egészségügyi választmányának javaslata a megyének kellő képzettségű és számú szülésznőkkel való ellátása iránt. O. H. 1861. 30. sz.
16. *Korányi Frigyes*: Levél Nagykállóból. 1861. 12. 16-án. O. H. 1861. 52. sz.
17. *Dr. Hahn Géza*: A magyar egészségügy története. 1960.
18. *Dr. Máté István* – *dr. Réti Endre*: Korányi Frigyes. 1951.
19. Országos Levéltár anyaga: Szabolcs megye főorvosának felterjesztése a kir. helytartó tanács közegészségügyi osztályának, az 1862. I. és II. negyedi „időjárati és kóralkotmányról”.
20. *Dr. Róth Miklós*: id. dr. Korányi Frigyes. Athenaeum 1929.
21. Önként és önkénytelenül kopogó szellemek. P. H. 1862. 39. 43. sz.

GYÓGYNÖVÉNYÁRUSOK SZEGED PIACAIN

Írta: GRYNÆUS TAMÁS (Budapest)

„...nem vagyok megelegedve a történetírással... mert... a történettudósok... csak a nagyját válogatják a témáknak és a kicsiket láttatlanná teszik. Például Szegedről egész kis könyvtárt irtak össze, amiben még azt is megtalálhatja az ember, ha jól keresi, hogy hogy hívták a város bábáját százötven évvel ezelőtt. Ellenben itt vannak körülöttünk a szegény talpasok, a derék ajtónállók, Szőreg, Dorozsma, Algyő, Tápé — soha ezekkel a történetírás szöbe nem állt, és meg nem kérdezte tőlük: No, hát ti mire végeztétek ezer esztendő alatt? Mit dolgoztatok, mit álmodtatok, mit sirattok, minek örvendetek? Kik voltak nagy embereitek, mik voltak azoknak a tarka macskái, hova lett azoknak hire-neve?”

(Móra: Tápéi diplomáták)

BEVEZETŐ

A dorozsmai lakosság egy része kezdettől fogva faluján kívül kereste kenyerét:

„Dorozsmán... a fuvarozás nagyon ki volt fejlődve és messze vidéken híresek volt a dorozsmai fuvarosok... Már II. Béla király a dömösi prépostság alapításakor, 1138-ban kiadott alapítólevelében fölemlíti a dorozsmai fuvarosokat. Dorozsma újratelepítése után is újra virágzott az ősi foglalkozás, a fuvarozás” [1].

A szegedi határba keskeny ék alakban benyúló dorozsmai terület még így is hamarosan szűknek bizonyult. A földhiányon

[2] előbb kirajzással (szomszédos tanyák, tanyaközpontok, Deszk, Püspöktele) próbáltak segíteni [3], s mikor már ily módon sem lehetett több földet meghódítaniok, a megélhetés más forrásai után néztek. Egyik ilyen lehetőség volt a *meglevő földterület intenzívebb kihasználása* paprika-, és gyümölcsstermesztéssel [4]. Kiegészítő jövedelmet szolgáltatott a *háziiparok* (rongyszőnyegszövés, szappanfőzés) is. Harmadik lehetőségnek kínálkozott az *időszakos elvándorlás* (részes arató, téglavető, fuvaros, kubikus: nem hiába emlegeti együtt a szólás a dorozsmai embert és a talicskát) és a *falun kívüli tartósabb munkavállalás* (vö. a szólással: „Szeged,, város meghóna, ha Dorozsma nem vóna: élátja szénává, szalmává szógáloleánnyá”) [5].

Végül: az említett gazdaságföldrajzi és népesedési okok miatt *fel-elevenedtek a hagyományos gyűjtögető ősfoglalkozások*: nagyobb méretű és jelentősebb jövedelmi forrássá vált az addig inkább csak házi szükségletre végzett „gyűjtögetés” (gyógynövény, pióca, széksó).

Bár ez utóbbi kettő – első pillanatra – retrográd folyamatnak látszik (letelepült életmód helyett vándorlás; földművelés helyett gyűjtögetés), valójában mégsem egészen az. A vándorlások a világlátás, tapasztalatszerzés, az „új”-ért való fellelkesülés jó alkalmai is voltak. A gyűjtögetés révén bepillanthattak a modern gyógynövényipar-, és kereskedelembe; mint kicsinyben is árusítók pedig szorosabb kapcsolatba kerültek a várossal, a városi élettel. Ezek az érintkezési alkalmak – minden bizonnyal – ösztönzőleg, termékenyítőleg hatottak szellemi és gazdasági életükre egyaránt.

A gyűjtögetésről szólva régi hagyományokról, és azok feléledéséről beszéltünk. Vizsgáljuk meg, mennyiben igazolják ezt a megállapítást a szájhagyományok és a történelmi adatok.

Sztriha ezt írja a XVIII. sz. végi időkről: „Székfű virág nagy mennyiségben termett Dorozsma környékén, ezt mázsaszámra szedték össze a község nagy szikes területein és vitték más vidékre is gyalogosan, kocsikon. Mindefelé árulták a füves asszonyok...” [6].

„Orvosnak az 1750-es években híre-hamva sincs Dorozsmán. Ha megbetegedett valaki, a javasasszony volt a doktor és patikárus egy személyben. Nála minden bajra lehetett *gyógyfüvet* és kenőcsöt kapni. Faluról *falura jártak* ezek a javasasszonyok és *árulták a különféle gyógyfüveket*” [7].

Egy 1800-ban kiadott kerületi kapitányi körlevél [7/a] szerint veszett kutya marásánál *házi és babonás szerek* veszedelmesek, segítséget keresni *tudákos embereknél, asszonyoknál, hóhérok nál, juhászoknál és árusítóknál* tilos." (Igen jó fényt vet ez az adat arra, hogy kik voltak akkoriban a nép gyógyítói).

1860-ban egy gyógyszerész patikát szeretne nyitni Dorozsmán. Kérelmével kapcsolatban . . . ,a (dorozsmai) városi Tanács . . . kifejezést ad azon aggodalmának, hogy a gyógyszerész majd nem tud megélni, mert hiszen ebben az időben *minden ház patika volt, a padlásokon, kamrákban zsákszámra száradtak a különféle gyógyfüvek és egyéb orvosságok*" [8].

„Alig volt ház, ahol ne lett volna a padláson vagy a kamrában egy zsák vagy zacskó tele szárított és gondosan őrzött orvosságnak való gyógynövényekkel. A gyógynövényeket elvitték a templomba, és június 26-án, szent János és Pál vértanú testvérek fővétele napján megszenteltették. Ez a szép szokás még a mai napig is megvan.

Legtöbb gyógyfű a Matty-ér, a Putri, a község szélén levő sziklás tavak partjain, a Tisza-kiöntések és zombékos helyeken termett" [9.]

A dorozsmai füvesasszonyok tudásának *hagyományos jellege* a gyűjtött adatokból is kiderül:

1. A tudás hagyományozása a népi kultúrában szokásos *szóbeli hagyományozás*. („Egyik a másiktól hallotta”, „Én arrúl tapasztaltam, Édősanyámról”).

2. Más esetekben is volt alkalmam megfigyelni (fehértói gyógyító ember, sándorfalvi gyógykovács, Mars téri gyógynövényárús), hogy a nép tudósai — a babona és kuruzslás vádjától és annak törvényes következményeitől féltükben [11] — tudásukat „*legalizálni*” igyekeznek, azaz valamilyen „hivatalos”, megengedett forrásból eredeztetik. (Ez esetben a forrás: a gyógynövénykereskedő munkavezetője, és annak könyve, melyben mindenféle füvek le voltak festve).*

* Ez a tendencia — eltekintve attól, hogy a kereskedő könyvének buzgó tanulmányozása tudásszomjukra milyen jellemző — szomorú fényt vet a füvesek, gyógyító emberek és a hatóságok kapcsolatára (üldözés, rosszállás, diffamálás; létbizonytalanság, tisztázatlan jogi helyzet), valamint a füvesek, gyógyítók és az értelmiség többségének viszonyára (elítélés, meg nem értés).

Növény neve	D	PP	SZTA	TOK	F	H	M	C	B	Sch.
Széles útifű	sebre		+	+	+	+			+	
Kigyónyelv	köhögésre	+		+		+				
Libafű	?									
Fehér üröm	gyomorsav ellen	+		+		+	+		+	+
Mezei zsurló	vesére, vízajtó									
Sárga gyopár	epeömlés ellen				+	+			+	+
Kerti zsálya	fulladás, asztma	+	+			+	+	+	+	+
Cickafarkkóró	kippattogzott arc		+						+	+
Kis ezerjófű	gyomorfájás,								+	+
	étvágy	+		+	+	+		+	+	+
Kakukkfű	köhögés	+	+	+	+	+			+	+
Kattankóró	köhögés	+	+	+	+	+		+	+	+
Fodormenta	szélhajtó	+	+	+		+	+	+	+	+
Borsmenta										
Székvirág	fürdő, szemre,									
	párolás	+			+	+	+	+	+	+
Pemetefű	köhögés			+		+				
Fekete nadály	rheuma		+	+	+			+	+	+
Lósóska	hasmenés			+		+			+	+
Édesfa	köhögés				+	+	+	+		
Földi tök	fájós tagra	+	+	+	+					
Vadgesztenye	?									
Ököfarkkóró	?	+	+	+		+			+	

Sztriha említi még ezenkívül a következő, Dorozsmán használatos gyógynövényeket:

Akáclevél										
Akácvirág										
Bodzavirág				+	+		+	+	+	+
Hársvirág		+	+		+					
Szarkaláb			+	+						
Pipacsszirom										
Búzavirág-										
szírom			+		+					
Bojtorján		+		+	+				+	+
Szappangyökér										

3. A legfontosabbat hagytam utoljára. Ha a dorozsmai füves-asszonyok növény-repertoárját, azok nevét és felhasználási módját (mit mire kommandálnak?) összehasonlítjuk a XVI. sz.-i orvosi könyv adataival [12], az egyezés feltűnő. Sőt, időben tovább is mehetünk. A glosszák közt számos (gyógy) növény nevet találunk [13] Felhasználásukról többnyire nem szólnak, de maga a *név* folyamatos előfordulása is lényeges. Miért éppen ezek a növények maradtak fenn a glosszákban? Nyilván közhasználatban levő, és közismert növények voltak, ezért tartotta szükségesnek följegyezni nevüket a glosszátor. Röviden, táblázatosan közlöm az összehasonlító adatokat (az egybevetés alapjául mindenütt *csak* a magyar növénynév szolgál és — ha volt rá adat — az, hogy mire használták —. [43/a]

Igen érdekes lenne ezt a szinte megszakítás nélküli láncot időben tovább követni visszafelé. Rokonnépeink erre vonatkozó adatai igen sokat mondhatnának. Ilyen adatokkal azonban — tudomásom szerint legalábbis — sajnos nem rendelkezünk.

Ha nem az egész repertoárt mint egészet vesszük szemügyre, hanem egyes növények „sorsát”, használatát próbáljuk időben visszafelé, és térben kelet felé követni, akkor valamivel messzebbre tudunk eljutni. Ilyen nagy ugrásokkal természetesen az összehasonlítás is bizonytalanabbá válik.

Mint az összehasonlító táblázatokból is látszik, a fehér *üröm* — de nemkevésbé a fekete *üröm* is — szinte minden forrásunkban előfordul.* Közismert, hogy az *üröm* a déloroszországi és ázsiai sztyeppék olyannyira jellegzetes növénye, hogy az utazók leírásaiban sűrűn találkozunk az „*ürömpuszta*” elnevezéssel [14].

Kínában pedig — időben, térben még nagyobb ugrásra — az ősi kínai gyógyeljárást, az acupuncturával egyidős (kb. 2500 éves) moxibustiót parázsló *Artemisia vulgaris* L. [= fekete *üröm*] hajtásokkal végezték [15]. Más adatok szerint nem az *üröm* hajtásait, hanem levelének finom szőrzetét (másutt: sásbelet) használták a moxa-hoz [15/a]. Minden bizonnyal a fekete *üröm*nek ezt a gyapját használták már a sztyeppelakók is *pályka*, *tapló* gyanánt is (a gyékénybuzogányból készült gyékénypákljával egyetemben) [15/b].

* *Lippay János* is azt írja (Posoni kert, 1664): „Absynthium, üröm... Elég terem a' puszta helyeken”.

^a E nagy idő és térbeli hézagokat elszórt néprajzi és nyelvészeti adatok hidalják át:

Raymann Ádám 1730-ban, latin nyelvű munkájában írja [15/c]: „A Tisza környékén lakó köznép, amely a széltében elterülő mezőkön éveken át szokta legeltetni barmait (vagyis: a pásztorok; G. T.) ... az ürmöt... tapló módjára használja.”

Csapó József (1775) írja: „Ürömtaplót ... a pusztákban... a fekete ürömből készítenek” [15/d].

Veszelszki Antal 1798-ban ír [15/d] az alföldi pusztákon használatos ürömtaplóról; RapaiCs említi egy 1931-es adatot az Érmé-lékéről is [15/d].

Legújabbán Nagy Czirok László: Pásztorélet a Kiskunságon c. művében olvashatjuk: „A taplót nyáron gyűjtötték... Szívesen használták a pákataplót (vö. ezt az alábbi XVII. sz.-i adattal!), páklyát is. A gyékénybuzogányok belsejéből gyűjtögették...” [15/c].

Valamilyen gyopár nevű növényt is használtak — valószínűleg már igen régóta — tapló készítésére. Az erre vonatkozó nyelvészeti adatok és nyelvemlékek napjainkig, megszakítás nélkül kimutathatók:

mandzsu: jarin irod. mongol: jī'ar (ji'ar); török: jipar [15/f]; kirgiz: džypar; magyar: gyopár. De megfelelői („különféle erős-szagú növény” jelentéssel — vö. evvel az ürömfélék átható, erős illatát!) kipszak és turki típusú nyelvekben és feliratokon is megtalálható. A magyarba valószínűleg valamely török nyelvből, a honfoglalás előtt került [15/g].

Helynévben már 1346-ban szerepel: Gyparthetew (OkI Sz). A schlagli szójegyzékben (1400—1410): gopar; a század végén a beszercei szószedetben: gyopar, majd 1493-ban a Gyopáros helynévben (OkI Sz) fordul elő. 1520 körül a Teleki kódexben ezt olvassuk: „Olvassad szenteknek életeket, és tanulságokat, hogy innét ájtatosságra gyaponjál.”

Utóbb Szenczi Molnár Albert szótárában, majd Fuschsius Leonhardus Commentariusának a szegedi ferencesek könyvtárában őrzött egyik glosszájában találkozunk vele (XVII. sz.): „Typha — Páka both, Gikin, Boit ez gikin” [15/gy]; tovább Baróti Szabó Dávidnál: „gyopártapló, fünek neme, melyet ha megszáritanak, könnyen beleakadt a tűz [15/h], végül Dugonicsnál: „tüzellőire Gyopar-taplóját

egyenetvén, hamar föl-gyújtotta azokat" [15/i] és „amint üszögölöd gyopárod, úgy ütsz belé” [15/l].

A mai magyar népnyelvben is él 'gyappan', 'belegyappanik', 'belegyappant', 'gyaponik' (= meggyullad, lángra kap, belekap — ti. láng, szikra) formájában [15/k].

Az üröm-, és gyékénytapló közvetítésével a gyopár szó más, de szintúgy szőrös növényekre is átment: a *Helichrysum arenarium*ra [15/l], a *Filago arvensis*re [15/m] és a *Gnaphalium luteo-album*ra is. Kérdés, hogy ezeket a növényeket használták vagy használják-e tapló-készítésre, de a nevet mindenesetre ezek is segítettek megőrizni.

Az adatoknak ez az időben kimutatható folytonossága, az egykorú és korábbi magyar adatokkal való egyezése (l. alább) kellőképpen bizonyítja, hogy *hagyományos, népi tudásanyag*gal van dolgunk.

I. A hagyományozók

Az egykori búzapiacon, a szent István téri víztorony tövében minden szerdán és szombaton összegyűlő hetipiac forgatagától kissé távolabb, a Vidra utcai sarok közelében hétről hétre, esőben, hidegben, jó időben egyaránt megtalálhatjuk a két öreg gyógynövény-árus asszonyt (1. ábra), Pintér Tamásné Gyémánt Máriát és Szántó Sándorné, Etel nénit: egy hajdanában sokkal több embert foglalkoztató, nagyobb jelentőségű, ősi foglalkozási ág utolsó hírmondóit.

Mári néni fiókos szekrénye felett keretben, több más fénykép mellett egy ütött-kopott, kb. 25–30 éves (vagy még régebbi) fényképet találtam. Az egykori Halpiacon (Rudolf, majd Roosevelt tér), a hídlejáró Vedres ház felőli oldalánál portékáját áruló hat „széksós asszony” látható rajta (2. ábra). „Többen is árulták, öten-hatan egy sorba. Összetalálkoztunk a zsilipnél (ti. a Kiskundorozsma-szegedi országutat keresztező csatorna zsilipjénél), és ballagtunk. Azok (ti. a többiek; a képen jobbról balra: Mári néni édesanyja, Mári néni, Etel néni láthatók) már meghaltak, gyereköm, idősök voltak. (A gyógynövények ismeretét) *egyik a másiktól halotta*” (P. T.).

„*En arrúl tapasztaltam, édosanyámról.* Az én édosanyám nagyon sokáig annak a Tóth Péternek (dolgozott): híres boltos volt. Egy

1. ábra. Etel néni és Mari néni

2. ábra. „Széksós asszonyok” a Haipiacon

nagy németországi kereskedő veje volt, Brót úr, a szedette vele (a gyógynövényeket). Bilindeket, maszlagot, sajtos, virágos mályvát, meg szedték ezt a vad fehér ürmet (és ezen kívül mindazokat a növényeket, melyeket ők ma gyűjtenek). Volt neki sok padlása Szegeden, Újszegeden. Szétterítették. Mikor lejárt az idő mindenről (mikor az egyes növények szezonja elmúlt), beletömték olyan nagy strózsákokba, úgy vitték (Németországba). Mentek hétről hétre, szekérrel. Volt megbizott embere (a kereskedőnek aki szolt ott) a községbe, hogy ne bántsák a népeket, ha ott szedegetnek a járason. Egész héten odavolt, (közben haza sem jött). Horgosra, Kanizsára jártak. Újszegeden túl is, ahol nekik való növény volt. Minden héten munkadíjat kaptak.

Én sose mentem velük, csak itthon érdeklődtem utána. Csak *elbeszélte édesanyám otthon köztünk, mit szedtek*, merre vitték.

Ők nem tudták, hogy kit-mire használnak, csak a vezetőjük ment velük, annak volt egy olyan könyve — mutatta — mindenféle füvek le voltak (benne festve). Tavasztól őszig (dolgoztak így), volt 6—7 asszony is egy társaságban, egy kocsin. Egy nap alatt megszedtek egy kocsiravalót vagy ha még többet is, azt leterítették hűvösre, másnap szedték föl.

A kocsi mindig velük volt, istálló mindig volt: olyan helyre life-rálta őket (vezetőjük)" (P. T.).

II. A hírmondók

Alig néhány száz méterrel odébb, a József Attila (azelőtt Tisza Lajos) körúton nemrégiben (1955-ben) nyílt meg a jó forgalmú Gyógynövény Szaküzlet de ők, és Mars téri társaik tovább árulják a kis csomókba kötött gyógynövényeket és piócáikat, kialakult vevőkörük továbbra is felkeresi őket.

Pintér Tamásné, Gyémánt Mária (a továbbiakban: P. T.), sz. 1871-ben Kiskundorozsmán (KKd. Zárt u. 16) [16]. Itt születtem én és „minden ágazatom”. A Gyémánt család nagy része Püspök-lelére származott el. Egyikük emiatt tréfásan kérte, hogy keresztel-jék át a községet Gyémántlelének, mert annyian vannak már ott. Negyven éve gyűjti a gyógynövényeket, szedi a piócát. Nem így kezdte. Meghatóan emlékezett vissza fiatakorára. Tizennegy éves

korától tizennégy esztendőn át volt szobalány Szegeden, különböző helyeken. Egy ízben 19 hónapig szolgált egy helyben, a Kis Dávid-féle házban (Klauzál tér, Széchenyi tér, Kárász-, és Kiss Ernő utca közötti ház). Egyik helyén, mikor már a szoptatós dajka fölöslegessé vált, rábízták a gyermeket. Tudott sok nótát, dalolt neki, míg elaludt. Reszketős hangon, el-elcsúszva, rákezdi:

„Márványkőből, márványkőből
Van a Tisza feneké,
Gyenge vagy még, gyenge vagy még
Babám a szerelemre . . .”

„Nem voltam közönséges cseléd sehol, mindig olyan helyen voltam, ahol szakácsné, cseléd is volt”. Ekkor volt először és utoljára életében (asszonya unszolására?) orvosnál, mert fáj a feje. Az orvos azt mondta, a huzattól van, mert kinyitja az ajtót és ablakot is. Mondja, hogy mikor kirázta a rongyot, bizony ki-ki nézett, végigtekintett az utcán. Tizennégy évi szolgálat után ment férjhez. 1948 óta özvegy, két gyermeke volt, de mindkettő meghalt kicsikorában.

„Mink voltunk Szolnokon öt nyáron, Békéscsabán, Tatatóváron (sic), Vásárhelyen, Nagyváradon, Kishelen (Sáros vm. Középvízköz mellett) téglaháznál. Ha téglaházhoz nem mentünk (erre a munkára mindig tavasztól ősziig szerződtek el), mentünk aratni, meg csináltuk a magunkét.

Lehet má' negyven év körül, mióta én vergődök evvel (ti. a gyógynövényekkel). Én meg oszt közbe (az otthoni munka közben) mentem, de csak ha itthon voltam; behordogattam. Mentem kétszer egy héten Szegedébe árulni. (Most már) ha befog az idő, nem is mék: ott nyomorogjak? (annak nincs értelme), csúszós az idő. Máskor (még fiatalabb korában) mentem, csak tavaly nélkülöztem. Csúszós az idő, ne adj' Isten elesnék, jeges-zúzos a járda, lába is, keze is eltörik az embernek. Még fél óraig se voltam beteg, nem ittam annyi orvosságot se, mint a gyufa mérge.* De az ilyen aki hosszú ideig él (mint én), mikor megindul: már ammen” (azaz gyorsan meghal).

* A kis anyagmennyiség népi jellemzése.

„Nem tudom hány évig a Rudolf téren árultunk, (azután) néhány hetibe voltunk a Mars téren (de itt a tanyaiak közt „elvesztek”, nem voltak eléggé szem előtt) azután a Tisza Lajos körúton. Mióta azt (ti. a T. L. körúti piacot) fölöstötták (a. m. fölöszlátták; ez az ötvenes évek elején történt), azóta a gabonapiacon (árulunk)” (P. T.).

Szántó Sándorné, Etel néni (a továbbiakban: Sz. S.), Kiskun-dorozsma, Kun u. 4 (Sz. Kkd. 1871.).

„Lánykoromba szógáltam Szegedébe. Tíz éves koromban elszegődtem dajkának. (Meddig szolgált?) Mikó férjhez mentem, majd csak addig. Az uram csuda részeges volt, nem szerzettünk semmit. (Öt gyermekünk volt, 27 éve özvegy). Fermázónak (= formázó) elszegődtem téglaházhoz tavasztól ősziig. Dorozsma fele volt téglaverő, most még prés csinálja a téglákat. Nyáron téglákat vertünk (Zsombolya, Nagyősz stb.: „több helyre mentünk”), télen kufálkodtam: tejkufa voltam, tojáskufa. Harminc éve csinálom. Eleibe szégyeltem, nem akartam árulni. Tékofa voltam: hordtam a tejet a korodába (sógórnője is ezt csinálta, ő beszélt rá erre a munkára). Azután nem szégyeltem. Nem szégyen, csak a lopás.

Én öregebb vagyok (ezt a vele egyidős Mári néni mondja), mert aki világra hoz ötöt, az csak törődöttebb.** (Életében kétszer járt orvosnál: egyszer volt a Zöldkeresztben, hogy az orvos mondja meg, kell-e piócáznia magát. Más alkalommal gyomorfájás miatt kereste fel az orvost).

(Azért szerette meg urát, mert az magázta) ui. akkor még a lányok tetu volt. (Ura halála után) vót kérőm (de) nem mék én (férjhez), ha aranbú' cseppent akkor se!

„Árultunk 17 évig a hídfejbe, akkó a kakasos templomon túl, a kétsoron (vagyis a Tisza Lajos körút mindkét oldalán), az egész a Tisza széléig vitt. Most a búzapiacon (árulunk), nem szaladunk ide-oda, mert itt keresnek” (benniünket).

Ipa, Szántó Lajos folytatta (a gyógynövénygyűjtést és árulást), az mutatta neki, s ő mutatta Mári néninek, mit hogyan kell csinálni. „Öten voltak, de má mostan szét vannak” (ti. néhányan a Mars téren árulnak, többen pedig meghaltak) (Sz. S.).

** Igen érdekes adalék a népi öregség, öregedés fogalomhoz.

III. „Azt hiszi maga, hogy a patikában az üvegben terem
(a gyógyszer)? Mind az ilyenekből főzik” (Sz. S.)

Abc-rendbe szedve felsorolom milyen növényeket gyűjtenek, mikor és hol; mit mire kommandálnak. Botanikai nevet csak ott közlök, ahol sikerült tőlük gyűjtött példányt szerezni és azt meghatározni [17]. Az összehasonlító adatokat csak egészen kivonatossan közlöm [17/a].

BORSMENTA. (*Mentha sp.* A gyűjtött példány nem volt virágos, azért pontosabban nem lehetett meghatározni. Mária néni ezt úgy ismeri meg, hogy ez „piroságú”, azaz a szára pirosas színű. Kertjében termeszt, mindig szedi). „Közönséges, röndös téjának (vagyis: mindennapi használatra, és nem gyógyteának). Én, látja nem innám meg a szagájé: olyan imelygős, édes szaga van” (P. T.).

Tímár, 114.; Kovács 390. („széles mentá”-ból készített tea tbc. ellen).

CICKAFARKKÓRÓ. (*Achillea millefolium L. ssp. collina Weiss*). „Tavasztul őszig lehet szedni, még most is van (ezt 1955. X. 8-án jegyeztem fel). Árkokba, árkok szélein, a gyöpön. Akinek sós a vére, kipattog az arca (az használja). Tudja, ez olyan vércsillapító” (P. T.).

Tímár, 115. („Teája vértisztító. Ha az arcon van valami por-szenés, azt elmulasztja.) Ért. 1907. 243. (köhögés ellen, utifűvel együtt), Kovács, 190. (tbc. ellen), Bedő, 14. (tbc.), Kovács, 390. (sebre).

CSATTOGÓFŰ, KATTANKÓRÓ. (*Cichorium intybus, L.*) „Árokba, mesgyébe (szedem), egész nyáron van. Egészen a tövéig leszedem, de a gyökereit nem veszem fel. Köhögésrül (használják) ugyanúgy, mint a pemetefüvet. Három féle (füvet együtt: csattogófű, pemetefű, kígyónyelv), mert többféle baj van. De ha egyforma is (a betegség), többféle a vér. Vagy egyik, vagy másik sikerül” (P. T.)

TOK, 140. („Horuthrol”), PP III/4 (A Vér pokesræl).

H, 130. (Minden enyves nyált kiviszzen emberből, hidegleléstől jó), Tímár, 115. (köhögés ellen), Kovács, 390 (gyomorhaj).

ÉDESFA, ÉDESGYÖKÉR. (*Glycyrrhiza echinata*, L.) „A gyökere fut lent, megnő ujjnyi vastagra is.” Köhögés elleni, de rendes teának is jó. Gyökerét megtisztogatja, vízben megfőzi; cukor se kell a teába. Viszi piacra is. „Van, aki ezt szíjja dohányzás helyett”, nem dohányzik, nem iszik, hanem ezt rájja (P. T.).

PP. III./1. (A Hurutról és rekedésről), H. (I. kakukkfű), Kiss (Szeg. emb.), 555., Kovács, 392. (vér betegségeire).

FEHÉR ÜRÖM. (*Artemisia absinthium*, L.). Kertjében termesztí, egész évben szedi. „Tavaszkor ilyen (kb. 40 cm-nyit mutat) sarnyúja van. (Akkor) már szödöm. Tavaszkor erősebb a szára. Utóbb) felnő akkorára, mint a mályvarózsa. Ennek is olyan ismereten (itt. kb. — ’egészen kicsi, alig észrevehető’ értelemben használta ezt a szót) sárga virága van. Akinek sok a gyomorsava, nagyon sósat, savanyát nem szabad ennie. Aki ezt használja, röndös tejának (kell) megfőzni, olyan kesere. (Ha dolgozom vele,s) szám szélét megnyalom, olyan kesere. (De) azt kell adni, ami használ” (P. T.). „Ha ég a gyomra, a gyomorsavat fölszedi, nem ég (többé) a gyomra” (Sz. S.).

TOK, 180. (gyomornak emezteséről: Wrmæs Borth igýal... Feýer wrmæth egýel, awagý a hasadra kæssed); 189. (gyomornak imælgeseræl, Okadasarol); 196. (Gyomornak Saar bantasarol); 197., 198., 199. (Gyomornak faýasarol); 427 (Sarga Sarnak megh ýndítasarol).

PP. IV/1. (A Gyomor erætlenségæræl, Tsæmærræræl és Etel nem kívánásæról); IV/2. (Az Étel kihányásæról, nem Emészttæræl és Tsuklásæról); IV/3. (A’ Gyomor-fájásæról); IV/4. (A’ Haszorulásæról és Kolyikæról); IV/5 (A’ Has-menésæræl és Vérhasæról); VII/18 : 17. (Okadozas, Tsuklás).

H, 217. (hideg gyomrot melegít, emészttetlenséget elúz, hasfájást gyógyít).

Tímár, 115. (gyomorrontás, gyomorsav ellen), Györffy, 67., Ethn 1939 : 67. (gyomor baj), Fállér.

FEKETE NADÁLY (*Symphytum off. L.*). Kertjében termesztí „amikor akarja, lehet fölvenni. Mikor valaki rendeli, másik héten bevisszük. Csak a gyökerit (használjuk), olyan, mint a torna.

Fekete a haja, ha eltöri, szép kék (ti. a törési felület megkékül a levegőn). Rehumáról: elreszelik, szeszbe teszik. Ahol fáj, evvel keni, dörzsöli" (P. T.).

TOK, 588, 589, 591. (Chjontnak tæreseræel: Fekethe Nadalj fweth az gjeokereth teore megh jol es kæsd rea).

Tímár, 114. (bepácolva fogfájás, rehome ellen), Györffy, 67. (csonttörés), Szóreg (saj,gyüjt.): csonttörés; Kiss (Szeg.emb.), 555.

FOLORMENTA. (*Mentha* ssp. A gyűjtött példány nem volt virágos ezért közelebről nem lehetett meghatározni.) (Kertjében termeszt^{*} egész évben szedi.) „Aki szeles røndös tejának főzze meg. Ló szájába tehén szájába (is öntik előzőleg befogják az orrát), széttárják a száját ha föl van fújódva. Úgy mondják: szét van pukkanva. (Utána) vezetgetik a lányékja rezeg. oszt kihajtja a szelet" (P. T.).

TOK 3. (nátha) PP. IV/1. (A Gyomor eræetlenségærel Tæmoræel és Etel nem kívánásáról); IV/2. (Az Etel kihányásáról, nem Emésztésærel és Tsuklásrol); IV/5. (A' Has-menésærel és Verhasrol); VIII/18 : 17. (Okadozas Tsuklás).

Tímár 114. Sztriha 99. (köhögés, mellbaj, heptika) Kovács 391. (fürdõ rheuma), Faller.

H 157. (A Fodor ménta... Vérokádást, Værfolyást megállat... meggyógyítja a gyomrot, emésztetlenséget meggyógyít... okádást megállat).

FÖLDI TÖK. „Olyan, mint a csicsóka, buburcsós krumpli. Fölfut, apró, ismeretlen sárga virágja van. (Elreszelik, szeszbe teszik, akinek fáj valamelyik tagja, evvel keni, dörzsöli) (P. T.).

TOK, 592. (Szakadasrol es romlasrol), 400. (Izekben lewæ chjomokrol... Fældj Tæknek gjeokereth... kæsd rea), 631. (szerint: Fældj Tæk = Brjonia).

PP. V/8. (A Kæszvenyærel és Sciaticárol... reszelly Fældi-tækæt, tælcs Égett-bort hozzá, s kæsd be véle):

* Kertben rendszerint a fodormentát (*Mentha aquatica*, [L.] var. *crispa* H. Br) termesztik, valószínűleg evvel azonosítható.

Tímár, 115., Ethn. 3 : 57. (kifakadt mellre tejes pépet), Ért. 1940 : 49 (lábdagadás ellen); Kovács, 391. (vízi betegség); Ethn 3 : 57. (állatgyógyítás); Györffy (botanikus!) 96. (belső daganatra, Kiskundorozsmai adat. Meghatározása szerint: *Bryonia dioica*), Fäller.

LIBAFŰ (*Potentilla anserina*, L.). „Akar a selem, olyan. Lehet szedni egészen augusztus végeig. Azután kezd korhódni. (A földön) szétterül mindenestül. Ledaraboljuk a gyökereit (vagyis csak a hajtást gyűjtik). Ezt csak két év óta szedem, az a kosaras asszony (az újszegedi, l. alább) szedette velem (ezért nem is tudja, mire használják) (P. T.).

KAKUKKFŰ. (*Thymus Marshallianus*, Willd. ssp. *pannicus* [All.] Ronn.** „A legelső: mikor a fű fakad, már jön a kakukkfű. Aratás felé már ammen, leszárad. Járáson (szedjük) mindenestül. Akinek a tüdőcsöve (sic!) tele van slejmmal téját iszik belőle, hajtja” (P. T.).

TOK, 140. (Kakuk fweth azaly megh tærd porra es kewerd Mezben, eod megh, ky týztittya az horutoth); PP. III/1. (A Hurutrol és Rekedésræl); H, 171. (Ha pedig a Kakukfüvet Glicerizával, azaz édes gyökérrel, Anisommal, Bécsi kökénnyel borba megfőzed, meggyógyítja a száraz kehet, hurutot).

Tímár, 114. (Megfázáskor a légcövet tisztítja), Bedó, 15. (vérköpés); Kovács, 392. (tbc), Fäller.

KERTI ZSÁLYA. (*Salvia off. L.*) (Kertjében termeszt), „ahogy nő az ága, úgy szedem (vagyis egész évben). Aki kapkod a levegő után, aszmás (sic!), szivaszmás, fullad: ez arrul való. Röndös tejának

** A latin név a meghatározott példányra vonatkozik. A *Thymus Marshallianus* azonban a ritkább kakukkfű-fajok közé tartozik. Gyakori eset, hogy egy-egy réten, legelőn, lejtőn a különböző *Thymus*-fajok egész sora található összekeveredve. Ebből következik, hogy adat-szolgáltatóim minden bizonnyal nemcsak az említett speciést gyűjtik. (Ez annál is valószínűbb, mert az egyes fajok megkülönböztetése még képzett botanikusok számára sem a legkönnyebb feladat!)

(kell elkészíteni). Ami nekünk van (ti. ami növényeket mi árulunk), az mind tejának való" (P. T.).

TOK, 139. (Huruthrol: Salja vyzeth igcen gyakorta igyál). PP. III/2. (A' Fuladozásról. A' Fuladozásnak vagy nehezen való lehellésnek, egynéhány grábitsokban való nemei vannak... Néha igen hereg és zug; és ezt hijják... Asthmának... Phlegmát purgáló gyenge orvossággal élhetni egynéhányszor... Isopot, Sállját... főzz meg erősen Vizben).

H, 158. (mellyet tisztít, hurutot gyógyít).

Kovács, 390. (levele sebre, torokbajokra, fürdőnek, rheumára), Ethn. 2 : 26. (fogfájás, Szóreg); Ért, 1907 : 242-3. (fogfájás), Fäller.

KIGYÓNYELV. (*Plantago lanceolata*, L.) (Szedési időről, helyről l. széles útifűnél.) „Rajta van a virágja az a bugája. Köhősről jó, röndös teját kell főzni belőle" (P. T.).*

TOK, 145. (Nehezen lehesræl es fulladozasrol... Kegyo fweth tæweth teord megh, es Mezben chÿnaly lagÿ lyktario-moth, azt egÿed).

PP. II/14. (A Torok-fájásról), H, 143. (tüdőt megtisztítja, vérköpést tisztít, melyfájást gyógyít).

Tímár, 115. (köhögés elleni teának). Ért, 1907 : 243. (cicka-farkkóróval együtt, köhögés ellen).

KIS EZERJÓFŰ.** (*Centaurium pulchellum*, [Sw.] Druce.) „Pünkösdkor már szödjük. Kaszálókba, csakis a kaszálókba, (meg a) járason. Ugy piroslík az. Mindenestül (szedjük), a gyökereit ledaraboljuk, mikor összekötjük. (Miről jó?) Gyomorfájásrul, étvágyrul, kétféléről. Ugy is kérik. (A tavasszal szedett ezerjófű „egyágas”, a „tállóban” szedett „többágas”, vagyis a földfeletti rész az idősebb növényegyedeken elágazó) (P. T.).

* A levelét gyűjtik.

** A hivatalos nomenklatúra szerinti kis ezerjófű (*Centaurium minus*, *Mönch.*) az Alföldön csak szórványosan fordul elő, a *Centaurium pulchellum* viszont igen gyakori. A népi és hivatalos elnevezés tehát nem egyezik (l. 116. old. összeállítását).

„Ezerjófút aratás után szedjük. A gyomrot pucolja, oszt jó étvágya van: ez arrul való” (Sz. S.).

TOK, 195. (Föld epeje fw. Gyomornak föl fualkodasáról), 199 (Gyomornak zaja fajasarol), 253 (Hasnak high mœneserœl. Fosasrol. — Itt Ezœryo fw néven szerepel).

PP. IV/3. (Foldi epe, Centauria minor, A' Gyomorfájásról), IV/4. (Föld-epe fű, Centaurea minor, A' Has-szorulásról és Kolyikáról), H, 118 (E Centaureát a bábák föld epéjének és hideglelés ellen való fünek hívják... hideglelésnek, hasfájósnak, tökörü csömörü embernek).

Timár, 114. (étvágytalanság, gyomorrontás, gyomorbántalmak ellen), Kovács, 389. (hideglelés, hűlés), Ethn. 1939 : 67. (gyomor-baj), Faller.

LÓSÓSKA. (Rumex??) Gyűjtött példánya nem volt, s így nem lehet biztosan tudni, milyen növényt nevez e néven. Így írta le: „Vörös bugája van. Kint a sömlyékok széleibe, két szélibe nő. Főlnő akkorára, hogy még ostornyélnék is fel lehet használni”* (egész nyáron lehet szedni). „Akinék hasmenése van”, ebből főz teát. Magját is használják, teának megfőzve, hasmenésről” (P. T.)

TOK, 250. (Nyersesegel valo Hasnak mœneserœl: Lo soskanak magwat tœry, ad megh ynnia borban), 421. (Beel Poklossagarol). H, 121. (A lapuknak a levele, gyökere lágyító, a magvai szorító).

Ethn. 1938 : 184. (vízmezzabálás ellen; Ethn. 3 : 58. (rühesség, belsőleg); Kovács, 392. (rühesség, külsőleg), Györffy (bata-nikus!), 160. (gyomorfájás, Kiskundorozsmai adat).

MEZEI ZSURLÓ. (*Equisetum arvense*, L.) (Ez a szegedi neve), mink úgy hívjuk: bábarokka. Vesefű: így is hívják („súroló”-nak is mondták). „Tavaszkor, mielőtt kaszálnak, a kaszálón, ősszel meg kukoricaföldbe (gyűjtöm), Rózsalaposa felé. Így mikor leszedik a kukoricát (ezt 1955 X. 8-án jegyeztem fel), de nem mindegyik földbe (lehet találni). Rendező pályaudvaron a sin oldalába (is

* A leírás alapján minden bizonnyal a nedves helyeken gyakori fordos lórom (*Rumex crispus*, L.)-ra gondolhatunk.

szedem). Egy csomó harmadát fél-fél liter vízbe (kell tenni), olyan színe van a tejának, mint a rum, de nem kesere. Napközben is ihatja víz helyett, nem méregtartalmu. Ez a vesét pucolja a viztül (a. m. vízelethajtó), szívet erősíti. Rehumát hajtja, hajtja a vizet, avval pucolja ki. Nincs olyan fű más, ami annyiféle bajról lenne jó, mint ez" (P. T.).**

„Mezei zsurló. Aratáskor, aratás után lehet szedni: nagyvágóhíd mellett, vasut mellett. E' nagyon kapós. Vízet hajtja, szívet erősíti" (Sz. S.).

TOK, 145. (Talmoso fw, nehezen lehesrœl es fuladozasrol), 280. (Az vesekrœl... Valamÿ vÿzeletœth ÿndÿt az olÿant mÿnd el kell tawoztatnÿ... Talmoso fweth fez megh vyzben, awagÿ veod vgÿan vÿzeth, ad azt ÿnnia), 299. (Hoÿagnak megsebœswleserel), 305. (Vÿzeletnek nem meheteserœl: Pœryeth es Talmoso fweth feoz megh borban, ad megh azt ÿnnia).

PP V/3. (A Viz-kœrságról), V/7. (A' Vizellœsnek bontakozásairól: Fœzzenek forrás vizben Tálmosó fÿvet...).

Tímár, 114. (vizibetegség, vesebaj ellen), Ethn. 1939 : 67. (vesebaj ellen), Fállér.

ÖKÖRFARKKÓRÉ (sic). (Külœnfœle Verbascum fajok)***. *Aratás felœ* már van, úgy a buza szélin. (Teának használják. Mire?) Azt nem tudom, csak kéri sok(vevó), hogy adjunk" (Sz. S.).

TOK, 141. (Eokœr farkat feoz megh vyzben, azt ygyad ha igœn nagy horuth vagion raytad), 415. (Wtesrœl az Testen... Eœker farknak leweleth tœrd megh, es fachard kÿ az leweth mossad... ezzel ... es az tœrœth Eœker fark lewelet feolwl keosd rea ruawal... Ha penÿgh Sebe vagion... azth elœzœr borral mossad megh, es az utan az kÿ fachÿart lewel, azt uthan tœd es keosd rea az leweleth feolwl, chÿoda nagÿ haznalattÿath latod megh ez orvossagnak), 455. (orcza sœmœrgeserœl).

H, 203. (igen jó hurut ellen).

** A hazánkban honos több Equestum-fajból csak az *E. arvense* alkalmas drognak. Adatszolgáltatóim éppen ezt a fajt gyűjtik.

*** Az Alföldön inkább csak a szöszös ökörfarkkóró (*Verbascum phlomoides*, L.) és a keskenylevelű ökörfarkkóró (*V. thapsus*, L.) fordul elő. Mindkettő hivatalos gyógynövény.

Tímár, 115. (szőke haj mosásához), Kovács, 383 (nehéz nyavalya ellen; kigyóharapásra), 389. (sebre, hajhullás ellen, hülés, köhögés ellen). Ért. 1907 : 244 (hajnövesztés), Fäller.

(FEHÉR) PEMETE. (*Marrubium peregrinum*, L.) (Mikor gyűjti?) „Mikor vágják a rozsbuzát, Péter-Pálkor. Ez messziről van: Sándorfalváról. Az a picci, ismeretlen fehér virág minden hegyin (=minden hajtás végén) van. Korábban még zöld, azután megkorhódik, megbarnul, a szél összetöri. (Egyszer későn mentünk szedni, s már ilyen volt), magunk is utáltuk. Köhögésről” (P. T.). „Pemetefű. Ősz felé szedjük. Sándorfalván tul, az uraságnál (ti. a volt Pallavicini-birtokon). Talicskát megsuroltuk, tetejibe (= tetézve megrakva) hoztuk (evvel a lelőhely gazdagságát akarta jellemezni). Köhögésről való, tüdőről felszedi a slájmot, nem köhög (aztán már)” (Sz. S.).

TOK, 144., 145. (Fekete peoczerchenek kÿ fachÿart leweth... Nehezen lehesrœl es fulladozásrol).

H, 154. (A fejár Peszertzét ha megfözéd mézes vízben, vagy vizét vészed... fuladást, hurutot, belső kehet... gyógyit). Tímár, 114. (köhögés ellen), Sztriha, 99. (köhögés, mellbaj, heptika), Ért. 1907 : 243 (köhögés), Kovács, 290. (tbc), Bedő, 14 (tbc), Fäller.

SÁRGA GYOPÁR. (*Gnaphalium luteo-album*, L.) „Aratás után szödjük, tallóba, sömlyékekbe. Olyan a leve, mint az ezüst. Epeömlésről való, alóról kitakarítja. Nem epekőről! Röndös tejának (kell elkészíteni)” (P. T.) „Lehet hamarabb, meg későbbben is (gyűjteni). (Gyökér nélkül szedi). Epeömlésről tejának” (Sz. S.).

TOK, 195. (Gÿomorban vernek megh aluasarol).

Tímár, 115. (a *Filago arvensis* említi e néven, epeömlés ellen). H, 115. (Gyopár, fekete gyopár... fekete és sárga sárt alól kiviszzen belőled), 145. (Sárga gyopár, *Helichrysum*).

SZÉKIVIRÁG. (*Matricaria chamomilla*, L.) „Májusba lehet szödni, olyan szép. Van nekünk olyan fésünk, gereblye alaku, avval szödjük. Fürdőnek, párolni, szemetmosni (használják). (Ennek a teáját sem innám meg) (P. T.); „Székvirágot *husvét*

után egy hónapra lehet szedni. De keresik sokan, van-e má'? (ez évben, 1955-ben, nem tudtak gyűjteni)" (Sz. S.).

TOK, 189., 190. (Gyömornak imœlgesœrel, Okadasarol), 195 (Gyömornak fœl fualkodasarol... zeekfwet feoz megh vÿzben, ad megh ÿnnÿa). 196. (Gyömornak Saar bantasarol), 197. (Gyomornak faÿasarol), 199. (Gyömornak zaÿa faÿasarol). TOK, 250. (Nÿerseseggel valo Hasnak mœneserœl).

PP III/1 (Horutrol és Rekedésœrel), III/3. (Az Oldal-nyilallás-ról: Fœzd meg a Szék fûvet... azzal œntœzz meg egy-darab nemezt ... azt két hév tœgla kœzzé tegyed... azt jó-melegen... tedd az Oldalára, s' takard bé jól.), IV/3., V/8. (fürdœnek), IV/7., VIII/18. : 7 (Párolásra), VII/1. (A' mindennapi Hideglelésœrel... a' gyomor erœsítésœre).

H. 123. (Nemes szegfû, Chamomilla... Aki turhás, azokat kitisztítja... hasnak, bélnek... fájást gyógyítja... a fejet jó véle mosni).

Tímár, 115., Kovács, 389. (hûlés, köhœgés), 390. (gyomorhaj), 392. (tbc), Ért. 1907 : 243. (köhœgés), Ethn. 1939 : 67. (fejmosásra), Ethn. 3 : 59. (izzasztónak), 7 : 92—3. (!), Gyœrffy (botanikus!) 158. (Kkdorozsmai adat).

SZÉLES UTIFÛ. (*Plantago major L.*) „Mán lœhet korán szœdni, ahogy jön a fû, már fakad vele. Elsœ kaszálás elœtt mán köll szœdni (de) csak a levelit. (Hol szœdi?) Árokba. Sebrûl jó, akármilyen vágásrul. Ráborítja, bekœti" (P. T.).

TOK, 411. (Kœrœem merœgrœl... Vthÿ fwnek Nÿers lewelet tœrd megh, es keosd rea a kœreom Merœgre), 567, 568. (Sebnek gyœgyœtasarol),

PP. VIII/5. (A' Vœr kelésœrel és Pokolvarrol) VIII/7. (orbántzról), VIII/11. (Az Egésrœl), VIII/18 : 10. (kicserepesedett ajakra).

H, 206. Uti fû: farkas sebet, rothadt kelést... tûzes fakadást meggyœgyít).

Kovács G. (panaritiumra, Algyœ; körœmmœrœgre, viszeres láb bekœtésœre), Kovács, 390. (vágásra, zuzódásra), Fállér.

VADGESZTENYE GYÜMÖCSE, TERMÉSE* „Leveszi a haját, éreszeli, tejbe megfőzi, leszüri, megissza” (P. T.).

Kovács G. (szeszkes kivonat, fájós lábra, Szt. Mihálytelek).
Faller. [18].

Sztriha ezeken kívül még a következő, Dorozsmán használatos gyógynövényeket említi:**

AKÁCLEVÉL (sebre, vérzéscsillapításra; p. 99).

Kovács, 390. (sebre).

AKÁCVIRÁG (fürdőnek, vesebaj ellen; p. 99).

Kovács, 390. (köhögésre).

BODZAVIRÁG

TOK, 138. (Horuthrol), Ért. 1907 : 243. (köhögés, száraz-betegség), Ethn. 7 : 95. (boszorkányüző), Kovács, 390. (köhögésre).

BOJTORJÁN

TOK, 188. (Gyomornak Imoelgeserel, Okadasarol), 235. Vjz korsagrol, 407. (Terd alatt valo hajlasnak dagadasarol).
PP. IV/3. (A Gyomor-fájásról), V/2. (A Sárgaságról).

BUZAVIRÁGSZIROM.

HÁRSVIRÁG.

PP. III/7. (A Szű-dobogásról).

* A népi megjelölés nem azonos a növényanatomiai fogalommal. (Ez utóbbi szerint ui. a „hajával” együtt képez termést.) (Hasonló szóhasználat a régi magyar irodalomból: *Melius* ír a „A Györtyánfa gyümölcse”-ről [Herb. p. 60.]).

** Latin neveit nem közli, ezek valószínűleg a következők:

Akác: *Robinia pseudoacacia*, L.

Bodza: *Sambucus nigra*, L.

Bojtorján: *Arctium lappa*, L.

Búzavirág: *Centaurea cyanus*, L.

Hárs: *Tilia cordata* Mill. és *Tilia platyphyllos* Scop.

Szappangyökéren valószínűleg a szappanfű: *Saponaira* off., L. értendő.

Szarkaláb, mezei: *Consolia regalis*, S. F. Gray.

Szarkaláb, keleti: *Consolida orientalis* Schröd.

PIPACSSZIROM.

Csanád vm.-i adat [19] szerint mellhártyagyulladásra, Vésztő [20], tüdőbajra.

SZAPPANGYÖKÉR.

SZARKALÁBVIRÁG.

TOK, 180. (Gyomornak twzeswleseræel).

A Mars téri piacon („rongypiac”) egymás mellett, vagy egymás közelében találtam egy ízben öt asszonyt, akik gyógynövényeket (is) árultak.

Az egyik asszony kosarában ezeket a növényeket láttam (a neveket nem tőle hallottam, közhasználatu néven nevezem őket): cicka-fark, fehér üröm, kakukkfű, menta, sárga gyopár, zsurló.

Másik adatközlőm borsmentát és csalánt árult.

A *BORSMENTÁT* teának kommandálja, „asztmáról, vesebajról.” „Az *mindre jó*”. Levele fájós fogra téve is hasznos: „Én még sose huzattam magamnak”. Szerinte mindezek a hatások a „nagy könyvekben” is benne vannak. A fodormenta palántáját az egyetemről kapta (ez is két szép példa a „legalizálás”-ra).

TOK, 144. (Nehezen lehesræel es fuladozasrol... Chjombort tæry porra...).

A teljes (gyökér—szár—levél), mintegy 150 cm-es.

CSALÁNT kb. araszos hosszúságúra összehajtogatva, csomókban árulja. Szerinte ez „vesebajról” nagyon jó, őt is ez gyógyította meg. A kertjében van, egyszer már ki is akarta pusztítani, de mióta megtudta, hogy ilyen hasznos, azóta neveli.

TOK, 286. (Fævenræel es kæræel az Vesekben... Bak fwet, vad chýalant... mynd gjækerestwl feýer borban megh kell feoznjý, hogy fele el apaggýon, ad azt haromzor ýnnýa), 290. (Vesekben hogy Fævený ne teræmýen), PP. V/3? (Matska parének [Utrica mortua] kifatsartt leve... vazelletet igen indit), H, 153. (A Csalán a Veseket megtisztítja), Kovács, 391. (süj ellen).

Zöldséget, gyümölcsöt, baromfit, és egy kis zacskóba tett *fodormentát* árul egy asszony; másik meg — ehhez hasonlóan — kis zacskóban *hársvirágot* — sok más egyéb portéka mellett.

Végül pedig egy asszony *piócat*, és kis kötegekben *zsurlót* kínál-
gat, mindegyikre rá van erősítve egy kis cédula, s azon a növény
neve.

Míg a bevezetőben időben próbáltuk visszafelé nyomozni a
növényneveket, gyógynövényekként felhasználásukat ebben a
fejezetben Szeged környéki és az ország más vidékeiről származó
adatokkal hasonlítottuk össze a dorozsmai füvesasszonyok tudását.
Ismét segítségül hívtuk a régi füveskönyveket is. Ha feltételezzük
— és jó okunk van rá —, hogy ezek szerzői a hagyományos paraszti
tudásanyagot — s elsősorban közvetlen környezetüket — is meg-
őrizték (legalább részben) számunkra, akkor a TOK-t és *Páriz*
Pápai művét Kelet-Magyarország és Erdély, *Melius* Herbariumát
Debrecen és környéke, a *Fuchsius Leonardus* glosszáit pedig a Szeged
vidéki néphagyományok tárházának tekinthetjük.

Ebben az összehasonlításban is számos egyezésre bukkantunk.

IV. „Azt szálankint kell összeszededetni, szálankint összerakni”

...„mindig a mezőkön kódorgott
gyógyfüveket szedni, egy kis mály-
váért, gyűszűvirágért, bojtorjánért
a harmadik határba is elkalandoz-
zott”... [21].

A gyógyfüvek szedési ideje teljesen azok vegetációs periódusához
igazodik, ezt azonban népi időpont-fogalmakkal jelölik: „aratás
után”, „első kaszálás előtt”, „mikor leszedik a kukoricát”, „roz-
búza érésekor”, „húsvét után egy hónappal” stb. Szent György
napjának vagy más egyéb jeles napnak jelentőségét a gyógynövény-
gyűjtés szempontjából nem ismerik [22]. Hasonlóképpen nincs
semmi — mágikus — megkötés a gyűjtés napszakára (még kevésbé
módjára, rituáléjára) vonatkozólag sem: „amikor eszünkbe jut,
akkor megyünk” (P. T.).

„Mink mindig mentünk dolgozni. Erre is láttunk egy szálát,
arra is láttunk egy szálát: mentünk oda. Felpakkoltuk a talicskát,
mentünk haza”. (Az ilyen jó lelőhelyekre azután minden évben
visszajárnak) (P. T.).

„Ezelőtt mindig padlason szárítottam: fellocsoltam, felmázoltam, felsöpörtem: 2—3 talicskával is szétterítettünk (Etel néni még most is padlason szárítja növényeit). Ha árnyékba szárad, sokkal szebb színű lesz. Tudja, ha napon szárad: megbarnul. (Most a tornácson levő „ászok”-on szárítja a növényeket), ahogy hozom, vékonyan szétterítem, rakom fel az ászokra (vékonyan szétteríti, mert különben begyullad. Kiválogatja belőle a füvet), azt szálankint kell összeszedgetni, szálankint összeakni (mert ha befülled, tönkremegy. A békarokka pl. megveresedik) (P. T.).

Etel néni a padlason nagy papíron három ujjnyi vastagon szétteríti, „mert ez a zsurló begyúl, ha vastagon rakjuk, a többi nem”. Ha már megszáradt „azután rakjuk rakásra” (Sz. S.).

A megszáradt növényeket csomóba köti kukoricacsuhéval, mert háncsot most (1955) nem lehet kapni. A csuhét reggel leteríti papírra vagy rongyra a földre (földes padlótól megereszkedik), majd egy levelet széthasít 4—5 szárra. Két-két szálát összekötöz, s evvel köt át egy-egy csomót. Majd a csomókat ötönként újra összekötözi. A piacon ugyan „nem mindenki vesz ötöt, de akkor széjjeltépjük” (P. T.).

V. A piacon

Ezelőtt két három évvel még talicskával járt piacra, evvel hordta haza a leszedett növényeket is. Ezért mondta kubikos-talicskájára: „az az én kenyérkeresőm”. Most már csak táskában, szatyorban viszi árúját (P. T.).

„Ötkor indulok, ott a Dugonics szobornál szállunk le, odaballagunk lepakkolunk. Átszállót veszünk, de nehéz a poggyász, nem tolakszok avval (ti. a 2-es villamosra, mely a Dugonics térről elvinné a Kálvin térig, pedig elmehetnék a kakasos templomig. (Hat-fél-hétre beérek), mikor hogy indulok el. Ott mék el a Kárász utcán, a városháza előtt” (P. T.). „Most, hogy sötét van (ezt 1955. okt. 3-án jegyeztem fel), úgy megyünk a negyedik (Dorozsmárról induló) villamossal hat óra tájban. Fél nyolcra bent vagyunk. Nyáron elindulunk háromkor! (Akkor még) talicskával jártunk, mert nem vótunk ilyen öregek. De nem bírom most már a talicskát: tüzet gyújtani vertem szét a talicskát” (Sz. S.).

„Voltak azok a régi vevőink: méltóságos asszonyok, nagyságos asszonyok. Két cseléd ment utánuk. Most két-három hónapba jön egyszer, megmondja: nincs pénz.”

„Azt mondták, kuruzslók vagyunk. Én nem hívok senkit, nem kommandálok senkinek (csak ha jön egy vevő, s gyógynövényt vesznek, ill. kérnek valamilyen bajra. Otthon nem szokták füvekért felkeresni, mert) tudják hol van, szednek maguknak” (P. T.).

Etel nénit viszont otthon, Dorozsmán is meg-megállítják az utcán, meg „gyűnnek a házhoz”, „tanyáról is gyűnnek” növényért, piócaért. De ha „úgy adódik a sorja”, ő is elviszi házakhoz, amire szükség van. Piacon azonban csak Szegeden árul. Portékáját ő maga így nevezi: „széksó-pióca-virág”. Ha a vevő diagnózissal jön, kommandál rá valamit, vagy megmondja, melyik növény mire való.

Átlag 15-20 forintot árul egy piacnap alkalmával, de van úgy, hogy 50-60 forintot is. Harminc fillér helypénzt kellene fizetniök, de a helypénzsedő „nem jön felénk se” (mert tudja, hogy milyen ágrulszakadtak vagyunk). Egy ideig kapott 40 pengő öregségi segélyt, de „most má' azt sem”, mert van fia, aki eltartsa (akiknél most is lakik) (Sz. S.).

A gyógynövények csomóját átlag 50 fillérért adja. Egy piacnapon — jó esetben — 25-30 forintot árul (ebből levonódik 0,30 helypénz, és az oda-vissza villamosköltség 2,40). „Ma (1955. X. 15.) is árultam 16 forintot”. Ebből nem tud megélni, lassan eladogatja mindenét: házát, két darab földjét már eladta. „Hun cipőt, hun kendőt kő venni gyerököm. Meg egy kis só, olaj, zsír, kenyér... Hiába prédaságot nem csinálok, de csak kell, még ha magam vagyok is” (P. T.).

Szerdai napokon egy újszegedi asszony is árul gyógynövényeket (meg gyümölcsöt, pattogatott kukoricát) a búzapiacon. Szombaton nem árul, mert szombatista. Ő maga nem gyűjti a növényeket, hanem Mári nénitől és Etel nénitől veszi át, csomónként. 1955 októberében egyre-másra csomónként 30 fillért adott érte, tekintet nélkül arra, hogy milyen növény volt.

Megkérdeztem tőlük, észleltek-e valami változást a Gyógynövény Szaküzlet megnyitása (1955) óta?

Mári néni :

„Az az újszegedi asszony is azt mondta: »nagyon tönkre vagyok téve, nincs vevő, le vagyok fújtv«. Nekem is köll egy kicsike rajt, a kereskedőnek is kell, aki kiszolgál, annak is kell: csak odamegy (hát) mindenki, ahol olcsóbb (vagyis: őhozzá jönnek). Azt gondolják, mert papírosba van téve, az tisztább? Pedig azt is csak úgy szedjük. Azért nem aprehendálom (sic!), annak (ti. a Gyógynövény Szaküzlet elképzelt „boltosának”) is meg kell élni, nem mehet lopni” (P. T.). (NB. nem tudja, hol van a szegedi Gyógynövény Szaküzlet).

Etel néni :

„Azóta nem vesznek úgy, valóságosan. (De) azért kel: ezerjófű, mezei zsurló. Mára is egy (vevő) elvitt négy csomót. (A széksó) azelőtt mind ékelt, most nem vesznek úgy semmit se: mindennel pórolnak” (Sz. S.).

VI. Szé-ék-sóoo-ót!

Mindenki ismeri Szegeden a különös, éneklő hangon széksót áruló gyerekeket; ezek javarésze is dorozsmai (23). A Szeged környéki és kiskunsági szikeseken, kiszáradt szikes tavak medrében seprett széksó is régi jövedelmi forrás. 1815-ig szabad volt a széksósöprés. A redemptusok attól kezdve is ingyen söpörhettek hétfői napokon; a többiek egy kocsi széksóért 5,—, egy talicskáravalóért 2,— Ft-ot tartoztak fizetni. A dorozsmai községi közpénztárnak a bérbeadott söprés 1854-ben már 154,— Ft-ot jövedelmezett [24].

A széksóseprés más foglalkozási ágakkal is kapcsolódott. Javarészt ezen alapul a dorozsmai szappanfőzés [25]. A dorozsmai fuvarosok „kocsiszám vitték szerte az országba mindenfelé” [26]. Ma már ez a régi jövedelmi forrás is a múlté (az ipari szódagyártás miatt), s már csak a szegényebbek söpriek és szítálgák. Zsákokba, zacskóba gyűjtve hordják Szegedre, és literenként árulják [27].

Etel néni azonban azt mondja, hogy inkább tőlük vesznek a szegediek széksót, mint az utcán áruló gyerekektől, mert azok széksója csupa homok. Mári néni is ezen a véleményen van: „Azok (akik az utcán járnak) mind dorozsmaiak, (de amit árulnak): iszap, meg homok az, nem széksó” (P. T.).

Pünkösöd felé kezdik seperni, „mint a salétrom a ház alját (kivirágozza), úgy jön föl. *A föld szüli eső után* néhány nappal: kell rá jó idő. Összesöpörjük, úgy elválik a rendes sziksó a földtül, mint a hó a fagytól, ha meg van fagyva az alja” (P. T.).

„Tavasszal lehet söpreni, meg ősszel. Ha eső van, (s) utána jó idő, úgy gyün fel, mint a pattogatott kukorica, oszt söpörjük össze. Összesöpörjük, megrostáljuk. (Mire használják?) Szappanfőzésre, surolni (edényt, asztalt, kilincseket). Talicskával, háton, lepedőben, papírzsákban hozzuk haza” (Sz. S.).

Papírzsákban ezt is megtaláljuk kirakott portékájuk között, félliterszámra árulják.

VII. Pióca

Mári és Etel néni, valamint a Mars téri árusok piócat is fognak és árulják. Erről részletesen más munkámban számoltam be [28].

Függelék

Gyűjtés közben hallott, a szövegben nem szereplő szavak, szólások.

„Akiket megoperálnak, olyanok, mint a drótozott fazék”.

„Valami termés volt benne (hasdaganat???), fájlalta a derekát, azt operálták ki”.

Betegségről: „Ha megérdemeljük, elveszi a bajt (Isten), ha nem: belehalunk”.

Akasztó = légyfogó.

Rongypiac = Mars tér.

Tüsök = tüske.

Pogácsa szén = brikett.

(P. T.)

Paprikapiac = Valéria tér.

Kinyérpiac = Klauzál tér.

Meztelen = semmije sincs, nincstelen, szegény.

(Este) „imádkozgatok, aztán lecsicsikálok”.

(Sz. S.)

A szövegben szereplő, és növenypéldány alapján meghatározott növények

latin neve	népi neve (ahogy adatszolgáltatóim használták)	hivatalos magyar neve
<i>Achillea millefolium</i> , L. <i>Artemisia absinthium</i> , L. <i>Centaurium pulchellum</i> , [Sw.] Druce. <i>Cichorium intybus</i> , L. <i>Equisetum arvense</i> , L.	cickafarkkóró fehér üröm kis ezerjófű csattogófű kattanókóró mezei zsurló bábarokka vesefű zsuroló édesfa édesgyökér	közönséges cickafark fehér üröm csinos ezerjófű katángkóró mezei zsurló
<i>Glycyrrhiza echinata</i> , L. <i>Gnaphalium luteo-album</i> , L. <i>Marrubium peregrinum</i> , L. <i>Matricaria chamomilla</i> , L. <i>Mentha</i> sp. <i>Mentha</i> ssp. <i>Plantago lanceolata</i> , L. <i>Plantago major</i> , L. <i>Potentilla anserina</i> , L. <i>Salvia officinalis</i> , L. <i>Symphitum officinale</i> , L.	sárga gyopár (fehér) pemete székivirág borsmenta fodormenta kígyónyelv széles útifű libafű kerti zsálya fekete nadály	keserű édesgyökér (ednámkóró) halvány gyopár fekete pemetefű orvosi székfű borsosmenta fodormenta lándzsás útifű nagy útifű libapimpó kerti zsálya fekete nadálytő

(A szövegben a népi nevek szerint vannak ábécé sorrendbe szedve a növények.)

Befejezés

Falusi és városi emberek egyaránt használnak gyógynövényeket. Ezért találkozunk még ma, — a gyógynövény-kereskedelem állami kézbe vétele után is — városok, falvak piacain, vásárain gyógynövényárusokkal. Budapest, Orosháza, Veszprém, Szeged és Hódmezővásárhely gyógynövényárusairól irodalmi közlések vannak [29]. Magam Szegeden vizsgáltam részletesen e kérdést. Nyári kórházi gyakorlatom alkalmával több ízben végignéztam a gyön-

gyösi hetipiacot is, de eredménytelenül. Később tudtam meg egy gyöngyösi adatszolgáltatómtól, hogy vannak azért még ott is gyógynövényárusok. Valószínűleg rossz helyen és időpontban vagy nem jó évszakban néztem körül. Hasonló oka lehetett sikertelen marosvásárhelyi vizsgálódásomnak is (1956. okt.).

A pécsi ún. „tetűpiacon” és Bukarestben (ugyis, mint a „második legnagyobb romániai magyar városban”) a Piața 28 Martie sarkán azonban felleltem egy füves asszonyt, ill. román parasztembert.

Békéscsaba piacának is megvan a maga gyógynövényárus nénije, Vészto (Békés m.) hetipiacain is megjelent minden alkalommal a „nadályos ember”, Pista bácsi. Éneklő hangon kínálgatta portézáját: „Nadááj, táájoggyökér!!!” (Fentebb már láttuk, hogy rendszint ugyanazok gyűjtik a piócat és a gyógynövényeket.)

Leggazdagabb a békéscsabai asszony repertoárja [30], utána a Szeged Szent István téri, majd szegedi Mars téri, a pécsi Tetűpiaci (hársvirág, kamilla, fehér üröm, ezerjófű; számos kerti-növény, virág és zöldségmag), a bukaresti (*Lycopodium clavatum*, tályoggyökér, és még kétféle gyökér, melyek nevét — nem tudván vele szót érteni, nem ismerem), s végül a vésztoí árus következik a sorban, ez utóbbi mindössze egyetlen droggal.

Ha ezt a repertoárt összehasonlítjuk a múlt századi, vagy még régebbi leírásokban szereplő gyógynövények számával [31], vagy méginkább a *Páriz Pápai* idejében használt drogok számával, akkor azt kell mondanunk, hogy a mai piac igen kevésé változatos készlettel rendelkezik.*

Mi lehet ennek az oka?

Egyik, de talán legkevésbé fontos ok az, hogy a hagyományos tudásanyag feledésbemerült, elfakult.

A patikaszerék, szintetikus gyógyszerek előállítására is csökkentette a keresletet.

* Az *ismert és árult* gyógynövények számának összehasonlítása nem egészen helyes, mert a kettő között igen nagy eltérések lehetnek. Arról azonban — sajnos — nincsenek adataink, hogy az elmúlt századokban milyen gyógynövényeket árultak.

A népi orvoslás különböző területein megfigyelhető, panacea keresésére való hajlam is szerepet játszik a drogok számának csökkenésében. (Emlékeztetek Mári néni fentebb idézett mondására, mely szerint, „nincs több olyan gyógynövény, mint a mezei zsurló, mert az annyiféle betegségrül jó.” S valóban, ebből gyűjt és árul legtöbbet [32].

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy manapság a népi orvoslásban 10–15 drogot használnak csupán. Vésztőn pl. legalább 20–25 féle gyógynövényt ismernek és használnak. Ugyanakkor a piacon Pista bácsi tályogyökéren kívül semmiféle más növényt nem árul. Vagy talán a mai árusok esetleg „különlegességeket” árusítóknak tekinthetők; olyan növénykülönlegességeket, melyeket nem tud mindenki egykönnyen, háza-földje közelében összeszedni. „Tájogyökér” valóban nincs Vésztőn, régen vándorló román árusoktól vették [33].

Ha jól megnézzük, még a szegedi piacon árult 10–15 drogot sem (a többit talán még kevésbé) vizsgálták meg alaposan farmakológiai szempontból. Egyesek azt állítják, hogy a gyógyszeripar és gyógyszerkémia mai fejlődési fokán már nem várhatunk semmi újabb hatóanyagot a gyógynövények analizisétől. Holott elég talán csak röviden utalni arra, hogy a mai modern terapiában használt legfontosabb gyógyszerek, ill. azok ősei, primitív népektől, varázlók és javasasszonyok bugyrából került fiolákba és ampullákba: a digitalis- és strophathusglykosidák (utóbbi dél-afrikai nyílméreg volt), a salicyl, a strychnin, a cocain (mint a helyi érzéstelenítők őse), az atropin és scopolamin, a curare (szintén nyílméreg Dél-Amerikában), a morphin, stb.

Viszont többnyire igen szép eredményeket értek el azok, akik megpróbálták a népi orvoslásban használt drogokból hatóanyagot előállítani. Hazai példák közül hadd említsem meg *Jancsó* profeszor munkáját, ő állította elő a cickafarkból az Azulenolt. A külföldiek közül pedig a jamnagari (India) kutatóintézet gyönyörű eredményét: az Indiában évezredek óta használt *Rauwolfia serpentina*-ból az elmúlt években előállították a Serpasil-t és avval rokon alkaloidákat. Legújabbán pedig — az előbb említett érvelés cáfolataként — mind több közlemény jelenik meg a *Vinca minor*-ból

előállított leukaemia (fehérvérűség) ellenes, ill. Serpasilhoz hasonló hatású anyagokról.

Augustin, Jávorka, Giovannini és Rom hatalmas kétkötetes munkája elsősorban botanikai szempontok szem előtt tartásával készült, és a drogok ható anyagait illetőleg gyógyszerhatástani könyvekre utal. Ugyanakkor pl. *Issekutz* Gyógyszertana éppen erről alig (s azt is csak a legapróbb betűkkel szedve) szól valamit.

Az újabb magyar orvosi szakirodalomban elhangzott olyan vélemény is [34], amely a gyógynövények megbecsülésére és a terápiában való fokozottabb felhasználásra buzdít. (Ez egyúttal azt is igazolja, hogy a fentiek nem egy témája iránt elfogult ember túlzó álláspontja).

Emlékezzünk csak vissza: milyen gazdag füvesasszonyaink repertoárja köhögés elleni szerekben! S ugyanakkor mily sok gondot okoz gyakorlóorvosainknak az egyik „legközönségesebb” megbetegedés (bronchitis, tracheitis) kezelése. A rendelkezésünkre álló köhögéscsillapítók közül ui. a codein-csoport, valamint a Toclase és származékai nem szüntetik meg a köhögés *okát* (vagyis nem ún. oki terapia), de az újabban előállított Tessalon és más, hasonló mechanizmus révén ható köhögéscsillapítók sem. Az ún. hánytató köptetőket (pl. ipecacuanha) kellemetlen mellékhatásuk miatt nem használják szívesen. Maradnak tehát az ún. sós köptetők és a guajakol származékok; ez utóbbiak hatása is kétséges. Használjuk ki a lehetőségeket: ki kellene próbálni és kísérletezni ezekben a gyógynövényekben rejtőző hatóanyagokat!

Láttuk, gyógynövényárusaink honnan szerzik ismereteiket (szülőktől, gyógynövény-kereskedőktől, szakkönyvekből). A régi, hagyományos tudás anyag mindig felfrissül (ilyen felfrissülés lehetett esetleg a kolostori tudásanyag „leszivárgása” is), kiegészül, modernizálódik, tehát nem merevedett meg, nem fejlődésre képtelen népi disciplina, hanem *élő tudomány*. A modern gyógyszer-tan és orvostudomány csak nyerhet vele, ha szerényen, tudása korlátozottságát elismerve a Mária nénikhez³ szegődik tanuló inasnak és magasabb szintre emelve mindazt, ami kiállta az objektív tudományos vizsgálat kritikáját, felhasználja a beteg ember gyógyítására.

Zárszó

Móra Ferenc így folytatja mottóként idézett szavait:

„A történettudomány nem vesz tudomást Tápéről, és ezt Tápé azzal fizeti vissza, hogy nem olvassa az Akadémia történettudományi szakosztályának az értekezéseit. Én azonban ezzel nem látom elintézettnak a dolgot, azért szeretek körülnézegetni Tápé múltjában... Persze nem sok kilátásom van rá, hogy az Akadémia honorálja a kutatásaimat, mert nem egészen olyan módszerrel dolgozom, mint *Marczali Henrik*, vagy *Ballagi Aladár*. Ők akármit mondanak, mindenre tudnak tanút idézni penészes pergamenekből, talitarkára festett kutya-bőrökből, elfakult bullákból, egérrágta krónikákból. Én csak azzal bizonyíthatom az igazságot, hogy amit mondok, úgy láttam, mint most látom, úgy hallottam, mint most hallom”.

IRODALOM

- Augustin—Jávorka—Giovannini—Rom*: Magyar gyógynövények. (Bp., 1948).
- Bedő Imre*: A nép, a doktor meg a patika. (Juhász István kiad. Szeged, 1936.).
- Bálint Sándor*: Szegedi Szótár. (Akad. Kiadó, 1957.)
- Bálint Sándor*: A szegedi népélet. (Szeged, 1958.)
- Faller János*: Növényeink a népies gyógyászatban, kuruzslásban és babonában. (Bölcsészdoktori értekezés). (Debreceni Egyet. Növény-tani Int. Kiad. Debrecen, 1943.)
- (Adatai hiányosak, aránytalanul és rendszertelenül gyűjtöttek. Lényegében csak egy — hozzá még elhibázott módszerrel! — összeszedett cédulatomeg egyvégtébe leírása. Módszere azért hibáztható, mert a növények botanikai nevét nem növénypéldány alapján határozza meg, hanem a népi nevet véve alapul, egy katalógusból kereste ki a hozzátartozó (???) latin nevet. Holott pl. Szegeden „sárga gyopárnak” nevezik a *Filago arvensis*t és *Gnaphalium luteo-album*ot egyaránt. „Tályogyöke” elnevezés alatt vidékenként más-más növényeket ismernek: *Helleborus niger*, *Adonis vologensis* (Orosháza vid.), *Thalictrum lucidum*

(Szeged), *Lotus corniculatus* (Vésztő). A népi botanika nem rendszertani elvek, hanem egészen más szempontok szerint rokonít vagy azonosít növényeket (az előbbi példában pl. azon az alapon, hogy mindkét növény sárga virágú, és szőrös). A népi név tehát önmagában, növénypéldány nélkül nem lehet alapja botanikai meghatározásnak!

Rövid bevezetésével — lényegében csak ez a szerző önálló munkája — sem érthetek mindenben egyet. A feltüntetett adatokat külön-külön nem említem meg az összehasonlító adatok között, az érdeklődő itt megtalálhatja.

Györffy István: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján. Nép és Nyelv. 4, 94, 120, 138, 158, 187. (Sok dorozsmai és szegedkörnyéki adattal) (1944).

felpétzi György Jenő: Dorozsma régi életéről. (Néprajzi adatok és más apróságok). (Kiskundorozsma község kiad. Kkd., 1937).

Kiss Lajos: A szegény emberek élete. (Budapest, 1955).

Kiss Lajos: Vásárhelyi híres vásárok. (Szeged, 1956).

Korom Ernő: Kiskundorozsma népesedési viszonyai 1725—1935-ig. (Ablaka György, Szeged, 1937).

Kovács Gábor kéziratos gyűjtése Szeged környékéről, melyet a gyűjtő szíves hozzájárulásával elolvashattam. (Egyetemi pályamunka).

Kovács János: Szeged és népe. (Szeged, 1904).

Sztriha Kálmán: Kiskundorozsma története. (Kiskundorozsma község kiad. Kkd. 1937).

Tímár Lajos: Vadvirágok Szeged piacain. Agrártud. Egyet. Kert- és Szőlőgazdaságtud. Karának Évkönyve. II. 2. köt. 1951. pp. 109—116. (1953).

Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei.

Ethnographia

Néprajzi Értesítő

Nép és Nyelv

Magyar Nyelvőr

Magyar Nyelv

évfolyamai

A florisztikai, növényföldrajzi adalékokért, valamint a kézirat botanikai szempontból történt átfésüléséért ezúton fejezem ki hálás köszönetemet *Papp József* tanár, tud. kutató urnak.

JEGYZETEK

1. *Sztriha*, p. 220., 226.

2. Ez lemérhető a birtokviszonyok alakulásán is:

Redemptiókor (1745) „a dorozsmai határterület 30,784 kh 597 nsz-ölet foglalt magában, a belsőségek, szalmáskertek, temető és közutakon kívül” (György p. 85.). „A 160 igénylő között összesen 445 kötél földet, ... kb. 13 000 holdat osztottak ki, míg a föld többi részét, mint-

egy 19 000 holdat közös legelőnek, ún. „járásnak” hagyták meg”. (Sztríha p. 78., 80.).

1854-ben *Palugyai Imre* adatai alapján ez a helyzet (Sztríha p. 214.):

11 700 kh	szántó
11 400 kh	legelő
5 000 kh	rét
<hr/>	
28 100 kh	

Lélekszám: 9280. Családfők száma: 2351. Egy főre jut: 3,02 kh föld. Egy családra jut 11,95 kh föld.

Sztríha i. m. 271—272. lapján közli az 1935-ös adatokat:

21 639 kh	szántó
1 160 kh	legelő
4 908 kh	rét
112 kh	kert
<hr/>	
27 819 kh	

A 18 956 fő 68%-a, vagyis 13 005 fő őstermelő. Egy főre tehát 2,13 kh föld jutna, ha egyenlő lenne a birtokeloszlás. Dorozsma azonban „kimondottan törpebirtokos község, lakosainak 90%-a kisbirtokos” (uo. p. 284.). A birtokeloszlás:

1—15 kh	3794 birtok
15—30 kh	368 birtok
30—50 kh	70 birtok
50—100 kh	28 birtok
100 kh felett	9 birtok

Ez utóbbi kategóriába tartozó — beleérve Kkdorozsma községet, mint földtulajdonost is — összes föld területe 3,663 kh.

A földbirtokviszonyok változásáról, elsősorban a járásföldeknek a redempusok közötti szétosztásáról (1898—99) l. még Sztríha p. 232. skk és *Győry* pp. 11., 85—6. — A szétosztás ugyan igazságtalan volt, de az kétségtelen, hogy az így földhözjutottak számára a községtől távolabb levő területek intenzívebb művelését tette lehetővé (tanyaközpontok kialakulása).

3. *Bálint S.*: Szegedi Szótár, Dorozsma címszónál: „A dorozsmai pusztákat a szegediek mintájára tanyákkal telepítették be. Részt vettek Deszk benépesítésében”.

Az elvándorlás mérete a statisztikai adatokból is kitűnik: 1930-tól 1935-ig a lakosság 5,8%-a, 183 fő költözött el a községből (*Sztríha* i. m. p. 167.).

„A kivándorlás a legutóbbi évtizedben nagy mértéket öltött... Ez a nagy kivándorlás valószínűleg a *gyenge megélhetési viszonyokra* vezethető vissza” (Korom i. m. p. 17.).

„Mind a külterületről, mind a belterületről történtek elvándorlások. De míg a belterületről 770-en vándoroltak el az elmúlt 5 év alatt, addig a külterületekről 307-en... A belterület nagy elvándorlásának valószínű magyarázata, hogy e belterület lakossága *birtok hiányában* nincs röghöz kötve, s amennyiben *megélhetését nem találja meg*, elhelyezkedést, munkaalkalmat másutt keres. A külterületi kivándorlás a gazdasági alkalmazottak elvándorlására vezethető vissza” (uo. p. 30–31.).

Az alább említendő Gyémánt család példája is szépen mutatja ezt a folyamatot. (Még a történelmi materializmussal igazán nem vádolható Sztríha is azt írja (i. m. p. 167.): „A lakosság elköltözésének *tisztára gazdasági és szociális okai* vannak”).

(Kiemelések itt és az alábbiakban mindenütt tőlem származnak. G. T.).

1. „A gabona és gyümölcsön kívül még paprikát is termel Dorozsma. Talaja paprikatermelésre igen alkalmas. 1936-ban 403 holdat ültettek be paprikával” (Sztríha i. m. p. 15.).

5. Bálint S. id. helyen.

U. ó. Szegedi népelet, p. 18.

U. ó. Ethn. 1959., p. 147. és

„A helybeli mezőgazdaság nem képes munkaalkalmakat biztosítani a fölös munkaerőknek. Ezek kénytelenek idegenbe menni munkakeresésre. Munkakönyvvel ellátott munkás 1936-ban a községben 4545 egyén volt. Ezekben benne vannak a mezőgazdasági, gyári, napszamos, téglá-, és kubikmunkások is. Minden évben kb. 800 pár megy el aratói és cséplő munkára... A háború előtt ezzel a munkával (tégla- és téglaverés) hozzávetőlegesen 400 család (kb. 1600 egyén) foglalkozott, most azonban a rossz gazdasági viszonyok miatt már csak 60–70 család tud elhelyezkedni... A kubikmunkások száma 1100” (Sztríha i. m. p. 16–7.; l. még uo. p. 193.).

6. Sztríha, i. m. p. 99. (Kiemelés itt és a következőkben is tőlem. G. T.).

7. Uo. p. 316.

7/a Győry, i. m. p. 33.

8. Sztríha, i. m. p. 319–20.

9. Uo. p. 99. (Előzőleg a következő növényeket említi: akáclevél, akácvirág, fodormenta, pemetefű, székfűvirág, bodzavirág, hársvirág, széles és keskeny útifű, szarkalábvirág, pipacsszirom, búzavirágsszirom, bojtorján, szappangyökér –, de csak alig egy-kettőnél részletezi, hogy mit mire használtak (ezeket az adatokat l. az összehasonlító részben).

10. Kézírtos gyűjtéseim. EA. P. 9/1956., ill. 1954. évi Csongrád-megyei Néprajzi pályázatra beadott pályamunka.

11. Ez a priori elitélő szemlélet egyik legújabb, irodalmi jelentkezése: „...„Tízéves kora óta a nagyanyjánál nevelkedett, Gatscsinában. A nagyanyó pedig, tudja, közismert *füvesasszony*, dúsgazdag *boszorkány*. A *rendőrségen* hallottam, hogy varázsfüvek árulásán és *kuruzsláson* kívül még más sötét ügyekkel is gyanúsították, de nagyon ügyesen eltüntette a nyomokat. Úgyhogy mindmáig úgy él Gatscsinában, mint hal a vízben”. (V. Akszjonov: Kollégák. Magvető, 1962.)

12. (Varjas Béla): XVI. századi magyar orvosi könyv. (Kolozsvár, 1943).

13. és 13/a. A következő források adatait hasonlítottam össze: Sch. = Szamota István: A schlagli magyar szójegyzék, a XV. sz. első negyedéből. (1400–1410) (Bp. 1894.)

B. = Finály Henrik: A beszercei szöszedet. Bp. 1892. (XV. sz. vége).

C. = Schönherr Gyula: A római Casanate könyvtár Korvin-Kódexe. Magyar Könyvszemle, 1904, 435. (XV. sz. második fele, XVI. sz. eleje).

M. = Szamota István: A Murmelius-féle latin–magyar szójegyzék 1533-ból. (Bp. 1896.)

H. = Horhi Melius Péter: Herbarium. Kolozsvárott, 1578. OOKK. 23. sz. (1962.).

F. = Iványi Béla: Régi magyar növénynevek. NNy. 1935., 172. (Glosszák Fuchsius Leonhardus művében, XVI. sz.).

TOK. = XVI. sz.-i orvosi könyv. (L. előző jegyzet).

SzTA. = Szabó T. Attila: Magyar növény és gyógyszernevek a XVI. sz.-ből. MNy. 331, 391. (1943.).

PP. = Páriz Pápai Ferenc: Pax Corporis. Kolozsvár, 1690.

D. = dorozsmai adatszolgáltatóim.

14. L. pl. Almásy György: Vándor-utam Ázsia szívébe. p. 83. (Bp. 1903.).

p. 118: „...a Belső-Ázsia pusztáira oly jellemző üröm-pusztá”,
p. 173: „...az európaiak előtt sivatagnak tetsző üröm-steppék keletkeznek”... stb.

15. Ilza Veith: Acupuncture therapy -- past and present. J. Amer. Med. Ass. 180., 478. (1962.)

15/a. Rapaics R.: A magyarság virágai. p. 14. skk. (Bp., 1932.).

15/b. A gyékénypáklját és készítését Orosházán ma is ismerik. (Saját gyűjtés, 1962.) Korábbi adat Timkó Györgytől, l. Rapaics i. m. p. 16.

15/c. id. Rapaics i. m. p. 16.

15/d. Uo.

15/e. Nagy Czirok L.: Pásztorélet a Kiskunságon. p. 203. (Bp., 1959.)

15/f. Ligeti L.: Mongolos jövevényszavaink kérdése. Nytud. Közl. 49., 198.

15/g. Bárczi: SzFSz, gyopár címszónál.

15/gy. Iványi B. i. m. p. 172.

15/h. *id. Rapaics* i. m. p. 14.

15/i. *Bálint S.*: Szegedi Szótár, gyopártapló címszónál.

15/j. *id. Fischer Ignác*: Ritkább és homályosabb képzők. (Győr, 1878.) *id. Rapaics* i. m. p. 14.

15/k. *Rapaics* i. m. p. 14, kétféle lehetséges etymológiájáról is uo.

gyop ~ gyuló (fű),
vagy a gyapjúval azonos
gyap ~ jap tőből.

15/l. *Rapaics* i. m. p. 18.

15/m. *Tímár* i. m. p. 115.

16. Adatok a Gyémánt családról:

„A későbbi földosztások (tehát a III. redemptusföld osztás után) alkalmával váltottak” között sorolja fel Győry (i. m. p. 90) Gyémánt Istvánt 1 kötel földdel.

„1909. március 8-án az egész országra kivetett katonaság kiegészítésére Dorozsmáról Lichtenstein lovas regimentjébe” sorozottak között szerepel Gyémánt József „pachferder” (*Sztriha* i. m. p. 107.). A világháború hősi halottai között szerepel Gyémánt Imre (uo. p. 260).

„A legnevezetesebb dorozsmai családok névsora 1725-től 1825-ig” c. felsorolásban a Gyémánt névvel — Gyémánt György — először 1761-ben találkozunk (uo. p. 347.).

17. A meghatározásokat *dr. Tímár Lajos* tanár, tud. kutató végezte el.

17/a. A közölt összehasonlító adatok természetesen nem jelentik azt, hogy pl. a TOK vagy PP a kérdéses növényt nem ismerik (csak éppen más bajra kommandálják), de azt sem jelentik, hogy csak erre a bajra kommandálják.

18. Az adatok nagyobb része Mária nénitől származik. Ő volt a közlékenyebb, őt könnyebben is lehetett otthon találni. Etel néni 1957 elején elköltözött Dorozsmáról, (egyik fiához, ha jól emlékszem, Orosházára), emiatt nem tudtam részletesen kikérdezni.

Gyűjtőmunkám 1957-ben megszakadt, emiatt adataim — főleg a Mars téri árusokra vonatkozóak — hiányosak maradtak.

19. *Rigler* főorvos jelentése (1785). Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 3, 112.

20. Saját gyűjtésem, kéziratban.

21. *Mikszáth*: A fekete Kakas. (Benáknéről). p. 58. (Révai, 1910.).

22. Ezzel szemben Kovács adata szerint (i. m. p. 374.) csak a Sz. György napja előtt szedett fű, gally, virág bír gyógyító erővel; a széles mentha levelei pedig *Sarlós Boldogasszony* napján kell vágni (uo. p. 390).

23. *Bálint S.*: Szegedi Szótár, Dorozsma címszónál.

24. *Sztriha* i. m. p. 214., 323. és Győry i. m. p. 41. sokszoros orvostörténeti közleményei könyvtár

25. *Sztriha* i. m. p. 328.

26. Uo. p. 323.

27. Uo. pp. 324., 326., 328.
28. Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 1962. 26. sz. Nadály és nadályosok címen.
29. Budapest — az erre vonatkozó irodalmat l. *Timár* im. m. Oroszáza: *Oláh A.*: Egy orosházi kenőasszony tudománya. Sajtó alatt. (Az orosházi Szántó Kovács Múzeum évkönyvében fog megjelenni, 1962-ben). Veszprém: *Vajkai A.*: Ethn. (1938.) Szeged: *Timár* i. m. Hódmezővásárhely: *Kiss L.* id. művei.
30. *Oláh A.* kéziratos gyűjtéséből.
31. *Györffy I.*: Nagykunsági krónika. p. 67—8. (Bp., 1955.).
- Szűcs S.: Ludas Matyi cimborái. (Jászkunsági füzetek.) p. 5.
32. Egy adat a régiségből:
„Mindent gyógyító a növény, amit ott (ti. az Alvilágban, Persephoné ligetében) szedegethatsz”. *Taurinus I.*: Paraszti háború. p. 76. *Geréb L.* ford. (Bp., 1946.).
33. Vö. *Kiss L.*: Vásárhelyi híres városok. p. 24. (Szeged, 1956.):
...„Bocskoros románok az őszi vásárban... árultak szörtarisznyában táragyókeret”.
34. *Völgyesi F.*: Néhány szó a gyógynövények orvosi felhasználásáról. A fitoterapiáról általában. *Gyógyszereink*. 32. sz. p. 17. (1958.).

PRÓBÁLT ORVOSSÁGOK 1684-ből

Írta: KŐHEGYI MIHÁLY (Baja)

A magyar reneszánsz idején szépen felfelé ívelő gyógyászati fejlődést — melynek olyan állomásai voltak, mint *Gellértfi János* lőcsei szerzetes 1473-ban írt kéziratos munkája a pestisről, vagy *Laskai Ozsvát* ferencrendi szerzetes *Biga Salutis* című műve (Hagenau 1498) [1] — a mohácsi csatavesztés, illetve az ország három részre szakadása, erősen visszavetette [2]. A Habsburgok uralma alá került terület csak hadszintériül szolgált a többi tartomány védelmére, de a császári hadakkal orvosok is kerültek az országba, bár jó részük csak gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező sebész volt. Tudatlanságuk még a bécsi udvar aggályait is felkelte, kénytelen volt tehát megállapítani: „másutt nem kellene, de elegendő tapasztalatuk sincsen, és Magyarországra jönnek, hogy itt sok temető megtöltése árán, gyakorlatilag tanuljanak valamit” [3].

Az egyszerű magyar nép azonban legfeljebb hallomásból tudta, hogy vannak az országban tanult orvosok is, de ő talán csak a közéletben fekvő főúri udvarig jutott el, hogy ott nagyszonyainktól orvosságot kérjen bajára. XVI. és XVII. századi főúri családjaink (Zrinyi, Csáky, Nádasdy, Batthyány, Thurzó, Erdődi) asszonyai mind — mind foglalkoztak házi gyógyítással. Receptjeiket, gyakorlati tapasztalataikat sokszor feljegyezték. Az alábbiakban a gróf *Illésházy család* egyik ilyen *könyvecskéjét* tesszük közzé.

A család a XV. században Pozsony vármegyében tűnik fel, tagjai 1587-ben bárói, 1648-ban grófi rangot kaptak [4]. Közülük többen országos méltóságot viseltek. A quart alakú füzet végig egy kéz írása, azé, aki a kezdés dátumát (1684. május 18.) felírta. Az is

megállapítható, hogy az írás jellege, a tinta színe nem változik meg a kéziratban belül, tehát aránylag rövid idő alatt, valószínűleg folyamatosan írta a család valamelyik tagja. Feltételezhetően a korábbi időkben innen-onnan megszerzett, elrongyolódott recepteket másolta át. A kéziratban egyetlen sornyi betoldás van: a dátum után a cím előtt. Ebből bizonyos, hogy az 1735-ben gróf *Illésházy József* tulajdonában volt. Róla annyit tudunk, hogy királyi főasztalnokmester volt (1730), és hogy behatóbban érdeklődött az orvostudomány iránt [5]. A most közlendőn kívül tudomásunk van egy másik kéziratban receptkönyvről is, amely nagyjából a mienkkel egy időben készült, de ez még nem került közlésre [6].

Kéziratunkat az Országos Széchényi Könyvtár kézírattárában Qu. H. 280. szám alatt őrzik [7]. Az alábbiakban közöljük a szöveget.

*

„Anno 1684 Die 18 May
Comitis Josephi Illeshazi Cath. inter A 1735.

Probalt Orvosságok le írva.

Prena ellen orvosság, és ahoz valo ezközököt mint kel csinálly. Az nyír fanak az tetteit [8], aki az idei termeth le kel szedni és aprora vagdalni, mentül aprobra, és megh kel fűzni erőtlen patak vízben, de az vizet alat [9] kel meríteni, azutan abban fürdeni, ennyihany-szor pedigh de mas hidegh vizet nem kel hozza túlteny, csak azon egyszer fuzött vizet kel mindenkor melegiteny.

A zabot is mind szalmastul kel megh fűzni, es abban fürdeny javalyak. Item regel éj gyomora egy kanaly eper vizet innya.

Az fővényes ember [10] mikor irzi hogy az fájdalom kezd rea kezd júni Petrezellyen gyökeret egyik gyukorta, de kivalt kippen akkor a mikor az fővény föletéb regalna rajta, az pedig nyersen, es mentül többet porcz fű vizet igyék, preparalt rák szemet eresztven beli.

Az csipke bor legyen két koreczel [11] az mind magostul megh kel törny egy ako bor söprőiben az utan ketszer kell megh igetny és anit és anis magot beli vetny, mikor masodszer igetik akkor kell az roza vizet beli tölteny.

Az fehér rozatis levelenkint kell szedny tiszta mozar fazikban megh törny, es iros vajal özve gyúrny, úgy allyon kilencz napigh, azutan megh olvasztany, és ruha által szúrny, egy ón tálban kemínyen roza vízzel megh keverny, tiz napigh mos [12] mas vízzel kell ki mosny, s ugy üvegben rakny kilencz napigh tartvan olvasztatny és megh fúzny a ratson által szúrvén a fajast vele keny.

Item fővény ellen valo jo orvossagh.

Petrezelmet szépen megh faragni a zölgye felé az középigyh jo bőven, es ugy öregh eövegben teni bor seprejt beli túlteni, de mikor az iget bort igetik, egy [Egy szónyi üresen hagyott hely, nyilván a mennyiséget akarták utólag beírni] tiszta buzabul szaladot csinálny, és azzal kell az iget bort igetny a bor sepreibul es ilyen iget borbul kel egy kanalal szerezzen diora inya.

Item fuveny ellen. Az Retket czitrom forman megh kel metélni es igen megh faragny nad mizzel, annak az levét innya egy egy kalannal estve és reggel.

Amidón az ember el bagyad
es az gyomrarul szivére szal avagy
penighlen feiben az fájdalom.

Vegy gyöngy viragh eczetet, és veres skarlatot megh aztatvan abban az eczetben téd az gyomrodra, de hintsd megh Arany poral, az meghnevezet skarlatot, még bé szija egy kisorsaigh tarcsad az gyomrodon.

Az Apacza irat igy kel csinálny.

Majusban az irot vajat mingyarast az iroban mihent megh két ved ki mind addig mossad borban, még tiszta bor jót rola azutan Roza vízben erőssen kel mosny, mind addig, még az bor szag nem érzék rajta, anny vaj legyen mind egy lud Tojas vagy egi mogyoryony ganfort, igen apron kel vakarny beli kel tenny végy egy lat tuzca port aztis kell beli keverny vizgyenben kell tenny ugy kel eltennj.

Az melly embernek igen nagy betegség miatt el visz az szaja érzi hogy semmitsem nemis kívannya az ételt bar Gyermekek agyas Asszony legyen, így kel taplalni, hogy az éhség miatt nagyobb nyavalya ne érez.

Vegy egy hitvány és mennél vinebb [13] kappant, azt megh ölvén és meg tisztétvan, rendi szerint metild ki minden husat az csontjait egy fa mozsarban törd öszve de nem igen aprora azt rakd egy on Palatzkba az hus közü, a közü tégy ennyhany aranyat, ha aranyad ninczen arany lanczot az kin zomancz nincsen törött lón. Sáfrant szerezendio viragot kell beli tenni így ki kell fölni, az Palaczkot igen erőssen, hogy az viz beli ne mehessen, azutan egy fazik vizben kel tenni, es ez ha nem igen jo, tehát úgy kel betenni hogy a szajat ne írje az viz, ha peniglen jo az fotaja az Palatzk fel lehet az viz ki venny az tüztől tiszta gyolcs ruhán által kel facsarni tiszta egyben [14] el kel tenny, tehát hus leviben, vagy bar egyéb lében, es az kit szeret az beteg, csak hogy igen meleg ne legyen, tégy abul az kapan lévbül egy kanalkaval belle had olvagyon el benne az megh egye az beteg minden nap kétszer, annj mint ha egisz kappant megh ennék igen jo orvosság mégh szaraz betegsig ellenis.

Az Arany vizet így kell csinálny

Mikor az gyöngy virag viragzik, annak a szépét egy övegben kel tenny, szemenkint szedvén ara penigh jo erős bort köl töltenj a rozanak az viragijat köziben tenny, sarga violat rozmarinkot, annj Sallya viragot spikinates viragot, levendula viragot, czihet mind beli tevén tegyék a verő fényre es minden nap keverjék. Mikor ki igetik az elöt harmat nappal tegyenek töröt fa-hajat beli szerezzen diotis, és annak viragait szegfüvet. Miket mind öszve csinálva, akor vas fazikban igesse meg akar más kippen, de harom Aranyat tegyé beli úgy által égette.

A Szelekről.

A folia ferit szép tisztan kel megh szedny semi czupkat [15] rajta nem hadny, egy latot kel ebben venny, és narancsot mennil szeb szinyöt venj, és genygen megh hamozni anyaszor fél kanalat

szepen megh tisztitany, hogy czupkara ne maradyon, mind ezeket kemenczére kell tenny, két papiros között is megh szaraszpany nem árt, sőt job egy kis fa hajatis tenj köziben, es igen apron megh térvén sörő szita által meg kel szitan, ezen porból fél dio hajazét kel bé vennj borban, ebíd vagj vacsora alatt, egy orával napiaban egyszer vagy minden harmad napiaban egyszer megh ideséthetny cukorkandlival [16] igen hasznoss.

A Zöld Zirt így kel csinálny.

Majoranat, Zsalyat, fodor mintat, Madarfüvet, Eörmet Mitz füvet, Rutat, Boldog Asszony tenyerét Szegfüvet Muczka madrat Tétive nélkül való füvet, Uloznikot, [17] Preterznik füvet mindenikbül egyirant végy es meg kel vagdalni es iros Vajban, avagy új hajban megh kel jól főzni. de nem kel megh petyelődni, csak szép lassan köl főzni, az után jól ki facsarny tiszta egyinben, és ha vajol fazék ihaték is ember belüle.

Az kin igen Uralkodik az hurut.

Roza viragiat az mint le szedik, az alatt való bimboczkakat, megh köl főzni erőssen vízben, az labait abban az vízben tegye bé az ember és tarcsa benne magát is parolny igen jó.

Item az csipkefának gyümölcsét köl szedny mennél többet, azt egy mazas csuporban téven erőssen kel kenyérhaj alatt megh főzni, le szűrven az levét veres czukrot kel raknj bellé, es azal fel foraltatny, úgy innya melegen, kivált képpen éhomra es eczakara, az kinek veres czukra nincsen tiszta vizelis megh lehet, igen hasznoss.

Item végy tiszta szemén szedet buzát az tiszta vízben megh mosvan egy mazas csuportban kenyér haj alatt erőssen megh köl főzni, az után le kel szűrnyi az levét, nád mizel fel eresztven meg kel foraltatny ujonnan, es azt inya melegen, kinek nincsen nád meze, mizzelis jó csak tiszta légyen.

A Sulyomval így kel élny fűvény ellen.

A Bélet ki kell venj, megh szaraszpany es pora terny, malozaval [18] kel véle élny.

Item a szerezzen diót, négy négy felé kel hasogatni egy eövegben

tenj, igen szép uj fa olait kel arra tölteny es az verő fenyen tartany a mikor jól megh azik, le kel rola szürny a fa olait, es egy iskatulaban rakny, azon szerezzen diot estve-reggel egy egy gerezdet megh enny, erre osztan egy egy kalan gorelkat [19] inya, igen hasznos. Probalt Orvosság.

Carhausrol valo Flastrom.

Vegy egy csigát igen apron meg kell törny esmét fel diony kovaszt 5 Szök füvet belé türnj, egy szerezzen dionak negyed részét 8 czöp fa olajt 3 csöp axran olajt mind ezeket eözve törvén, és kevervén, ugy hogy flastrom legyen belöle és szép tiszta ruha között az feie lagyara elsöben megh fejtelvén Nad mizel azon flajstromot estve a vagy reggel felé kell rea köttny melegen, ha peniglen az megh száradna ujtanj kell igen jo.

Csuz ellen valo orvossagh.

Vegy ros lisztet fehér grétat, kanfort, vad Saffrant mind ezekbul egy latot ezeket öszve kevervén az laganatul hortany [?] kel véle, igen hasznos es jo orvossagh.

Csuz ellen igen jo füst.

Vegy ros lisztet fehér grétat kanfort vad Saffrant, mind ezekbul egy latall, nyir fa abroncznak az hiat és ezeket mind öszve kevervén igen jó csuz ellen.

Item Végy kétt kalan len magh olajt, két kalan mézet és két kalan édes tejfelt habard együvé flastrom mogjara s szürd az kék pirostra, az utan tegyed az oldalodra az holl az eöklölet vagon. Item Nyul hajalis gyakran kell Azny [20] hasznal.

Fehér betegsigh ellen valo Orvossagh.

Egy kis ruhaczkat erős iget borban kel martany, az Sebre kel tenny, ha megh szárad esmét ugy kel cselekedny.

Item vegy széles levelő saljat vizben kel megh füzny. Potolni kel az füvet, mikor az természet el mulik harmad nappal utanna.

Item Fehér Roza vizes is innya este és Reggel de ne sokat hanem csak keveset.

Item az Milétza vizes az szürint kel innya azis hasznos. Item az kükényfanak gyökerit vagy megynek gyökerit fekete örömnek gyökerit kel az mi megh kel igen Szépen mosny es aprora metélly birs alma leveleitis jo czomoval közében, jól megh kel fűzny fördőnek aban fördőny igen igen jo.

Item az Petrezelmet Ruzat erősen összeve kel törny edes iros vajal együt, egy zacskot kel csinálny abban rakny, ezen öszvetört petrezelmet, azt az sebbre kel tenj, es mikor akarsz evel az fördővel gyakran elny, mindenkor fördő után ezt kel cselekedny. Edes lapunak gyükerit az melykor magassan föll nő résein vagyon mint egy eczet ki olyan bogacz koro leveleiben vizes tart nyarban, Sömörtulis jo az olyan az, annak gyökerit földi bodzanak gyökerét beling füvet gyökerestül fekete ürömöt gyökerestül az mely füvet josul Mort Niczanak hinak gyökerestül. Ezeket megh vagdalvan megh köl főzny fördőnek Esztendőben háromszor élhetsz véle egyék egyék fördőben háromszor feredhecz, mikor az fördőben allsz iltőben egy Tyukmonyat kel sütny öregen, es egy szerezzen diott megh kel törny erősen az tyukmonyat kette kell szegny ugy kel enj aval az Szerezzen dioval, hogy semi ne maradjon az szerezzen dioban, hanem mindenestől megh kel inj tyukmonnyal csak egyszer kel inj az tyukmonyat az melyet nincsis szükség hogy megh sozak.

Item vinike veszőt [21] bogaczkorot és borso szalmat különb különb mindeniket megh igetny és hamuva tenj, ezeknek hamvabul a menyit egyikből masikabul, harmadikábulis annyit egy zacskoban tévén, foraltatlan egy fazék bort, az melyly bort által kel szürnyi, azon az zacskon, avagy hamujon ennjhanyszor had szallyon ki, es hidegegyen megh azt aval mind időközben mind regel s mind penigh vacsora után elhet egy szoval mindenkor.

Flastrom az kin valamj mérges Kelis kell.

Vegy bontot mizet, és lud hajat annyit mint az ménes [?] morzsolly fehér kenyér belit köziben, hogy olyan légyen mint az kasa és föld megh jól és ugy jo melegen két ruha között közd az kélésre, el oszlatya, avagy igen könnyen tartya es megh fakasztya.

Flastrom az kinek maja vagy vese heves.

Végy kovaszt, kamfort, Saffrant, ezekbul egy latot, eczetet, fa olajt, ezeket öszve kevervén kent kék papirosra és kösd az majra, vagy vesére, igen keveset hasznos.

Flastrom Sziv fajasrol avagy Sziv dobogasrul igen jo.

Végy himszer eczetet zemle bélét, kanfort es Saffrant fa hajjat szek füvet, ezt öszve főzvéen veres skarlatra vagy kék papirosra köl kennj s ugy a szivire kötny lagy melegen igen jó és hasznos.

Más Orvosság ki mind Szivre mind pulsusra jo hevségrül.

Végy egy avagy két czitromot és annak az levéttis az czitromot igen aprora törvéen, ehez kanfort es Saffrant, és egy egy kevés fahéat, és Szek füvet, es két czitromhoz egy egész Szerecsndiot, es egy kevés tergyéket, ezeket mind öszve keverny, és verös Sálatot beléje mártany, és az kinek az szive hévségben vagyon az szivire es pulsusara kötny és hivölit.

Flastrom Siris [22] ellen igen hasznoss.

Végy len mag olajt, ahoz annj roza olajt, egy tyukmonynak fehéret, timsot, kanfort, köziben törny, az utan vagy lencze por, avagy kék papirosra törleny és az Siritzra melegen kel kötny jo és hasznos.

Flastrom Lépre valo.

Egy latt Szegfüvet, egy latt Saffranak gyükerit egy latt Szereczen diot, aki az viragiban bé van boritva egy latt Viola gyükerit egy latt timsot egy latt kamfort egy latt Isten fáját és ezeket mind megh kel törny együt es egy talban tölteny, egy tyukmony fehéret köziben tölteny egy kalan fa olayat, egy kalan erős bor eczetet és egy kalan rosa eczetet.

Flastrom gyomorra valo a midón ize nincsen az ételne.

Végy kék papirozt, rakd rea fris Boldog Asszony mentajat önczd megh az leveleket kardus avagy peniglen fahé vizzivell Rozsmarinokot, kakuk füvet es Cziprust jól megh szarítvan ezt az három féle füvet törd Pora, és hincz megh felül megh eczetet Boldogh Asszony mentajat azutan köztöt [23] az gyomrodra, napestigh rajta tartvan az gyomrodon”.

*

A fenti kézirat közzétételével a megirandó magyar orvostörténet-hez kívántunk néhány vonással hozzájárulni. Meggyőződésünk, hogy az ilyen apró adatközlések majd valakinek a kezében teljes egészé kerekednek.

IRODALOM

1. *Palla Ákos*: A Biga Salutis nevű ósnyomtatvány orvostörténeti vonatkozásai. Orvosi Hetilap, 30. szám, 1954.
2. *Hahn Géza*: A magyar egészségügy története 12. (Bp., 1960.)
3. *Győry Tibor*: Az orvostudományi kar története 10. (Budapest, 1936.)
4. *Nagy Iván*: Magyarország családai IV. köt. (Pesten, 1857–1865)—*Pettkó Béla*—*Illésy János*: A királyi könyvek 1527–1867. (Bp., 1895.)
5. *Borovszky Samu* szerk.: Pozsony vármegye 690–691. (Magyarország vármegyéi és városai. Bp., é. n.)
6. *Bencze József* dr.: Az empirikus doktorkodásról és annak kéziratairól (Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 6–7. köt. Bp., 1957.)
7. A közlésnél a Magyar Tudományos Akadémiának a régi szövegek kiadására vonatkozó szabályait tartottuk szemünk előtt. Szövegünk helyesírása ingadozik, a vesszőket gyakran elhagyja, interpunctiója esetleges.
8. Teteje = nyilván rügye.
9. Alulról, mélyről.
10. A kifejezés többször megtalálható régi magyar irodalmunkban s ezek alapján értelmezhető. Szerepel *Méliusz Juhász Péter*: Herbáriumában, ahol az iglitzke tövist (genista) ajánlja belső használatra: „Igen jó, ha gyakorta élsz vele, borban iszod, követ és fővént ront az Vésékben.” — Kecskeméti W. Péter Ötvésmesterségről írt könyve, kiadta *Ballagi Aladár* (Archeológiai Értesítő 1884.)

ismeri: „Fövény ellen való kő”-néven. — Szavunkat először Comenius szótározza: „A vizeletnek megszorulása a kövec, fővényec kezdeti.” (*Amos Comenius: Janua linguae Latinae eserata aurea, in hung. linguam translata per Stephanum Beniamin Szilágyi. Kolozsvár, 1673.*) 57.

11. Nehezen olvasható, értelmetlen szó. A szöveg összefüggéséből nyilvánvalóan itt mennyiségnek kell állnia.
12. Most.
13. Öregebb.
14. Edényben.
15. Czupka = „Gyümölcs szára, csumája, melyről fogva termő-ágról alá lóg.” *Czuczor Gergely—Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I. 1090. (Bp., 1862.)*
16. Candiszuker, zuckermandl. A kifejezés czuczkor-kándia alakban *Cseh Márton: Lovak orvosságos könyvecskéje 3. (Lőcse, 1676.)* előfordul.
17. A szó feltételezhetően valamelyik szláv nyelvből került hozzánk, bár *Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai I—II. (Bp., 1955.)* nem ismeri.
18. Vinum malvaticum. *Molnár Albert: Dictionarium Ungarico-Latinum (Norimberga 1604.)* — Szövegben is előfordul: „Meeg malasatys fewt mereggel zzyk” *Pesti Gábor: Aesopus Fabulae 35b (Bécs, 1536.)* — „Meg-édesített malosával itatá.” *Ágoston Péter: Mirrhasedő zarándok 14. (Nagyszombat, 1672.)*
19. Nyelvünkéből kihalt szó, *pálinkát* jelentett. A Nyelvtörténeti Szótár nem említi, de a szó *gorelyka* alakban 1660-ból Kemény János Önéletírásában (*Magyar Nyelv, 27: 319*) megtalálható, sőt a mienkkel egyező alaphoz is ismeretes 1658-ból (*Történelmi Tár, 1882: 613*).
20. Azny = ázni, áztatni, borogatni.
21. Venyigét.
22. Ilyen alakban ismeretlen, de *sérés* alakja ismeretes. „Czeglédi uram küldött valami kenetet sérésről és minden nap azzal kenetettem.” *Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei, 1515—1709. (Bp., 1879.) 223.* — Magyarázatát *Pápai Páriz Ferenc* szótárának Bod-féle bővített kiadásában (Szeben, 1767.) találjuk meg: verletzung, schmerz.
23. Kötözd, kössed.

ARGENTI DÖME (1809—1893)

Írta: D R. B O R S A G E D E O N (Budapest)

A múlt század egyik orvosi iránya volt a homöopátia, a hasonlószerű gyógymód, amelynek megalapítója *Ch. F. S. Hahnemann* (1755—1843) német orvos. (Érdekes itt megjegyezni, hogy a fiatal *Hahnemann* a hetvenes évek második felében közel két évet töltött Magyarországon Nagyszebenben, mint Brukenthal erdélyi kormányzó háziorvosa és könyvtárának kezelője.) Az új gyógyászati elgondolás hamarosan Európa-szerte elterjedt, így hazánkban is; első magyarországi hívei almási *Balogh Pál* (1794—1867) és *Bakody József* (1792—1845) voltak. Ennek a gyógyítási elvnek legjellegzetesebb és legismertebb alakja *Argenti Döme*. Az alábbiakban az ő életére vonatkozó adatokat kívánjuk összefoglalni. Tevékenységének és szerepének értékelése még orvostörténészeink jövőbeli feladata. E mostani tanulmány ehhez kíván indítást adni.

Argenti Döme 1809. szeptember 26-án született Vácott a mai Szentháromság tér 3. sz. alatt egykor állt kis házban, amely apjáié, *Argenti György*é volt, akinek szatócsüzlete is itt volt. (Az 1828. évi „*Conscriptio individualis regnicolaris XX. comitatus Pestiensis oppidi episcopalis Vác*” 1819. sz.).

A váci görög kolóniáról, amelyhez az *Argenti* család is tartozott, már a XVIII. század közepétől vannak adatok. Mind számszerűségben, mind jelentőségükben fénykoruk — akárcsak egész Magyarországon a görögöknek — az 1780—1830 közötti félévszázadra tehető. Vácott a számuk ebben az időben megközelítette a százat. (*Karcsú Antal Arzén*: Vác város története. Vác 1886. VII. köt. 78—89. l.) Külön templomot is építettek maguknak a XVIII. század utolsó évtizedében. Ma a városban csupán ez az épület és a

Görög utca neve őrzi a görögök emlékét, ahol ők egykor gyakorlatilag az egész kereskedelmet kezükben tartották.

Argenti György — egyes, ma már ellenőrizhetetlen adatok szerint — Tolnából, közelebbről Szekszárdról került Vácre. Származása a továbbiakban az ismeretlenség homályába vész. (Az ősi, híres

Argenti család, amelynek tagjai századokon át Európa-szerte széleskörű tevékenységet folytattak, pl. Bécsben is [vö. Laiosz, Jeorjiosz: *O en Vienni emborikosz ikosz „Arjendi”*. Athén 1960. Klny. K. I. *Amandosz* emlékkönyvéből] — Chiosz szigetéről származnak.) A váci volt görög egyház anyakönyvének tanúsága szerint (ma a szentendrei görögkeleti püspöki irodában) *Argent* (sic!) *György* 1852.

augusztus 18-án halt meg 83 éves korában, felesége pedig, született *Bandi Zsófia* 1848. április 4-én 60 éves korában. Az említett anyakönyvekben megörökítették *Argenti Döme* két testvérét is: *Jánost*, aki 1812. április 6-án és *Erzsébetet*, aki 1814. január 23-án született. *Jánosról* későbbi adattal is rendelkezünk: 1822—1825 között látogatta a váci piaristák iskoláját (vö. bibliográfia 101—106), de 1834-ben már bizonyosan nem volt az élők sorában.

Argenti Döme ugyancsak a piaristák helyi iskolájának volt diákja az 1820. és 1825. évek között mint osztálya legjobb tanulója (vö. bibliográfia 101—106). Az itt kapott nevelés azután kihatott egész életére, nemcsak annyiban, hogy 1835. szeptember 29-én a pesti belvárosi plébánián áttért a görögkeletiről a katolikus vallásra (*Matricula baptisatorum*, tom. 12. 1822—1829 — *Conversiones* 2. 1.), hanem elsősorban abban, hogy apja eredeti szándékától eltérően, aki őt is kereskedőnek szánta, az orvosi pályát választotta. (Csaknem költői hangvétellé az a beadvány, amelyet 1837. január 26-án édesanyja a váci püspökhöz intézett, és amelyben fiának szülei hitére való visszatérését kérte, természetesen eredménytelenül. — Vác, püspöki levéltár: Ad privata. Ad Fasc. 94. sub. Nr. 3.)

Orvosi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, ahol professzorai közül *Lenhossék Mihály Ignác* volt rá a legnagyobb hatással. Gyakorolni a Rókus Kórházba járt. Diplomáját azonban meglehetősen késve nyerte el, ennek fő oka az volt, hogy apja egyre rosszabb anyagi körülmények közé került és így fia taníttatási költségeit nem tudta zökkenőmentesen biztosítani. Hozzájárulhatott ehhez a fiú és szülei közötti viszony megromlása, mely viszont a vallás-változtatásra vezethető vissza. A záróvizsgákat ugyan már korábban letette, de a „*gradualis taxa*” megfizetésének késedelme miatt a diplomát csak később kapta meg. Értekezését, amely „*Dissertatio medico-practica de cephalgia*” címmel jelent meg nyomtatásban, 1836. március 4-én védte meg. A kis kiadvány természetesen nem kiforrott munka, hanem inkább csak kísérlet — a korabeli ismeretek alapján — a különféle fejfájások tüneteinek, okainak és gyógyításának csoportosítására.

Tanulmányainak elvégzése után visszatért Vácra, ahol az időközben csődbejutott apja anyagi helyzetét kísérte meg — eredménnyel — egyensúlyba hozni. A homöopatia megalapítójának,

Hahnemann munkáit olvasva ezekben az években ő is lelkes híve lett. Ennek gyakorlati alkalmazásához lehetőséget nyújtott az 1834. február 26-án kelt helytartótanácsi rendelet, amely engedélyezte ezt a korábban tiltott gyógymódot. Az 1838 és 1842 közötti években a *Társalkodó* c. folyóiratban több cikkében védte és propagálta a homöopátiát.

Fő művét a „*Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása*”-t — amint azt az alcímben is megjelölte, „nemorvosok és kezdő hasonszenvi orvosok használatára” írta és az 1847-ben jelent meg. A kötet elsőnek a homöopátia elveit tárgyalja, majd az egyes betegséggel kapcsolatban ajánlott gyógymódokat írja le a tünetek testrészenkénti csoportosítása szerint. 1855-ben — nyolc évvel az első után — bővített formában jelent meg a munka második kiadása. Az 1858-ban napvilágot látott harmadik kiadástól kezdve, hogy háláját és elismerését mesterével szemben kimutassa, könyvét *Hahnemann* életrajzával egészítette ki, és ezt a kiadást *Scitovszky* primásnak ajánlotta. A változatlan 1862. évi negyedik megjelenés után, 1864-ben új címmel két kötetben „*Hasonszenvi gyógymód*” elnevezéssel került ki a könyv a sajtó alól. *Argenti* ugyanis hasonszenvi gyógyszerteranról írt részt csatolt művéhez, és azt *Károlyi Istvánnak* ajánlotta. Ilyen formában került kiadásra hatodszor is a munka 1869-ben, ez alkalommal azonban *Mailáth Antalnak* ajánlva. A hetedik kiadás újra átdolgozva és a gyógyszerterant elhagyva ismét egy kötetben jelent meg 1877-ben. Közvetlenül halála előtti dátummal látták el előszavát műve utolsó megjelenésekor, 1895-ben, ez azonban nem új átdolgozás, hanem az előzővel azonos.

Munkájának első német nyelvű fordítása — a harmadik magyar kiadás alapján — 1860-ban, a második pedig — a hetedik magyar kiadás alapján — 1876-ban jelent meg. A nyolc magyar és két német kiadás összes példányszáma mintegy tízezer volt, ami az akkori magyarországi viszonyok között rendkívüli könyvsikernek tekinthető, még ha félévszázadra vonatkozik is. Bizonyítja ezt az is, hogy a hatodik kiadástól kezdve már nem saját vállalkozásban jelent meg, hanem a Grill Kiadó gondozta a művet.

A könyv visszhangja általában kedvező volt, ezt bizonyítja a számos kiadás. Akadtak azonban disszonáns hangok is, amelyek *Argenti* munkáját már a korábban publikált és jól ismert munkák

komplikációjának minősítették. *Argenti* tulajdonképpen ezzel a munkával vetette meg biztos alapját nem csupán hírnevének, hanem anyagi jólétének is. Könyvének hírére ugyanis az ország számos nevezetes személye, többi között *Deák Ferenc*, *Scitovszky János* hercegprímás, *Peitler Antal* váci püspök stb. házi orvosának választotta. (*Vörösmarty Mihály* is lelkes híve volt a homöopátiának, és a „*Hahnemann*” című versében hitet is tett mellette. Egyesek szerint a költőt *Argenti* is kezelte.) Neve ezért a legfelsőbb körökben — könyve mellett — még ismertebbé vált, és mint ennek, az akkoriban igen divatos — tegyük hozzá az előzőekhez képest kellemes — gyógymódnak egyik legismertebb hazai képviselőjének szolgálatait számos arisztokrata család is igénybe vette: *József főherceg*, *Koburg Fülöp*, *Károlyi István*, *Vay Sándor*, *Majláth Antal* stb.

Hírneve hamarosan túljutott az ország határain is: 1855-ben a lipcsei, majd 1857-ben a bécsi homöopata egyesület választotta tagjává. Külföldi kapcsolatai ápolására és látókörének tágítására néhányszor külföldre is utazott: tudunk 1872. évi olaszországi és párizsi látogatásáról. Művének német fordítása szintén jelentősen hozzájárult, hogy neve külföldön is ismertté váljék. (Egyes források szerint *Bismarck* kancellárt is gyógyította.)

Időközben az orvosok között itthon is egyre több követője akadt ennek a gyógymódnak. *Balogh Pál* volt az, aki a magyarországi orvosok soraiból 1865-ben megszervezte a Magyar Hasonszenvi Orvosegyesületet. *Argenti* maga is tevékenyen bekapcsolódott az egyesület munkájába. Kivette részét a homöopatia hazai érvényesülése és elismertetése érdekében kifejtett mozgalmakból, amint ezt számos cikke is bizonyítja (vö. bibliográfia). Részese volt annak a sikernek, amelyet 1870. február 26-án értek el, amikor a képviselőház — nagy többséggel — jóváhagyta a budapesti orvosi karon a homöopatia tanszékének felállítását, és kilátásba helyezte egy ilyen gyógymódon alapuló kórház alapítását is. A Magyar Hasonszenvi Orvosegyesület — érdemeinek elismeréseképpen — 1867-ben elnökévé választotta *Argentit*, majd visszavonulása után örökös elnökké.

A homöopatia pesti híveinek központja a Jármay-féle „*Oroszlán*” Gyógyszertár volt a belvárosi Zöldfa (ma Veres Pálné) utcában.

Argenti maga, aki élete végéig Vácott lakott, majdnem naponta utazott Pestre hajón vagy vonaton. Betegeinek jelentős részét is itt, Pesten kezelte, rendelőjét az említett patika egyik szobájában rendezte be. A Jármay-féle gyógyszerterárral fennállott kapcsolata indította egy másik könyve a *Hasonszenvi útítárs* megírására, amely 1863-ban jelent meg. A homöopata gyógy mód egyik kedvelt jellegzetessége volt a kis házipatika. Ilyenek összeállításával és forgalomba hozatalával foglalkozott az „Oroszlán” Gyógyszertár. *Argenti Hasonszenvi útítárs* c. munkájához kis kazettákban kézigyógyszertárat is állított össze, amely különösen járványos időben igen kelendő volt. (*Deák Ferenc* házi homöopata gyógyszerterárát árverésen *Argenti* vette meg, majd annak eredetét közjegyzővel hitelesítette, és haláláig ereklyeként őrizte.)

Argentinek bizonyos művészi érdeklődése is volt. Még pesti orvostanhallgató korában, amikor is szívesen és jól gitározott, egy keringőt szerzett, amely *Medicus waltzer* címmel állítólag nyomtatásban is napvilágot látott. Elég nagy könyvtára volt, erről végrendeletében külön is megemlékezett. Kortársai sokszor emlegették nagy értékűnek tartott műtárgyait is. Fiatalkorában *Császár Ferenc* és *Szenvey József* váci írókkal együtt járt ki Főtra is. Ennek az irodalmi körnek állított emléket *Vörösmarty Mihály* a „Főti dal”-ban. Maga is írt kisebb költeményeket, de csak a saját kedvtelésére. *Bajza* és *Helmezy* ismeretsége révén került kapcsolatba a „Társalkodó” című folyóirattal, ahol — amint erről már fentebb szó volt — első cikkei (mind orvosi tartalommal) napvilágot láttak (bibliográfia 1—7.).

Legszélesebb körű publikációs tevékenységét 1866—1873 között a *Hasonszenvi Lapok* c. folyóiratban fejtette ki, ahol tucatnyi cikke jelent meg (bibliográfia 12—27). 1868. január 15. és 1870. július 15. között pedig maga szerkesztette azt. Kapcsolatban állt ezenkívül még több hazai és külföldi szaklappal is, amelyek ugyancsak e gyógy mód terjesztését propagálták (*Hasonszenvi Közlöny*, *Egészségi és Hasonszenvi Közlöny*), és ahol szintén jelentek meg cikkei (bibliográfia 11., 29., 30.).

Az ország akkori legfelsőbb köreiből mozogva *Argentinek* kijutott a korabeli kitiüntetésekbe is. 1866-ban — orvosi működésének harmincadik évében — a királyi tanácsosi címet kapott, 1886-ban

— már mint aranydiplomás doktor — a Ferenc József Rend Lovagkeresztjét kapta. Ugyanebben az esztendőben szülővárosa, Vác pedig díszpolgárává választotta.

Nyilván fiatalkori nélkülözéseinek és apja csődjének hatására, különösen jó érzékkel rendelkezett a pénzügyeket illetően. Nem csupán apja adósságait sikerült viszonylag rövid időn belül rendeznie, de a régi helyére új házat építtetett és anyagilag igen jól megalapozta magát. Ehhez — takarékoságán kívül — természetesen elsősorban a már említett előkelő és gazdag patienturája nyújtott számára kedvező lehetőséget. Ugyanakkor, amikor ismerték általában erről az oldaláról, köztudott volt az is, hogy szegény betegeinek helyzetével nem élt vissza, sőt nemcsak hogy honoráriumot nem fogadott el tőlük, de sokszor ő segítette őket.

Korának és városának érdekes és jellegzetes alakja volt, akiről, még nyomtatásban is számtalan anekdota maradt fenn (vö. bibliográfiával). Mint divatos orvosnak megbocsátották, sőt egyesek szemében kifejezetten érdekesnek tűnt nyers, sőt nemegyszer kifejezetten durva modora is. Egyszerű sorból, saját erejéből kora vezető köreiig jutott el, ami akkoriban roppant nagy eredménynek számított.

Magánéletéről is meglehetősen tájékozottak vagyunk. Nehéz anyagi viszonyai a nősülést sokáig nem tették lehetővé számára. Ehhez még egy-két csalódása is járult. Később pedig attól tartott, hogy csak a pénzét szeretnék, ezért agglegény maradt. Baráti köre sem volt állandó, éppen az említett nehéz természete miatt. Áll ez az orvoskollégáival kialakult kapcsolatára is, pl. reánk maradt *Bakody Tivadarral*, a homöopátia másik lelkes hazai hívével folytatott levelezése, amely a legmelegebb barátságtól a nyilvános nyilatkozatokban leszögezett sértegetésekig, az érzelmek széles és hullámzó skáláját mutatja.

Argentiről több kőrajz is került forgalomba (vö. *Gerszi Teréz* A magyar kőrajzolás története a XIX. században. Bp. 1960. 120., 162. és 189. l.), amelyek mind arra a jól sikerült rajzra vezethetők vissza, amelyet *Barabás Miklós* készített róla 1857-ben Argenti elvbarátainak megbízásából 70 forintért (*Barabás Miklós önéletrajza*. Kolozsvár 1944. 271. l.). A kép Argentit állva ábrázolja a háttérben *Hahnemann* mellszobrával. A bécsi *Reiffenstein* és *Rösch*

műhelyében előállított nyomatokat jótékony célra hozták forgalomba. A ruházat némi átrajzolásával 1860-ban és 1864-ben ismételtén kiadásra került ez a kép, és ennek kisebbitett változata *Argenti* fő munkájának egyes kiadását is díszíti. Eredeti fényképet is ismerünk róla, amelyet itt reprodukcióban közre is adunk.

Előrehaladott korában *Argenti* visszavonultan élt váci házában. Ágyát pontosan arra a helyre állíttatta, ahol született. 1890. február 20-án agyvérzés érte, és ez a következő évben megismétlődött. Egy alkalommal félnapig hevert eszméletlenül a földön, amíg rátaláltak. Ettől kezdve nem mozdult ki lakásából. 1893. október 17-én újabb agyvérzés érte, amelynek következtében 23-án elhunyt. Temetésére október 29-én került sor Vácott, ahol a helyi temetőben egy gránit sírkő ma is őrzi emlékét.

Argenti 1891. május 7-én kelt végrendelete (váci járásbíróóság 5526/1893) 200 000 forintos bankbetét felett rendelkezett, ami abban az időben egészen rendkívüli nagy összeg volt. Az örökösök — törvényes leszármazott és oldalági rokon hiányában — az elhunyt legközelebbi barátainak és bizalmasainak köréből kerültek ki, az említett végrendeletnek megfelelően (váci járásbíróóság 5576/1893.). Vác városa közgyűlésén jegyzőkönyvben örökítette meg *Argenti* érdemeit (1893. november 25–98. kgy. sz.). Születése századik évfordulóján, 1909-ben nem csupán cikkek jelentek meg róla (bibliográfia 152–153), hanem a Váci Múzeum Egyesület háza falára márványtáblát helyezett el, amely ma is hirdeti a híres magyar homöopata- orvos emlékét.

Argenti Döme önállóan megjelent munkái

- I. Dissertatio medico-practica de cephalalgia. 15 l. (Pestini, 1836.).
- II. Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása. Nem orvosok és kezdő hasonszenvi orvosok használatára. XXXV, 208 l. (Pesten, 1847.).
- III. — 2. bővített kiadás. 262 l. (Pesten, 1855.).
- IV. — 3. bővített kiadás. Hahnemann életrajzával. X. 440 l. (Pesten, 1858.).
- V. 4. kiadás. VIII. 675 l. (Pest, 1862.).
- VI. — 5. bővített kiadás. Hasonszenvi gyógy mód. 2. köt. 492. 586 l. (Pest, 1864.).

- VII. — 6. kiadás. 2. köt. VI, 536, VIII, 560 l. (Pest, 1869.).
 VIII. — 7. kiadás. XVIII, 543 l. (Budapest, 1877.).
 IX. — 8. újra átdolgozott kiadás. XVI. 583 l. (Budapest, 1895.).
 X. Homoeopathische Behandlung verschiedener Krankheiten, für angehende Aerzte und gebildete Nichtärzte. Mit einer Lebensbeschreibung Hahnemanns. Aus dem Ungarischen von dr. Schleicher. Mit dem Portrait des Verfassers. 484 l., 1 t. (Pest, 1860.).
 XI. — Homoeopathische Behandlung der Krankheiten für angehende Ärzte und intelligente Nichtärzte. Mit einer Lebensbeschreibung Hahnemanns. 2. vermehrte Auflage. XVI, 512 l. (Pressburg—Leipzig, 1876.).
 XII. Hasonszenvi útitárs rögtön támadt betegségek elhárítására. 336 l. (Pest, 1863).

Argenti Döme cikkeinek jegyzéke

1. Társalkodó (Pest) 1838. V. 23. (41 sz.) 157—159. l.
Mit tartsunk a homoeopáthiáról?
2. Társalkodó (Pest) 1838. VIII. 8. (63 sz.) 247. l.
Jegyzetek Lovász Imre orvosdoktor főttebbi egypár szavára.
3. Társalkodó (Pest) 1838. X. 13. (82 sz.) 320—323. l.
1838. X. 17. (83 sz.) 325—327. l.
Rövid értekezés a' homoeopáthiáról.
4. Társalkodó (Pest) 1839. X. 9. (81 sz.) 321—322. l.
A' pestiek: Homoeop. orvosokat illető kivonat.
5. Társalkodó (Pest) 1839. X. 30. (87 sz.) 345—346. l.
Hahnemann orvostanárságának 60. évnapja s a' Homoeopathia.
6. Társalkodó (Pest) 1841. IX. 29. (78 sz.) 310—312. l.
Egy pillanat a' Homoeopathiára.
7. Társalkodó (Pest) 1842. II. 12. (13 sz.) 49—52. l.
Ismét egy pillanat a' homoeopathiára.
8. Regélő (Pest) 1842. XII. 18. (101 sz.) 1093—1094. l.
A' Pesti Kisdjed-kórház.
9. Magyar Sajtó (Pest) 1862. III. 4. (52 sz.) 206. l.
Egy-két szó a homoeopathia ügyében.
10. Magyar Sajtó (Pest) 1862. III. 25. (70 sz.) 279. l.
„A gyógyszerési hetilap” szerkesztőségének: A homoeopathia ügyében.
- 10a. A cikk — Felletár válaszával (vö. 108. sz.) — újra megjelent a „Gyógyyszerési Hetilap”-ban. 1862. 14. sz. 222—226. l.
11. Hasonszenvi Közlöny (Gyöngyös) 1865, VII. 15. (4 sz.) 28—30. l.
Hasonszenvi adag.

12. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1866. I. 15. (1 sz.) 12—18. 1.
A vérhas.
13. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1866. IV. 15. (6 sz.) 161—165. 1.
Szürke hályog
14. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1866. VII. 15. (7 sz.) 193—198. 1.
A cholera hasonszenvi gyógyítása.
15. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1866. X. 15. (10 sz.) 289—293. 1.
XI. 15. (11 sz.) 321—325. 1.
Főmagasságu bibornok hercegprimás ő eminentiájának kóresete.
16. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1867. IV. 15. (4 sz.) 102—108. 1.
A szemek ápolásáról.
17. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1868. I. 15. (1 sz.) 1—6. 1.
A hasonszenv érdekei.
18. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1868. II. 15. (2 sz.) 33—40. 1.
A váltóláz hasonszenvi gyógyítása.
19. Hasonszenvi Lapok 1869. I. 15. (1 sz.) 1—3. 1.
1869. (Bejelenti a szerkesztőség átvételét.)
20. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1869. I. 15. (1 sz.) 3—7. 1.
Egyiptomi szemlób.
21. Hasonszenvi Lapok 1869. III. 15. (3 sz.) 65—70. 1.
IV. 15. (4 sz.) 97—101. 1.
Az elmebetegségekről.
22. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1869. VI. 15. (6 sz.) 172—174. 1.
VIII. 15. (8 sz.) 234—239. 1.
IX. 15. (9 sz.) 268—273. 1.
Elmebetegségekre vonatkozó esetek.
23. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1869. XII. 15. (12 sz.) 353—359. 1.
Dr. Kaffka gyógytana.
24. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1870. III. 15. (3 sz.) 49—53. 1.
Hasonszenvi tanszék és kóroda.
25. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1870. VIII. 20. (8 sz.) 217—222. 1.
A homoeopathia a képviselőházban.
26. Hasonszenvi Lapok (Pest) 1871. I. 1. (1^osz.) 3—6. 1.
Hasonszenvi gyógytan.
27. Hasonszenvi Lapok (Budapest) 1873. II. 1. (3 sz.) 33—37. 1.
Hasonszenvi gyógytan.
28. Hasonszenvi Közlöny (Budapest) 1877. IV. 16. (7 sz.) 78—81. 1.
V. 1. (8 sz.) 97—100. 1.
Emlékbeszéd dr. Hausmann Ferencz tanár hamvai felett.
29. Egészségi és Hasonszenvi Közlöny (Bp.) 1878. IV. 15. (71 sz.)
50—53. 1.
Hahnemann emléke és a mostani homoeopathia állása.
30. Egészségügyi és Hasonszenvi Közlöny (Bp.) 1878. IV. 15. (7 sz.)
53—54. 1.
Argentí Döme úr válasza e levélre.

Argenti Dömére vonatkozó irodalom jegyzéke

101. Juventus gymnasii Vaciensis scholarum Piarum e studiis primi semestris... anno 1822. (Vác, 1822.)
102. Juventus gymnasii Vaciensis scholarum Piarum e studiis secundi semestris... anno 1823. (Vác, 1823.)
103. Juventus gymnasii Vaciensis scholarum Piarum e studiis primi semestris... anno 1824. (Vác, 1824.)
104. Juventus gymnasii Vaciensis scholarum Piarum e studiis secundi semestris... anno 1824. (Vác, 1824.)
105. Juventus gymnasii Vaciensis scholarum Piarum e studiis primi semestris... anno 1825. (Vác, 1825.)
106. Juventus gymnasii Vaciensis scholarum Piarum e studiis secundi semestris... anno 1825. (Vác, 1825.)
107. Társalkodó 63. sz. 246—247. l. (Pest, 1838. VIII. 8.).
Lovász Imre: Egypár szó feleletül az idei Társalkodó 41dik számában ellenem felszólalt dr Argenti urhoz. [vö. 1. sz.]
108. Társalkodó. 86. sz. 342—344. l. (Pest, 1841. X. 27.).
Elsasser dr.: Még egy pillanat a homoeopathiára.
[Válasz Argenti cikkére — 6. sz.]
109. *Thewrewk József*: Magyarok születésnapjai. 96. l. (Pozsony, 1846.)
[Argenti tévesen szeptember 29. alatt.]
110. Ferenczy Jakab—Danielik József: Magyar írók. I. köt. 9—10. l. (Pest, 1856.)
111. Egyetemes Magyar Encyclopaedia. III. köt. 862—863. has. (Pest, 1861.)
112. Vasárnapi Újság. 38. sz. 445—446. l. (Pest, 1861. IX. 22.)
A. J.: Dr. Argenti Döme.
[Rövid méltatása Argentinek, aki 25 éve orvos. Arckép.]
113. Magyar Sajtó. 66. sz. 263. l. (Pest, 1862. III. 20.)
[*Felletár E.*]: Még egy-két szó a homoeopathiáról; válasz dr. Argenti urnak.
[Válasz Argenti cikkére — 9. sz.]
114. Gyógyszerészi Hetilap. 13. sz. 207—212. l. (Pest, 1862.)
[A 113. sz. alatt közölt cikket újra megjelentették azzal a megjegyzéssel, hogy annak szerzője Felletár E.]
115. Gyógyszerészi Hetilap. 14. sz. 222—226. l. (Pest, 1862.)
[Argenti 10. sz. alatt közölt cikkét újra megjelentették és erre válaszol Felletár E.]
116. *Szöhner József*: Cáfolata Argenti: A különféle betegségek homoeopathiai ... gyógyítása" c. művének. 105 l. (Baja, 1862.)
117. *Fekete Lajos*: A gyógytan története rövid kivonatban. 207. l. (Pest, 1864.)
118. Hasonszenvi Lapok. 2. sz. 64. l. (Pest, 1866. II. 15.)
[Beszámoló arról, hogy Argenti királyi tanácsos lett.]

119. Hasonszenvi Lapok. 5. sz. 155. 1. (Pest, 1866. V. 15.)
[A király elfogadta Argentí munkájának ötödik kiadását.]
120. Hasonszenvi Lapok. 8. sz. 251–252. 1. (Pest, 1866. VIII. 15.)
[A homöopata orvosok augusztus 7-i ülésén Argentí a koleráról nyilatkozott.]
121. Hasonszenvi Lapok. 6. sz. 185–186. 1. (Pest, 1867. VI. 15.)
[A megyegyűlés Argentit Pest megye tiszteletbeli orvosává választotta.]
122. Hasonszenvi Lapok. 10. sz. 310. 1. (Pest, 1867. X. 15.)
[Argentit a Magyar Hasonszenvi Orvosegyesület elnökévé választotta 1867. október 15-i ülésén.]
123. Hasonszenvi Lapok. 12. sz. 379. 1. (Pest, 1867. XII. 15.)
[A Magyar Hasonszenvi Orvosegyesület 1867. XII. 6-án megbizta Argentit a Hasonszenvi Lapok szerkesztésével.]
124. Borsszem Jankó. 114. sz. 110. 1. (Pest, 1870. III. 6.)
Concilium homöopathicum.
[A homöopátiával kapcsolatos képviselőházi vita karikírozása. — Utánnymva a 158. sz. 138–139. lapjain.]
125. Hasonszenvi Lapok. 7. sz. 208. 1. (Pest, 1870. VII. 15.)
[Argentí lemondott a Hasonszenvi Lapok szerkesztőségéről.]
126. Szinnyey József: Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium. — Természettudomány és matematika. I. köt. 25–26. has. (Bp., 1874.)
127. A váczvidéki celebritások arczképcsarnoka. Vác, 1875. 8–11. 1.
[Anekdoták Argentiről. — Utánnymva a 158. sz. 99–102. lapjain.]
128. Moenich Károly—Vutkovich Sándor: Magyar írók névtára. 282. 1. (Pozsony, 1876.)
129. Szinnyey József: Magyarország természettudományi és matematika könyvészete 1847–1875. 18–19. has. (Bp., 1878.)
130. Egészségi és Hasonszenvi Közlöny. 7. sz. 49–50. 1. (Bp., 1878. IV. 15.)
Dudits Miklós: Tudományos mozgalmak a homöopathia mezején. [Hahnemann és Argentí méltatása.]
131. Egészségi és Hasonszenvi Közlöny. 7. sz. 53. 1. (Bp., 1878. IV. 15.)
Balogh Tihamér: A magyar hasonszenvi orvosegyesületnek dr. Argentí Döme kir. tanácsoshoz intézett levele.
132. Magyar Plutarch. 51–54. 1. (Győr, 1880.)
[Szerényi Endre életrajzi cikke Argentiről arcképpel.]
133. Vácz Közlöny. 35. sz. (Vác, 1886. VIII. 29.)
Félszázados jubileumát ünnepli Argentí.
134. Vácz Közlöny. 45. sz. (Vác, 1886. XI. 7.)
Elismerést az érdemnek.
[Argentí méltatása.]

135. Váczi Közlöny. 4. sz. (Vác, 1887. I. 23.)
Vác város díszpolgára Argenti Döme.
136. Váczi Közlöny. 5. sz. (Vác, 1887. I. 30.)
[A díszpolgári oklevél átadása Argenti rövid beszédével.]
137. *Karcsú Antal Arzén*: Vác város története IX. köt. 281–288. l.
(Vác, 1888.)
[Argenti kimerítő életrajza személyes ismerős tollából.]
138. *Szinnyey József*: Magyar írók és munkái. I. köt. 248–249. has.
(Bp., 1891.)
139. Budapesti Hírlap. 294. sz. (Bp., 1891. X. 26.)
S. A.: Argenti Döme.
[Megemlékezés 82. születésnapjáról.]
140. *Babik József*: Noviczius Gaudenczius. 112–113. l. (Eger, 1892).
[Argenti-anekdota. — Utánnomva a 158. sz. 137. lapján.]
141. Váczi Közlöny. 44. sz. (Vác, 1893. X. 28.)
Argenti Döme 1809–1893.
[Nekrológ.]
142. Fővárosi Lapok. 298. sz. 2449. l. (Bp., 1893. X. 28.)
Argenti Döme.
[Gyászhir.]
143. Budapesti Hírlap. 298. sz. 5–6. l. (Bp. 1893. X. 28.)
Argenti Döme meghalt.
144. Pesti Hírlap. 298. sz. 5. l. (Bp., 1893. X. 28.)
Argenti Döme dr.
[Nekrológ.]
145. Pesti Napló. 303. sz. 6–7. l. (Bp., 1893. X. 28.)
Dr. Argenti Döme 1809–1893.
[Anekdotikus megemlékezés halálakor. — Részben utánnomva a 158. sz. 124. lapján.]
146. Magyar Hírlap. 298. sz. 6. l. (Bp., 1893. X. 28.)
Argenti Döme.
[Nekrológ.]
147. Magyar Hírlap. 301. sz. 2–4. l. (Bp., 1893. X. 31.)
B.: A váczi csodadoktor.
[Anekdotikus megemlékezés Argentiről. — Újra lenyomtatva a 149. sz. és a 158. sz. 102–107. lapjain.]
148. Váczi Közlöny. 45. sz. (Vác, 1893. XI. 5.)
Argenti Döme temetése.
149. Váczi Közlöny. 45. sz. (Vác, 1893. XI. 5.)
„A váczi csodadoktor.”
[147. sz. cikk átvétele.]
150. Pallas Nagy Lexikona. II. köt. 86. l. (Bp., 1893.)
151. Új idők. 24. sz. 571–574. l. (Bp., 1907. VI. 9.)
F[indura] I[mre]: Apró vonások a magyar király életéből.
[Anekdota Argentiről is. — Utánnomva a 158. sz. 123–124. lapjain.]

152. Budapest Napló. 219. sz. 1—2. l. (Bp., 1909. IX. 16.)
—*jó* [Sajó Aladár?]: A goromba doktor.
[Anekdoták Argentiről. — Utánnymova a 158. sz. 107—112. lapjain.]
153. Pesti Hírlap. 10.939. sz. 35—36. l. (Bp., 1909. IX. 28.)
Vay Sándor: Dr. Argenti Döme.
[Személyes visszaemlékezés Argentire. — Utánnymova a 158. sz. 112—123. lapjain.]
154. Révai Nagy Lexikona. II. köt. 59. l. (Bp., 1911.)
155. Tolnai Világlexikona. II. köt. 274. l. (Bp., 1913.)
156. Váczi Közlöny. 28. sz. 1—2. l. (Vác, 1916. VII. 13.)
Kazaly Imre: Váczi képek a 70-es és 80-as évekből.
[Anekdoták Argentiről is. — Részben utánnymova a 158. sz. 132—133. lapjain.]
157. *Krücken, Oskar—Parlagi Imre*: Das geistige Ungarn. Bd. I. 38. l. (Wien—Leipzig, 1919.)
158. *Váci Náci* [Tragor Ignác]: Váci vidámságok. Új sorozat. 99—139. l. (Vác, 1924.)
[Anekdotagyűjtemény Argentiről, részben korábbi publikációk felhasználásával. — Vö. 124., 127., 140., 145., 151., 152., 153. és 156. sz.]
159. Gutenberg Lexikon. IV. köt. 257—258. l. (Bp., 1931.)
160. Új Idők Lexikona. II. köt. 498. l. (Bp., 1936.)
161. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. I. köt. 820. has. (Bp., 1939.)

ADATOK AZ 1848-ban „MOLDOVÁBAN ÉS OLÁHHONBAN KIÜTÖTT CHOLERA JÁRVÁNY” MEGISMERÉSÉHEZ

Írta: DR. VARGA LAJOS (Budapest)

Az 1848-as évet már jóval megelőzően egyre hangosabbakká váltak a reformkövetelések (elszakadás Ausztriától, az ipar és a kereskedelem megeremtése, a nemesség adómentességének megszüntetése, a közteherviselés, a jobbágyok felszabadítása örökváltság ellenében stb.), amelyek a forradalmat előkészítették.

Szinte az egész Nemzet kívánságát fejezték ki *Széchenyi* szavai: „...*lakjék Magyarország lakosa kő és téglából épült' s cseréppel fedett csinos házakban, egyék kövér húst, igyék jó bort, ne járjon mindig pőrén...*”.

1848 februárjában kitört a párizsi forradalom. Ennek lángjai Ausztriára is átcaptak. A pesti forradalmi ifjúság sem maradt tétlen. *Petőfi és Vasvári* vezetésével (Pesten már 1846-ban megszervezték a „Tizek Társaságá”-t) 1848. március 15-én életre kelt a pesti utca, kitört a polgári demokratikus forradalom.

A *Pilvax Kávéházból* legelőször a *Hatvani* (ma *Kossuth Lajos*) és *Újvilág* (ma *Semmelweis*) utca sarkán álló orvosi kar épületét kereste fel „a márciusi ifjúság”, hogy csatlakozásra hívja a medikusokat. Őles termetű jurátus vitte elől a háromszínű magyar lobogót: Éljen a szabadság! Éljen az egyenlőség! felirattal. *Jókai* székre állott: 'testvéreim követeljük jogainkat, legyen béke, szabadság, egyetértés' — invitálta az orvosnövendékeket. Ezek otthagyták az előadást, *Petőfi* tomboló hatással elszavalta a 'Talpra Magyar-t, az Universita egy ember gyanánt állott a szabadság zászlaja alá, *Petőfit, Jókait, Vasvárit, Egressy Gábort* vállukra emelték a hatalmas menetben mentek tovább toborzó útjukon az Egyetem-tér felé

a pálosok egykori klastromához a jogászokért, filozóferekért” (Magyar É.).

Az 1848-as forradalom legfontosabb vívmányai a következők voltak: jogegyenlőség és közös közteherviselés (1848. VIII. t. c.). Megszűnt az úrbéri szolgáltatás (1848. IX. t. c.) és a jobbágyság kilencszáz éves intézménye. Az 1848. XX. t. c. rögzítette az egyházak teljes egyenjogúságát és a szabad vallásgyakorlatot. Sajtószabadság lett (1848. XVIII. t. c.).

Röviddel a forradalom kitörése után megindult a forradalmi vívmányok megerősítését szolgáló szervezkedés.

Hozzákezdtek az egészségügyi szolgálat átszervezéséhez is.

Az orvosdoktori és orvostanári testület („orvosi kar”) választmányt küldött ki *Csausz Márton* elnökletével (a titkári teendők ellátásával *Kovács Sebestyén Endrét* bízták meg), hogy dolgozza ki az „álladalmi közegészségi és orvosi ügy rendezése”-ről szóló javaslatot.

A Pesti Hírlap május 4-i számában megjelent *Klauzál Gábor* kereskedelmi miniszter április 29-én kelt rendelete, amely a közegészségügyet a Földművelés, Ipar és Kereskedelmi Minisztérium hatáskörébe utalta.

Május 1-vel megszervezték az új egészségügyi osztályt, személyzetük kinevezése is megtörtént: „...osztályfőnök: *Stáhlly Ignác*; miniszteri tanácsnok, egyszersmind országos főorvos: *Sauer Ignác*. Egészségügyi tanácsnokok: *Eckstein Frigyes*: kezeli a közegészségi intézetek ügyeit; *Havas Ignác*: az orvostörvényszéki; *Tormay Károly*: az orvosrendőrségi; *Wagner Dániel*: a gyógyszerészeti, és *Zlamál Vilmos*: az állatgyógyászati ügyeket...”

A kinevezés után nem sokkal *Eckstein Frigyes* és *Tormay Károly* megbízást kapott arra, hogy *Plósz Lajossal* együtt a „Moldva-és Oláhországban” kitört cholera járványt tanulmányozza és a megfelelő intézkedésekre készítsen javaslatot.

A Magyar Országos Levéltárban az idevonatkozó jelentéseket megtaláltuk és ezeket kívánjuk ismertetni.

Mielőtt a jelentések ismertetésére áttérnénk, megemlítjük, hogy a bécsi kormány *Pulszky Ferenc* „álladalmi titkár” aláírásával 1848. május 30-án kelt levélben értesítette a magyar külügyminisztert, miszerint... „A földművelés, ipar és kereskedelmi Minisztérium-

nak azon felszólítására, miszerint Galacz és Braila városokban kitört Cholera járvány jellemének közelebb kipuhatólása végett küldött magyar orvosoknak az illető kormány útján segéd működés eszközöltessék, a' Bukarest és Jassyban létező cs. kir. ügynökségek mind az álladalmi Kancellária útján, mind pedig általam közvetlen felhívtak: hogy az oláh és Moldva fejedelemségeknél a' végre működjenek, miszerint a kiküldött orvosok, jelesen Eckstein Frigyes, Tormay Károly és Plósz Lajos megbízásuk elérhetésére az érintett fejedelm s illetőleg kormány által mindenkép elősegíttessenek, egyszersmind ugyanazon ügynökségek a Galacz és Brailai Consul hivatalokat tett lépésük felől értesítvén, ugyan e részben ide is jelentést tegyenek...".

A bizottság munkájáról a következő jelentésekben számolt be:
„A földművelés- ipar 's kereskedés minisztériumához.

Hivatalos orvosi jelentés.

A földművelés- ipar és kereskedési miniszter urtól 1848 év Május hó 25-én 80/m. Szám alatt megbizva lettünk: hogy miután Galacz és Braila városokban a járványos Cholera kiütött volna, haladéktalanul az említett városokba siessünk 's igyekezzünk mindazon adatoknak birtokába jutni, mellyek az említett járvány természet, fejlődése 's gyógymódja iránt felvilágosítást nyújtanak, mind ezekről maga idejében kimerítő jelentést tegyünk.

Ezen ministeriális rendelet következtében azonnal a helyszínrre siettünk. Május hó 28. Pestről elindulván 29. Zimonban érkezésünkre esett, hogy a' Cholera már Giurgievo városban is kiütött volna. Junius hó 1. Giurgievóban érkezvén a' Gubernator urnál magunkat bejelenteni kívántuk, azt hon nem találván a' helybeli orvosokhoz siettünk és Dr. Szebényi és Klein uraktól nyert tudósítások után a következőket jelenthetünk.

F. év Május hó elején már a' 4000 lakost foglaló Giurgievo városban bélmenés mutatkozott, melly hosszan 's sulyosan uralgó Grippe járvány után legelőször 's olly egyéneken jelentkezett, mellyek étrendi hibákat követtek el, vagy meghülsnek magukat kitették. Azon időben sem váltóláz sem más forró nyavalyák se tapasztaltattak, 's egyébként az egésség állapot embereknél ugy

mint a' hasznos házi állatokon kívánatos volt. — Ott hol a bélmenés tovább tartott a csorvás — epés jellemű 's lázas volt, a' hánydogálás vele párosulván már a' hó közepe felé a keleti Choleraanak jellemző tüneteit éppen úgy mint az 1831 és 1836 évben nálunk uralkodó járvány alkalmával mutatta, és már a hó 18.^{ik} napján azt a' tüne-
ményei után mint valóságos keleti Cholera járványt kijelenteni lehetett volna azonban a' helybeli orvosok még is — úgy most is — azt csak Cholerinnek nevezik.

Hogy tehát a' járvány természetéről meggyőződünk, a' helybeli betegeket szemléltük 's főkép egy egyénen a valóságos Cholera tüne-
ményeit kitüntetve észleltük, úgy mint azok az 1831 és 1836^{ik} évben nálunk uralkodó járvány mutatta.

A' járvány szegényebb sorsuakon uralgott eddig úgy, hogy a' 4000 lakost foglaló városban Május hó 18.^{tel} Junius hó 1.^{ig} meg-
betegedett 60, gyógyult 30 (:24—48 óra alatt:) 's holt 20 (:leg-
rövidebb idő volt 14 óra:). Jelenleg 10 beteg találtatott. A járvány-
nak ragadványosságát tapasztalni éppen nem lehetett, mint azt az orvosok állítják.

Tegnap előtt délután Brailán át — hol a' járvány már szünik és az előforduló esetek közönségesen hagymázban átmenetben vannak —, Galaczba érkezünk az illető orvosokkal a' Cholera betegek felvételét elrendelt kórházakba vezetettünk. — A' városi kórházban Dr. Martin orvoslása alatt 11 beteget és 2 holtat, a' katonák számára rendelt kórházban pedig Dr. Abeck orvoslása alatt 14 beteg katonát találtunk, részint éppen a' nyavallyától meglepetteket, részint javulásban, részint a' Cholera utáni hagymázban levő egyéneket. Az első, fiatal egyének és egy néhány óra előtt megbetegedett izgékony állapotban 's éppen olly tünetényekkel, mint azokat az 1831 és 1836 évben a' nálunk uralgó járványnál észlelni lehetett. És pedig tapasztaltunk sokszori hányást — savós folyadékkal —, rögtöni bélmenést — hol egy mint egy lövés által savós piheralaku (flockicht) fehér lerakódásokkal —, csuklást, nagy jajgást rekedt hanggal, a szemek beesettek, meredtek, egy helyre szegezve, az ajkak és környéke kékes, a' nyelv hegye hideg, a lelegzet nehéz, a has beesett 's a' bordák allatt mint elvágott a' végtagok kékek, hidegek, görcsök által rángatózva, a' lábujjak széjjel huzva, az érverés alig vagy éppen nem érezhető, a kezeken de főkép

az ujjakon hosszas ránczok. A' nyavallya illy tünetenyekkel 1—24 — 48 óra hosszáig tartott az első esetben villámként jött és halállal végződött.

A' javulás több esetben már most hamar bekövetkezik, ugy, hogy a' legsúlyosabban lebetegedetteket — egynéhány óra múlva vig arczczal levest enni találtuk.

A' hagymáz féle utóbaj itt nem annyira mint Ibrailában tapasztaltatott 's kimenetele közönségesen szomorú. — Fülmirigyek gyulladása és daganata ugy mint herelob crisesenként fordul némelykor elő. — Visszaesések — recidiva — többször, de csak rendetlen életmód és életrendi hibák után, 's ekkor legtöbb esetekben a halál az egésznek csakhamar véget vett.

A' holtak — objective — éppen olly tünetenyeket mutattak, mint 1831—1836' évben nálunk uralkodó Cholera járványban elhullottak. Bonczolásuk még az itt való orvosoknak sem engedtetett meg. A' holtak száma sokkal csekélyebb, mint a' járvány 1831' évében itt helybeni fellépésekor.

Galacz városa 40.000 lakosnál — mint állittatik — többet foglal, fekszik közvetlenül a Duna mentében, részint mélyebben vizáradásoknak kitéve, részint egy magasabb sikságon, — az egész igen piszkos, egészségtelen. — Mutatkozott itt a' nyavallya már a' tél vége felé, mint bélmenés és Cholera, a' légsúly mérő igen magas, és tartós állásánál, a' hőmérő pedig nagy változásokodása mellett úgyhogy ez némelykor 6—24° különbséget mutatott. Szenvedett ekkor majd nem minden ember kedélyi boruságban, érzett pedig a' hasban morgást, a' szivgödörben nyomó és csipő fájdalmakat, mellyek rövidebb vagy hosszabb ideig tartottak, sok ember azon kívül a' mell és fejfélé való vértorlódásokban.

A helybeli orvosok a' nyavallyát csak hamar felismervén, a' szükséges előkészületeket megtették, melykép mint előkészülve annak erősebb fellépését bevárták. — Kezdődött a' nyavallya a' város lapályos és egészségtelen részében, a' szegényebb sorsuaknál főképpen hol többen kisebb szobákba összeszoritkozva élnek, jelenleg a' város magasabban fekvő részeiben de többnyire csak a' szegényebb sorsuakon és főképp azokon, akik élet és étrendi hibákat követnek el. A' nyavallya déli széllel mindig súlyosbodott, most szünű félbe vagon, 's ily az előforduló esetek igen egyformák.

F. é. Ápril. hó 12.^{től}, a midőn az orvosok által a járvány már mint valóságos Cholera keresttetetik, június hó 4.^{ig} megbetegedett a városban 746 egyén, ezek közül gyógyult 484, halt 237, orvoslás alatt maradt 25. — A katonák kórházába bevétellett összesen 64 Cholera beteg, ezek közül gyógyult 32, halt 16, maradt 14. Mindannyi közép koru katona, többnyire végvidék örök. — A városi kórházban már Május hó 10.^{től}, — mert csak ekkor állítatott ez fel — Junius hó 4.^{ig} bevétellett összesen 52 Cholera beteg, ezek közül gyógyuló 17, haló 24, maradt 11, ez utóbbiak közül 4 orvosi szerek nélkül és 2 hagymás féle utóbajban esett a halálnak áldozatul. — A' betegek korra nézve voltak: 1. 7 — 1. 8, 1. 16 és 2. 60 éves a többi közép koru többnyire férfi. — A' városban tehát eddig megbetegedett Cholera-ban minden 54.^{ik} hala pedig minden 169.^{ik} ember. Más nyavalyában a Cholera járványkodása alatt alig betegedett vagy holt ember. — A' nyavallya ragályossága jelét: sehol sem mutatta, 's ott hol az látszólag előfordult, az indokokat kimutatni lehetett.

A' mi a nyavallya eredeti okait, természetét, lefolyását, különféle alakjait, gyógy módját, terjedését sat. illeti, azt bővebb tapasztalásaink utáni végjelentésben terjedelmesen előadni fogjuk. —

Azonban még is most már ezen csekély tapasztalásaink után kijelenthetjük: 1.^{ör} hogy Oláh és Moldva országban jelenleg a' valóságos Cholera járványkodik; 2.^{ör} hogy az a folyók mentében és a völgyekben terjed, és érintés által éppen nem ragadványos; 3.^{ör} természetére nézve gyulladás, 's így csak lob elleni gyógymódnak enged, 4.^{ör} hogy főkép a' szegényebb sorsuakon 's olyanokon kik élet vagy étrendi hibákat követnek el mutatkozik.

5.^{ör} hogy a halandóság a kórházban nagyobb mint a családi körben orvosoltak közt, végre

6.^{ör} hogy a mostani járványkodás sokkal szelidebb, mint az 1831.^{év}-ben itt tapasztalatatott. — — — — —

Utasításaink 2.^{ik} pontját szemüggyel tartván a járványt követni fogjuk 's így Bucarestben hol jelenleg dühöngeni mondatik indulni fogunk.

Utasításaink 3.^{ik} pontjának így eleget tenni kívánván, hivatalosan jelenthetjük, hogy a' marhavész Moldva országban már tökéletesen megszűnt, mellynek következtében az ausztriai consulatusi Hivatal f.év. Május hó 25.^{én} 487 szám alatt költ tudósító hirdetménye szerint ezen marhavész miatt rendelt 21 veszteglő napot 10 napra leszál-
litotta.

Kel Galaczon Junius hó 4.^{én} 1848.

Eckstein Frigyes
Tormay Károly
Plósz Lajos."

„A földművelés, ipar és kereskedés Minisztériumához.

Orvosi jelentés.

Minek utána a' Cholera járvány az Braila és Galacz városokban már szünő félben vagon, ugyhogy más formában is már de más közönséges nyavallyák is feltűnnek, azon kívül itt tudomásunkra esett, hogy a' Cholera a' Duna és abba ömledező folyók mentiben felfelé mutatkoznék, azt hazánkhoz közelebb észlelni kívántuk és pedig olly helyen — ahol éppen kezdődik, legtanulmányosabban véltük még Junius hó 4. Galaczból elindultunk Giurgievon át Bukarestbe menni szándékunk volt. De Giurgievon ekkor már — és ugy mint minden a' határokon fekvő helyen — négy nap veszteglés vala rendelve, ámbár már a' határokon belül is a' Cholera mutatkozik —, Giurgievoban is a' Gubernator ural szöllani 's tőle hivatalosan a' Cholera terjedését megtudni kívántuk, de ez is ugy, mint a' többi városokból, már hosszabb idő óta Bukarestben tartózkodik 's így csak Dr. Szebényi, Klein orvosoktól, a veszteglő intézet igazgatójától és a' gőzhajózási agensétől értettük, hogy azon nap érkezett hivatalos tudósítás szerint Cholera Crajova városban ütött ki. Így tehát a' Dunán felfelé Calefasnál kiszállni, a' veszteglő intézetben a' rendelt 4 napot kitarítani és onnan Crajovába menni szándékunk volt.

Már amidőn Galaczról elindultunk a' gőzhajón levő utasok, kapitányok 's egyéb gőzösi szolgák, de mi is az athmosfera befolyása által kevesebb vagy nagyobb mértékben, a' Cholera nyavallya

kitörését előző tünetényeit éreztük, úgyhogy már Giurgievoig többeknek gyógyszerekkel szolgáltunk. Giurgievonál egy gyöngéledő de látszólag egészséges hajós legény szállott gőzösünkre és itt rövid idő múlva a Cholera legsúlyosabb tünetényeit mutatta, 's így ezt, úgy mint a többi beteget könnyebb folytonos felügyelés alatt tartani, de még orvosolni is legjobb alkalmunk volt, 's így meggyőződhattünk az általunk nyújtott gyógyszerek sikeréről.

Calefas helyiségénél a Contumar intézet egy néhány földalatti gunyhóból ((Putrikból) áll, illy esetben pedig jeles környül állásban négy napot tölni tanácsosnak nem tartottuk, mellette pedig itt azon hirt is vettük, hogy a Cholera már Csernez és Skela Chladován is mutatkozott tehát utasításaink 2.^{ik} pontja értelmében hazánk határai felé a nyavalyát kísérve vonultunk és Turno Severinig jöven ott Dr. Czik a veszteglő intézet orvosa és azon intézet igazgatójától megtudtuk, hogy Skela Chladován Junius 4 és 5.^{én} két Cholera eset volt, de mind kettő a fent jegyzett orvos ur által szerencsésen gyógyítottat, azonban ott és a tájékban a nyavalyát előző tünetények mutatkoznak.

Mivel Turno Severinben is a veszteglő intézetben 4 napot tölni kellett volna időnyereség végett célszerűnek tartottuk a közel levő Orsovába menni, hol a veszteglő intézetben csak utileveink és podgyászaink egyszerűen vizsgáltattak 's mi azonnal szabadon bocsájtattunk.

Sietünk tehát itt alkalmatosságot keresni, hogy kocsin Csernez 's a t. helyiségeken át Crajovába mehessünk, honnan azonnal további tapasztalásainkról hivatalos jelentést tenni fogunk.

Jelenteni még kötelességünknek tartjuk, hogy az alsó Dunán a gőzhajózási kapitányság és Agensek a beteget a hajókra fel nem vesznek, mert szemtanui voltunk, hogy azon Cholerában súlyosan lebetegedett de Turno Severinig már tökéletesen meggyógyult csak még gyengéledő egyén Széchenyi nevét viselő gőzös kapitánya által vissza utasítottatott 's így a Ministérium rendeletének a G. h. társaság igazgatósága megfelel.

Kelt Orsován Junius hó 8. 1848.

Eckstein Friedrick
Tormay Károly
Dr. Plósz Lajos."

„A földművelés, ipar és kereskedés Minisztériumhoz.

Orvosi jelentés.

Utolsó jelentésünk szerint Orsovára visszatérvén, onnan kocsin Krajovába sőt ha szükség Bukarestbe indulok. — Orsovára azonban odaérésünkre esett, hogy miniszteri rendelet következtében a helytartóság még póstalovakat sem ereszt át a határon, magyar honból valókat, 's hogy Mehadiára e fürdő szakon számos alkalommal szoktak érkezni a' Oláh fővárosban azonnal visszatérők: annál-is inkább tanácsosnak tartottuk nevezett fürdőhelyre kimenni, mint hogy Eckstein és Tormay tanácsosok gyengélkedvén itt alkalmas menedéket fognak találni egészségük helyreállítása végett. Eckstein f. hó 4-én hazaindult felépülten Temesvárnak, Tormay azonban az itteni kényelem és hegyi lég daczára valódi Cholerába esett, 's ha bár teljesen hisszük, hogy súlyos betegágyából kimennek: — lehetetlennek látjuk, hogy élete világos veszélyezése nélkül a' járvány gyújtó pontjaira egyhamar visszatérhessen. — Itteni határőri ezredes orvos Hausner ugyan egész késséggel viseltetik iránta, azonban idegen helyen magában nem hagyhattam legalább addig, míg életveszélyben forog, mihelyst annyira javul, hogy utnak indulhat, haza szándékozunk menni aminthogy Oláh honban a járvány a'mennyiben értésünkre esett, jelenleg csupán a' Duna mentében terjed, 's utolsó jelentésünk óta nem fordult elő.

Kelt Mehadián Junius 14-én 1848.

Plósz Lajos
kiküldött orvos.”

„A földművelési, ipar és kereskedési Minisztériumhoz.

Orvosi jelentés.

A Pest és Orsova közötti gőzhajózás biztos hír szerint hihetőleg néhány hétig gátolva lesz. — Kénytelenitünk azért szárazon Temesvárnak, Szegednek, Szolnoknak visszautunkat venni.

Ezen alkalommal az ottani főorvosokat szándékozunk felkeresni, 's velük a kór mostani fellépéséről, gyógyításáról, 's ellen teendő közegészségi intézkedésekről szóval értekezni. —

Tormay ma legelőször kel lábra igen megviselve aggasztó betegsége által, 's annak utódaként fejlődött fájdalmas aranyeres szenvedelmekkel folytonosan közdve, mind a mellett bizunk hogy f. hó 26-^{kén} képes lesz a három napig tartó kocsizásra.

Hír szerint Bukarestben Czernetzbe, Vidinbe, különösen az egész Duna mentibe (hová a járvány vonulni látszik,) fel Orsováig folytonosan mutatkoznak Cholera esetek. — Napokban egy ide utazott Vidini zsidón szemlélttem az ismét halevés után támadt csorvás jellemű kór csalhatatlan tüneteit, önkénytes izom görcsök hiányoztak, de a végtagok igen hidegek, rajtok a' bőr szennyes kék színű, az ujjakon kivált redős, zsugorodott, 's bőven, hidegen izzadó, az érütés gyenge gyomorult volt, mérsékelt szédülésről és zsibbadásról panaszkodott, — hánytatóra 's utána adott enyhe izgatókra térni kezd. Költ Mehadián junius 21-^{kén} 848.

Plósz Lajos
kiküldött orvos.”

„A földművelés- ipar és kereskedés magyar Minisztériumhoz

Befejező orvosi jelentés

a' Moldvába 848-^{dik} évben kiütött Cholera felől.

Moldvába és Oláh honba kiütött Cholera járvány iránt alólrít összes tapasztalataiból következő eredményeket vonhat:

A kór az aldunai vidékre nézve legelőször Galaczba, ahol jelenleg uralg, ütött ki, innen Április vége Május közepe óta két irányban terjedt ugymint a' Duna mentiben felfelé délnyugatnak, és Jassy felé éjkeletnek. — Első irányban Brailat, Giurgievot, Severint, Chladovát, Czernetzet sőt Orsovát is elérte 's amennyiben a' tulparti tudósítások hozzánk jutottak Vidinbe, Crajovába és ezen városok környékére ment át s' ott meglehetősen dühöng. Dunai uttyában ugy mondják már Belgrádig nyomult elő. Annyi bizonyos, hogy Orsovától a Cserna, Bella, Reka mentibe felfelé halad, sőt hogy a' Temes partján Lugosig adta magát néhány eset elő.

Hogy minő föld alkati 's időjárási feltételek kegyelik jelen terjedésének irányát és gyorsaságát arról alól irt biztos felvilágosítást saját tapasztalatai nyomán nem nyerhetett, annyit azonban a hal-

lottakból és tapasztaltakból következtetni képes, hogy a kór ismét a' folyók medre 's lapályok, völgyek iránya szerint halad, hogy, a' tikkasztó meleg és légi csend mintegy előkészítik a' testeket a' kór elfogadására, hogy megérkezését rendszerint megelőzik a' nép-ségben általánosan észlelt bélhuzami ideges zavarok, hogy vize-nyős és lapályos helyeket érvén meggonoszkodik 's fészket vesz, hogy nemcsak ezen fészkekben, hanem általjában egyes helyeken tovább habár nem oly terjedelemben és veszélyesen, mint száza-dunk negyedik tizedében szok uralgani, hogy egyes betegségekre nézve gyakran étrendi hibákat lehetet vádolni. Végül meg kell említeni, hogy nem hallott 's nem látott egy esetet sem, mely ragályt bizonyított volna sőt sokszor az ellenkezőjéről volt alkalma meggyőződni.

Ezen tapasztalati eredményekről azt véli jósolhatni, hogy a kór a Temes, Berzava, Birda, Kavas, Béga mentibe, a Tisza 's Duna medrét más részről pedig a' Duna fel a' Sáva, Dráva vidékét ugy szinte felfelé a' Duna városait valószínűleg megfogja lepni, később vagy hamarabb, az időjárás és egyéb a' népre ható történetes befolyások szerint.

A kór tüneteit ismét: az önkénytes izmok görcsei jelen járvány alatt gyakran hiányoznak, 's általjában nem oly erősek mint 1831.^{ik} évben. — Az elbódulás, evütlenség (asphyxia) és zihás szorongás (anxietás-asthmatica) szinte ritkábban fejlődik ki oly magas fokra. A görcsös kiürítések sem oly erőszakosak, — azonban az elhidegülés 's az izom erély csökkenése jelen járvány alatt igen súlyos. — Sokkal ritkábbak a' hirtelen halálos esetek. — Az elsődleges hosszás has-menéssel, és időnek előtti bő izzadással multkor veszélyteljesen fel-lépő esetek, jelenleg nem olyan gyakran halálosak. A betegek igen nagy számánál étrendi hibákat lehetvén vádolni, a' kitörött baj rendszerint csorvás jellemű szok lenni, ánbár meg kell vallani, hogy igen sok esetben némi vérforamlattal (orgasmus) szövetekezve: — miértis hánytatás és vérbocsájtás a kór első időszakában a gyógy eljárás fő irányait képezik, később az egész eset sajátossága szerint majd hűtő, majd tompító majd élesztő, és az elvezérlő behatásokkal lehet céltérni, mindezekre különös figyelemmel kísérvén a bőr működését, az epe és hud elválasztásait.

Dr. Plósz Lajos
kiküldött orvos."

ver borjast. a ka elja vinnubáren i gyg eljaris fjóringat.
Kjörð, kjótt a ragn ofst kjóttu. Sumt mæð hata, mæð
tongit. mæð elgiti, is elvandi. Kibata. Kiblat. Kiblat.
mæð. ka ta lara fjóringat. Kibata. a ta mæð kjótt, a ragn.
is ta elvaf tótt.

J. Blomberg
Kiblat. ors.

(Erre a jelentésre Plósz dátumot nem írt. De az már július 3-án megérkezett Pestre, az egészségügyi osztályra.)

Dr. Izsák Sámuel „A román—magyar orvosi kapcsolatok múltjából” című munkájában — a többi között — a következőket írja:

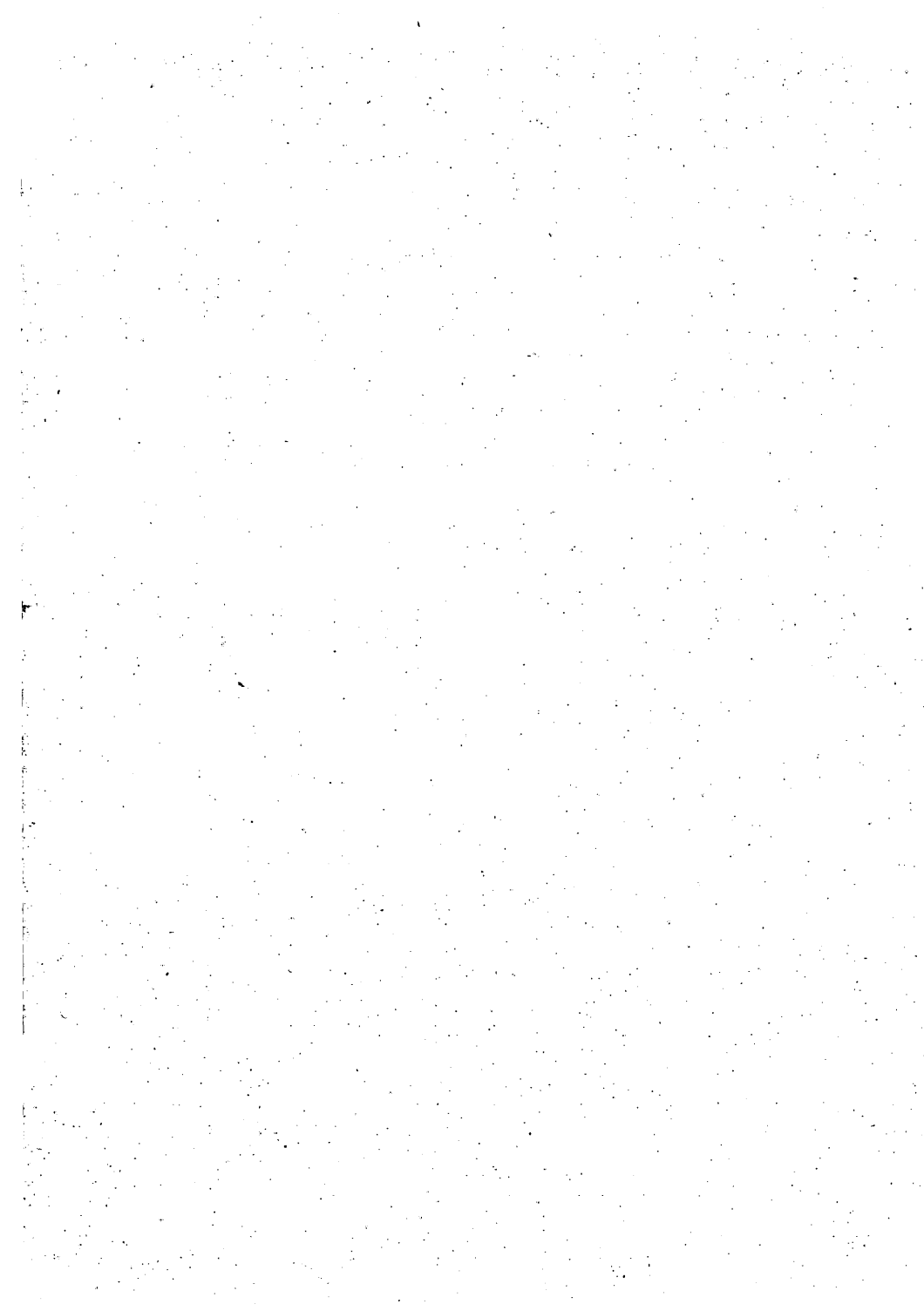
„Nem ismerjük, hogy a forradalom idején az ideiglenes kormány milyen intézkedéseket tett a kolera ellen. Természetesen, a Román Fejedelemségek egészségügyi helyzete nagy mértékben foglalkoztatta a szomszédos országokat, köztük — a szoros gazdasági kapcsolatokra (állatkereskedelem, stb.), valamint a Fejedelemségekkel kapcsolatos politikára való tekintettel — elsősorban Magyarországot és Ausztriát. A magyarországi forradalmi kormány szintén érdeklődött a kolera-járványtól sújtott Román Fejedelemségek egészségügyi helyzete iránt, Ennek az érdeklődésnek következtében küldték Tormay Károly doktort Munténiába és Moldvába, hogy tanulmányozza a kolerajárvány lefolyását és leküzdésének eszközeit. Tormay Károly doktornak az volt a feladata, hogy a szerzett tapasztalatok alapján kidolgozza a magyarországi és erdélyi egészségügyi helyzet által megkívánt intézkedéseket. A román orvostörténet a jelen pillanatban nem ismeri a Tormay Károly doktor munténiai és moldvai kiküldetésének lefolyására vonatkozó részleteket, nem ismeri útvonálát, az egészségügyi hatóságokkal folytatott eszmecsereit. Ugyiszintén nem ismerjük azt a jelentést sem, amelyet a magyar fővárosba való visszaérkezése után az egészségügyi hatóságoknak tett. Nem lenne érdektelen megtalálni jelentését valamelyik magyar levéltárban, mert abból érdekes adatok birtokába juthatnánk az 1848-i kolerajárvány lefolyására és annak leküzdésére tett intézkedésekre vonatkozólag. Ez a jelentés elősegítené a hazánk múltjában előforduló járványos betegségek pontosabb megismerését és ugyanakkor újabb írásbeli bizonyítékkal gazdagítaná a román—magyar orvosi kapcsolatok történetét.”

Az tehát, hogy Tormay (Krenmüller) Károlyt nem egyedül küldték ki, hanem Eckstein Frigyessel és Plósz Lajossal együtt, ő előtte sem volt ismert. Nem voltak ismertek eddig a bizottság által írt jelentések sem. Ezért is tartottuk indokoltnak ismertetésüket és teljes szövegű közlésüket. Nagy örömünkre szolgál, hogy azokat sikerült megtalálnunk.

Biztosnak látszik még az, hogy *Bukarestből* is kapott a magyar kormány jelentéseket. A kutatást tovább folytatjuk. S ha feltevéseink helyes és újabb adatokat találunk, ezeket is közöljük majd. S tesszük ezt is azzal a szerény szándékkal, hogy a gazdag román orvostörténelem ismeretanyagának bővítéséhez valamelyest azokkal szintén hozzájárulhassunk.

IRODALOM

1. Magyar Országos Levéltár F. M. Egészségügyi osztály. 2—23., 12—14., 12—30., 12—58., 12—65., 12—80. (1848.)
2. *Gortvay György*: Az újbabkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I. kötet. (Budapest, 1953.)
3. *Izsák Sámuel*: A román—magyar orvosi kapcsolatok múltjából. (Bucuresti, 1957.)
4. *Mód Aladár*: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. (Budapest, 1945.)
5. Az orvosi tudomány magyar mesterei. (Budapest, 1924.)
6. *Varga Lajos*: Részletek a magyar közegészségügy történetéből, különös tekintettel az Országos Közegészségi Tanács megszervezésére és első negyedszázados működésére. (Akadémiai doktori értekezés, 1960.)

THE PRINCIPAL QUESTIONS OF ANTHROPOLOGICAL TAXONOMY

Az embertani szisztematika alapvető kérdései (magyarul megjelent a 27. számunkban).

by TIBOR TÓTH (Budapest)

The typological analysis of data collected among present ethnic groups and among those of various archaeological periods have been significant in anthropological research of the last hundred years. In order to establish the various types for studying groups or individuals it became necessary to systematize the growing amount of information in type diagnosis. In recent years noted anthropologists made several attempts to establish an anthropological classification of the various types of man. (Cseboksarov, 1951; Roginskij-Levin, 1955; Comas, 1957, 1960; Biasutti, 1953; Garn, 1961; Gillin, 1959; Oshanin, 1957).

General

Although the anthropological classification of types has its significance, the fundamental theoretical criterion of systematization is not related to the correct distinction of the various studied groups of types, but to the acceptance of the existence of a single human species and the biological and psychic equality of the human races, i. e., taking this view as a hypothetical starting point for research.

The majority of anthropologists always recognize this equality of the human races and the biological and social unity of mankind. But during the hundredyear history of anthropology these theor-

etical criteria were frequently misunderstood mainly by those scholars who were not familiar with anthropology. In my opinion this is due to the circumstance that researchers who studied the theoretical or systematic problems of biology or especially of zoology and in certain instances a few dilettantes such as Gobineau and Lapouge incorporated the results of the auxiliary sciences in their studies without considering, recognizing or accepting the independently existing or causally related facts.

It should be noted that independent of the results of anthropological studies the mentioned unity of mankind has been a phylogenetic reality since the formation of *Homo sapiens* and the recognition of the actual question depended only on the willingness of the various researchers to take the proper stand. The scantiness of the data undoubtedly had a significant role in this. Because the systematization of flora and fauna preceded anthropology the possibility of the schematic use of their concepts on mankind is implied.

In reality it must first be noted that not every term in the systematization of zoology is employable in anthropological classification and secondly that for anthropology the connotation of those which may be borrowed from zoology is different. The zoological concept of species undoubtedly provided a sufficient starting point for studying anthropological classification.

Several noted biologists, systematists (Mayr, 1942; Mayr—Linsley—Usinger, 1953; Cain, 1954; Timofejev—Ressovskij, 1958) agree that species is a population group which is isolated by reproduction from similar groups with which they can potentially interbreed, i. e., produce fertile offspring. According to this definition it is undoubtable that mankind has biological unity since it is only isolated by reproduction from those taxonomic groups on a lower developmental stage of the biological world.

The single species is divided into threefour great races which are fully able to interbreed. In the course of human history this has been proved many times. Contrary to the relatively significant effect of geographical and social isolation, the anthropological composition of the ethnic groups of Eurasia became modified as the result of hybridization during the various archeological periods. Here we should mention the first large-scale intermixing

of Europoid and Mongoloid races which, according to present knowledge, took place during the Paleometallic age (III—II. milleneum, B. C.: Debetz, 1947, 1948a) in the Minusinsk Basin. It is known that following the XVth century geographical isolation of the great races of mankind on the various continents ceased because of population movement (for the Negroids) or territorial mobility (for the Europoids and Mongoloids). These historical — and frequently colonising — processes were followed by long periods of hybridization which in themselves indicate both the interbreeding ability of the great races of mankind and their biological unity. (Classical examples are the ethnic groups of mixed origin such as the Pitcairn colony, the Rehobot Bastards, Jamaica, Hawaii, and Kisar; Rodenwaldt, 1927; Dunn, 1928; Fischer, 1913; Roginskij—Levin, 1955; Comas, 1961; Shapiro, 1951; and Trevor, 1953).

It should be noted that according to classification race does not actually have a general taxonomical meaning, or rather a unanimously accepted definition. Here anthropology does not possess such a systematic help as for the definition of species. But it should still be mentioned that race, as a geographical isolate, is identified with subspecies. On the other hand the subspecies is a local population group which is geographically isolated and taxonomically different from all other groups in the same species. All these show the synonymy of the terms subspecies and race in general use. In view of my study the most essential point is that race is an intraspecific taxonomic unit. At the same time the zoological interpretation of geographical isolation does not satisfy anthropological requirements. This is connected to man's characteristic (biological and social) evolution since the criteria used in setting up races (constancy of characteristics, complexes of characteristics, areal factors) are identical for both men and animals, but at the same time the concept of human races is fundamentally different to that of the animal kingdom.

The significance and supraspecific taxonomical effect of adaptation related to the racial features of man becomes abolished in the Holocene. For instance the distinctive characteristics of Mongoloids (straight hair of coarse texture, broad face, well-developed cheek

bones, epicanthus) have no real direct or indirect role in the life of people belonging to this race, i. e., these characteristics do not affect their life processes. This is also true for the other races of mankind.

The abolition of the supraspecific effect of adaptation is the expression of the universal law that man is a qualitatively different being and principally dissimilar to all the other living creatures. During his historical development man does not adjust to his environment in the sense that he changes his physical structure, but by altering his relation to his natural surroundings through tool manufacturing which allows him to affect nature and free himself from the harmful selective effects of his natural environment. (Roginskij, 1941, 1947, 1951, 1955 with Levin).

In addition to the abolition of the primary (supraspecific) significance of adaptation an *extreme* intermixture also characterizes the human races. The various groups of mankind did not only mix at the zone of contact of the races but also in the inner parts of their area of characterization in other words, in the entire territory of the given social (ethnic) groups. Following the Paleolithic Period the area of characterization of the human races underwent a significant change as the result of the large-scale dispersion of human groups, i. e., the increase of the habitation area. This brings about the third characteristic of human races connected with the universal development of society: the total abolition of the primary relation between racial types and specific areas of characterization. It is enough to mention the Negroid population of North and South America, the dispersion of Europoid groups at the time of colonisation, and finally, the expansion of the area of habitation of the Chinese emigrant groups which may be found in all parts of the world.

These facts alone prove that the representatives of the various racial groups of mankind do not undergo biological (macrostructural) changes in any new geographical surrounding, but by social means (techniques) they can overcome environmental difficulties and provide the circumstances necessary for survival. It is true that these do not exclude the possible death of several individuals in the various ethnic groups because of insufficient adjustment to

climate. Here it is more important to know that humanity or rather every one of its races survived through all the social and economic developmental stages it created for itself, against every physical hardship (e. g., epidemics sweeping across an entire region). It is well-known that the Negroid and Mongoloid-Oceanic groups were not only attacked by such hardships as epidemics, but were reduced, and the Tasmanians extinguished, by the Europoids. Unfortunately this is also true about several South American indian tribes (e. g., the Tupinambas and Tupiniquins near the eastern coast of Brazil and the Onas of Tierra del Fuego).

The zoological definition of race is inadequate for anthropology, pointing to the need for a taxonomical distinction of race in this field. On one hand it is undoubtable that the great races of humanity differ from one another in certain anthropologically-significant morphological features and pigmentation, but these are not at all significant for the over-all biological unity of mankind. On the other hand since upon the rise of *Homo sapiens* the formerly decisive biological laws become ineffective, i. e., among the formed and perfecting social relations, the general biological (macro-structural) state of humanity becomes permanent and the concept of race necessary for anthropological classification has to be modified and *not* discarded. Lesley Dunn actually refers to this in one of his new studies (1960) admitting that the modern biological view of race may not exclude the non-zoological, in other words, the anthropological, genetical or other interpretations of race. In reality the anthropological meaning of race is broader than the biological because it includes a social factor. Undeniably after the Upper Paleolithic the great races of humanity were formed not only in the natural but also in the social environment (Bunak: 1938, 1956, 1958; Debetz: 1948a, 1956, 1958). It is also certain that the effect of natural surroundings (geographical isolation) is gradually reduced by the hybridization following the great migrations and social development. Although according to various modern studies the natural environment affects the human organism to a certain extent, this does not bring about new races. This observation was proved by the recent results of Pulianos (1960) obtained from the analysis of anthropological data collected from

altogether 3000 native Greeks and those from Trapezund and Gruzia. Here it is interesting to note that 17 features selected from the 50 studied ones: head length, nasal breadth, height of the upper lip and the configurations of the nostrils, type of head hair, chest hair, beard, colour of eyes and hair, lip eversion and also the orbital breadth had the most temporal and spatial permanence. On the other hand the breadth of the head and cheekbones, height, and the general profile of the nose, the relation of the tip of the nose and the nasal base prove to have the most variability. These important ethnic-anthropological features are significant only in determining smaller systematic units (local types characteristic of relatively small geographical areas). Thus they do *not* modify the taxonomy of the great human races. This also applies to the epochal feature variability noted on the paleoanthropological finds from all periods. According to it the various morphometric data (cephalic index, facial height, facial breadth, facial profile angle and nasal spine angle) show an increasing or reducing tendency. During more recent years this was also proved by the studies by Abduselisvili in 1960. I would like to add that isolation and peculiarities of diet and soil are noted (Pulianos, 1960) among the chief factors of brachycephalization, one of the most universal phenomenon in paleoanthropological research.

It must be re-emphasized that in regard to the listed examples the recognition or consideration of the epochal transformation of anthropological features is very important in the analysis of certain special questions, but it does not have any significance for the biological unity and social equality of human groups. At the same time we must remember that the epochal transformation of certain anthropological features is a biological (morphological) microevolutionary process which takes place during the social history of humanity.

Bearing all these in mind I accept the definition that human races are biological (anthropological) groups which arose in the course of social history, capable of breeding fertile offspring, possessing an area of characterization identical inheritable morphological and pigmentary features and common ancestors.

Comments

1. An analysis of the differences in the zoological and anthropological interpretations of the concept of race helps us to establish a correct taxonomical stand. During the last decade the opinion became widespread that from a general biological viewpoint the most important, or rather fundamental, unit of systematization is the species, since this can be best defined and delimited and is the taxonomic starting point of both the intra and supraspecific categories. (Mayr, 1942; Mayr—Linsley—Usinger, 1953; Cain, 1954; Simpson, 1944; Timofejev—Ressovskij, 1948).

Keeping in mind the effectiveness or degree of importance of the various anthropological criteria of classification (constancy of features, feature complex, *areal*) and the pertinent forming (modifying, levelling) natural, biological and social factors (hybridization, geographical and ethnic isolation) the category of race, within the single species, which represents all of humanity is very important for taxonomy in my opinion. It also has a profound significance in forming a methodological view, for instance, in the taxonomical analysis of the paleoanthropological periods of Hungary and especially in that of the groups of characteristics in the findings from the period of the great migration; namely according to me *not* the determination of various types is the major task in the anthropological evaluation of hybridization taking place during the great migration (although it may be the first object of study), but the approximation of the proportion of great races (or of racial groups synonymous to these (Debetz, 1961; Tóth, 1958, 1961 a, b) including the types and representing general taxonomical categories.

Undoubtedly if the paleoanthropological finds are of value to historical research and if the area characterization of racial groups is more describable by a greater historical (evolutionary) past and is also more stable, the relatively correct orientation in the ethnogenetic problems is *not* dependent on an extremely narrow type-analysis which — for the studied individuals — goes into ridiculous details, but on the analysis of the proportion of racial characteristics or rather on racial delimitation which allows much greater leeway. For the Hungarian findings from the age of the

great migrations this means, for example, that in the anthropological evaluation of the population of the Avar khaganate the delimitation of the individual Europoid or Mongoloid features applicable to racial groups is not the main task, but that of the Europoid and Mongoloid racial groups themselves, or rather the correct approximation of their proportions.

Although the category of race is very important in anthropological systematics it forms only a part of it; if in classification we do not only consider the morphological similarity but study the period of the formation of the groups of characteristics, then the category of race becomes related only to the period of race genesis in human evolution.

Naturally anthropogenesis is not less essentially an epochal part of anthropological systematics

2. Views about the systematization of the fossilized Hominidae vary. Here not only the schemes of Weidenreich and Bonarelli, but also of Gremjackij, Nyesturh and Debetz should be mentioned.

In Weidenreich's view all the fossilized human findings (Pithecanthropus, Sinanthropus and even the Neanderthalensis) may be regarded as belonging to the same species as *Homo sapiens*. Bonarelli finds it possible that the Pithecanthropus, Sinanthropus, Africanthropus, Paleanthropus (Mauer, Gibraltar, Sacco Pastore), Siphanthropus (Rhodesia, Galilea) and Prothanthropus (the Neanderthalians) genera may be included in one and the same family. Here it should be noted that *Homo sapiens* constitutes a separate subfamily but at the same time he lists *Australopithecus* among the Hominidae (Roginskij-Levin, 1955).

In Gremjackij's scheme (1950) the neanderthaloid forms comprise a separate species, in Nyesturh's systematization the differences among the Pithecanthropus, Paleoanthropus and Neoanthropus are equalized at the level of the subgenus (Nyeszturh, 1941, 1960b; Roginskij-Levin, 1955) while Debetz (1948b) only the two subgenus indications may be found because only *Homo sapiens* forms a separate subgenus in comparison to the summarized similar systematic unit (subgenus) of the Archanthropic and Paleoanthropic stages.

The described differences in opinion concerning the classification of the Archanthropic and Paleonthropic are due to several difficulties such as the Meganthropus, Pithecanthropus IV and the fragmentation of Kedung Brubus findings, and also of the significant local differences within the Paleoanthropic. Independent of the mentioned difficulties these conflicting opinions also indicate differences in methodology. Debetz, for instance, in his classification does not only consider the territorial community and morphometric features (1948b, 1951, 1956, 1958) but in accordance with the genealogical principle the possible time of the formation of these groups of characteristics, i. e., archaeological data are incorporated into the general analysis. This same is true about the studies of Levin (1958) Oshanin (1937, 1957—59 a, b, c), Roginskij (1937), Trofimova (1959), Trofimova and Guinsburg (1961).

3. Contrary to the obvious differences in the systematization of findings from the field of anthropogenesis which are also expressed in the secondary taxonomic type delimitations, today the great majority of anthropologists, zoologists and geneticists accepts that *Homo sapiens* consists of a single species and that the human races are equal. A proof of the uniform opinion of scientists in this question may be found in the declarations published by UNESCO's committee of experts and in several extensive scholarly studies (Montague, 1951; *Le Racisme devant la Science*, 1960) In my opinion both these documents and works are important milestones in the history of anthropology which help to form a correct outlook among nations.

4. It is true that a widely accepted uniform scientific stand was formed in the last decades, but certain well-known German anthropologists and the representatives of related sciences, such as psychology, also interested in the analysis of the equality of mankind spoke against the well-founded position of the committee of experts and against other excellent researchers (Comas, 1961; Plisetzki, 1957).

It seems that E. Fischer, W. Scheidt, H. Weinert, and H. E. Garrett (1961) are equally unwilling to consider the undeniable contributions of the social sciences (ethnography, linguistics,

archaeology, history) in the theme of this study. Their results are based on facts, existing independently since the rise of mankind and these results concern the recognition of their causal role. On this basis we may state that

a) in the analysis of the biological unity of mankind certain secondary morphological or pigmentary features or complexes of characteristics which otherwise may have an undoubtable systematical significance for anthropology must *not* be considered, but these general biological, anatomical characteristics arising during evolution and uniformi characterizing all of mankind (Nyesturh, 1958b, 1960a; Roginskij-Levin, 1955).

b) the analysis of the structural variability of the cortex of the brain does not show any essential difference among the human races both in connection with the correlation of sulcatio-gyrificatio and the size, structure and extensiveness of the various formations of the brain, especially of the frontal, temporal and parietal lobes. (Sarkisov, 1957; Sevcsenko, 1956, 1959).

c) The study of facial musculature did not provide any data about essential differences among the human races; thus for instance in a study of the occurrence of musculus mentalis transversus forming an independent part of musculus triangularis oris, Europoids may be placed between the Negroes and Hottentots. At the same time it must be noted that the proportion of the occurrence of musculus mentalis transversus among the Negroes, Europoids and Hottentots is 76%, 78% and 82% respectively, which may be regarded as equal. In addition to this the developedness of the m. risorius Santorini of the Europoids may be placed partly between the Herreros and Negroes and partly between the Chinese and Japanese, while at the same time all these taken together (including the Europoids) significantly lag behind the Malayans, Tierra del Fuegians and New Caledonians. Among the Oceanic races and Negroes the m. caninus is more developed than among the Europoids. In comparison to the Europoids the same also holds true for the m. obicularis oculi and the m. nasalis among Mongoloids and Negroids. This may be also stated about the differences in the developedness of the m. zygomaticus and the m. quadratus labii superioris of the various races (Gremjackij, 1938; Roginskij —

Levin, 1955). In conclusion the study of the differentiation of the majority of the facial muscles shows no differences, or at least no essential ones, among the representatives of the various human races.

d) On the basis of other comparative anatomical and morphological observations it may be asserted that there is *complete agreement* in case of the curvature of the spinal column, opposability of the fingers in the structure of the hands and feet, the relative measure of the fingers ($3 > 4 > 2 > 5 > 1$ or $3 > 2 > 4 > 5 > 1$) and the toes ($1 > 2 > 3 > 4 > 5$ or $2 > 1 > 3 > 4 > 5$), the lower measurements of the praesacralis vertebrae and in the intermembranous indices (Chinese: 71.1; Negroes: 70.3; and Europeans: 70.5); in case of the data of the cranial capacity and of the variability of stature, the topographical frequency of the distribution of sweat glands (forehead, palms, soles) see references in Comas, 1951; Morant, 1951; Roginskij—Levin, 1955; and Nyes-turh, 1958b, 1960a.

e) The results of psychotechnical examinations (Knox—Moron, Knox Cube Imitation, Form Substitution, Army Alpha and Army Mental Tests) may become realistic only if the social environment (advanced or underdeveloped) and social origin are considered as essential determinants. At the same time several such examinations completely proved, for instance, the *total* mental equality of European and Negroid races. The intelligence quotient of Negroes living in the industrially developed northern U. S. is much higher than that of Whites living in the agricultural south among less advanced social relations. The variation of the differences of intelligence is characteristic of each race, biophysical damages may equally occur among all human races but prophylactically can be reduced localized or even abolished by large-scale institutionalized measures encompassing the whole of society. Only the social factor has a decisive and determining role in the development of intelligence (Morant, 1951; Roginskij, 1938).

f) The most characteristic feature of the evolutionary process of mankind is social development, since the beginning of the Upper Paleolithic when the formation of *Homo sapiens* became completed. Therefore the intellectual equality of humanity may

not be mistaken for the social differences developing during the last centuries of human history which can be perfectly overcome by sufficient measures based on the laws of social development. Therefore in the analytical studies of the intelligence quotient of the human races (Leiris, 1951; Little, 1952; Roginskij, 1941, 1947, 1949, 1951, 1955 with; Nyesturh, 1958b, 1960a) we may not ignore Levin; the results of archaeology, ethnography and linguistics regarding social history.

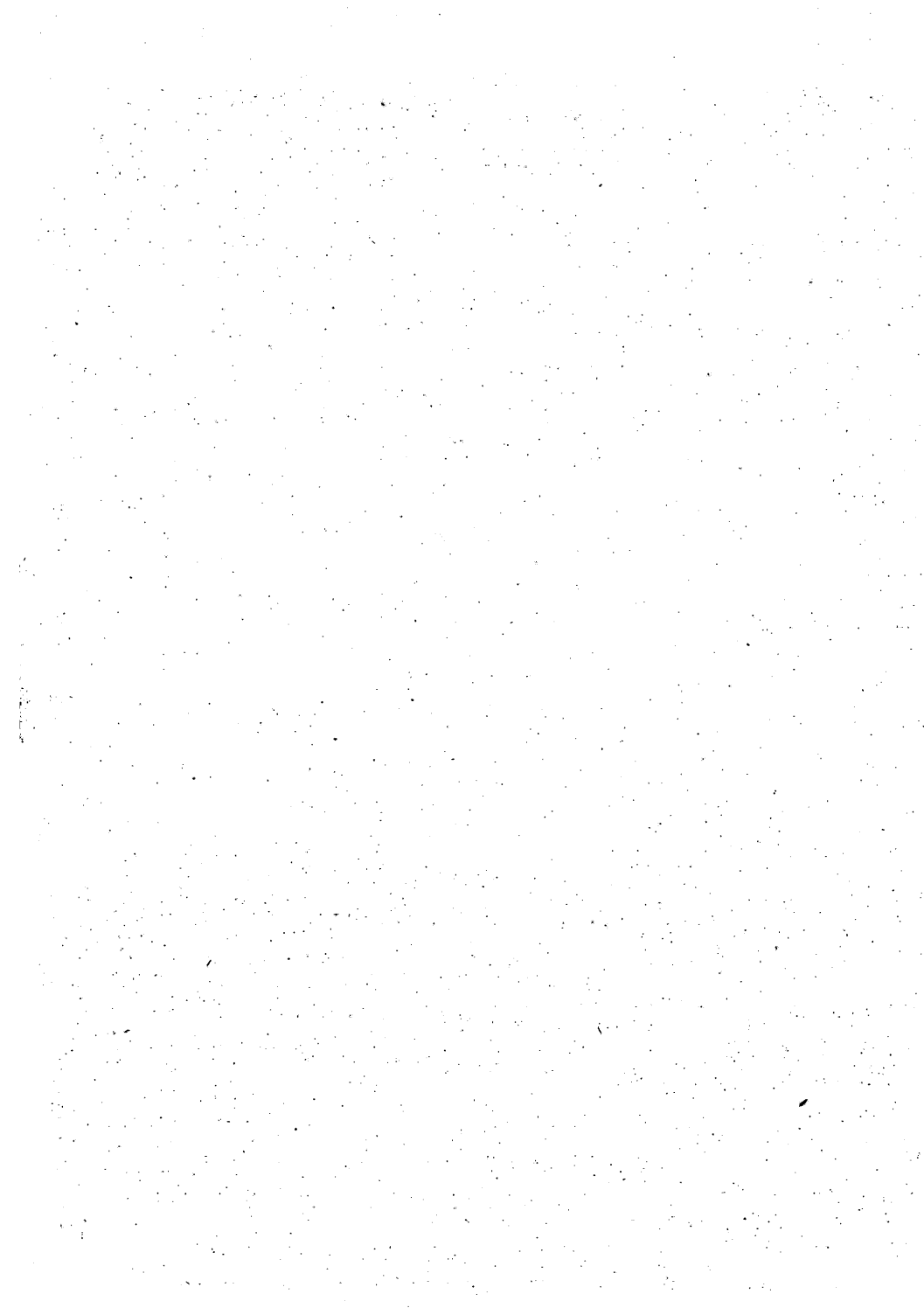
g) And the undeniable important taxonomical differences of the groups of characteristics of the human races are not significant in the study of equality, but at the same time I point out that the area of characteristics of various races several times changed because of social factors since the members of different races in various-sized groups left their original place of habitation for economic reasons. Thus geographical isolation changes or may be altered by a social factor. On the basis of laws valid for the whole society the representatives of Europoid, Mongoloid and Negroid races are equally capable of surviving in all parts of the world. This fact alone proves that it is social development which brought about the loss of the primary taxonomic significance of the adaptability of certain racial characteristics. This is why we may not equate the zoological and anthropological concepts of race or mix the roles of biological and social laws in explaining the various problems. Such a substitution may be caused by faulty methodology which in consideration of the present stage of scientific development is to be condemned. The realization of such fallacies is necessary to recognize the fact that ethnic groups (peoples, nations) may not ever be mistaken for races (Comas, 1951; Debetz, 1938; Dunn, 1951; Gremjackij, 1938; Leiris, 1951; Little 1952; Nyeszturh 1958a, b; Roginskij, 1941, 1947, 1951, 1955 with Levin; Oshanin, 1937, 1957—59a, b, c; Vallois, 1951).

*

I hope that this brief paper succeeded in pointing out that not only is the employment of specialized scientific results important in treating the fundamental questions of anthropological taxonomy

but general, complex epistemological and methodological views are also very significant. My purpose in writing this treatise was also inspired by the fact that there are hardly any studies analyzing the problems of classification in Hungarian anthropological literature.

Literature referring to the aboveprinted treatise appeared in the XXVII-th volume.

ADATTÁR

ASCANIUS MIHÁLY ORVOS LEVELE

„1665. február 1. Trencsén. Ascanius Mihály, több erdélyi fejedelem orvosa s a gyulafehérvári kollégium tanára, levélben üdvözli a fejedelmi székbe lépő I. Apafi Mihályt”

[Magyar Országos Levéltár, P. 1239. (Apafi-gyűjtemény)]

“Illustrissime ac celsissime Princeps, domine domine clementissime!
In hac vita felicitatem, in altera gloriam perpetuam Celsit (udini) V(estrae) precor et officiorum meorum promptitudinem ac fidem denuncio.

Cum non solum Transylvania, cuius Cels(itudo) Vestra princeps est, sed et tota Christianitas fausta acclamatione et votorum appreciatione Tibi de principali diademate, quod singulari Dei providentia consecutus es, gratuletur, Tibique a Deo optimo maximo fausta felicitate omnia voveat; quid me facere oportet, qui temporibus beatissimis serenissimi principis Gabrielis Bethlen ob rectissime ac fideliter in collegio Albano circa institutionem studiosae juventutis navatam operam in ordinem regni Transylvaniae nobilium adoptatus sum quique postea absoluto in Academicis Germanis studiorum meorum medicorum curriculo illustrissimorum principum Rakociorum patris et filii medicus ordinarius adusque turbulentissima illa tempora, quibus barbarus hostis Transylvaniam invasit, exstiti. Ideoque omnes principes isti me cum honore et benevolentia summa sunt prosecuti. Quantum itaque et principibus et regno Transylvaniae debeam, ostendunt illorum in me collata beneficia, quorum memoriam jucunde retineo eamque pectori meo inclusam per varios casus per tot discrimina rerum circumfero. O regnum Transylvaniae quondam florentissimum! O terra digna Romulo! O terra digna Craso, utinam mori in tuo sinu liceret. Sperat Christianitas, illustrissime Princeps et domine clementissime, quod tuis auspiciis Transylvaniae vastitas, solitudo, lachrymae convertuntur in solidum gaudium. Fac ita o praepotens et altissime Deus, qui Transylvaniam saepius cribrasti, nunquam tamen penitus deseruisti. Cuius solius et unius potenti dexterae illustrissimam Celsitudinem Vestram etiam atque etiam commendo. Trenchinii adflumen Vagum Calendis Februarii 1665.

Illustrissimae Celsitudini Vestrae devotus cliens
Michael Ascanius doctor medicus.”

(Külzetén három vörös viaszpecsét maradványa.)

„1669. szeptember 15. Görgény.

Köpeczi János orvos kötelező levele I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez”

[Magyar Országos Levéltár, P. 1239 (Apafi-gyűjtemény)]

„Én Köpeczi János liberalium art(ium) magist(er) philosoph(iae) et med(icinae) doctor meggondolván az én kegyelmes uramnak és kegyelmes asszonyomnak hozzám mutatott fejedelmi kegyelmességeket: mivel ő Nagyságok engem salát költséggel taníttattanak az orvos doctorságra, honnat Isten kegyelmességéből meg jöven, már ő Nagyságok magok mellett való szolgálatomat kevánnyák, melyre kötelezem magamot jó lelki ismerettel, hogy ő Nagyságokat az én Kegyelmes Uramot méltóságos Apafi Mihályt Erdély országának fejedelmét, és az én Kegyelmes Asszonyomat méltóságos Bornemisza Annát igazán, hiven szolgálom. Isten kit távoztasson szent Fiáért ugyan, de ha valamellyiknek ő Nagyságok közül nyavalájok esik, abban ő Nagyságokat az én nekem adattatott talentum szerént, igazán, hiven curalom. Ártalmokra, veszedelmekre semmi szin és praetextus alatt nem igyekezem. Mind ezekre idvözülendő hitem alatt kötelezem magamot. Datum Gorgenyini die decimo quinto Septembris anno 1669

Idemqui supra”

(A jobb sarokban vörös viaszpecsét maradványa.)

1587. július 15.

A vasvári káptalan bizonyoságlevele Hennyey Bernátné Pető Krisztina exhumatiójáról és más helyre való eltemetéséről

(Magyar Országos Levéltár, Festetich-levéltár: Gersei Pethő-család iratai, Com. Zalad. No. 252. a.)

Nos capitulum ecclesiae Castriferrei memoriae commendamus per praesentes, quod nobiles Georgius Mike et Petrus Was de Apathy jurati assessores sedis judicariae comitatus Zaladiensis necnon Mattheus Nagy de Pokafalwa coram nobis personaliter constituti sponte et libere confessi sunt et retulerunt in hunc modum, quomodo ipsi circa festum beati episcopi in anno superiori proxime transacto praeteritum unacum providis Francisco Kwczeghy et Joanne Thot incolis et juratis civibus oppidi Kapornak ad instantiam et legitimam petitionem egregii Benedicti Pethew ad claustrum consequenterque ecclesiam sancti Salvatoris Kapornak nuncupatam in dicto comitatu Zaladiensi existentem extractam accessissent ac ibidem coram eisdem tamquam testimoniis fidedignis de tumulo seu sepulchro generosae condam dominae Cristinae Pethew relictae egregii condam Bernardi Hennyey

in eadem ecclesia sepultae, reliquias se ossa eiusdem condam dominae Cristinae Pethew effodissent et excepissent, idemque Benedictus Pethew effodi et excipi fecisset alio transferendo et debito loco iterum sepeliendo, prout effossas et exinde translatas ec indicationeque praedictorum Matthei Nagy ac Francisci Kwczegy et Joannis Thot, qui etiam sepulturae eiusdem tunc adfuissent, eadem ossa seu reliquias eiusdem condam dominae Cristinae Pethew esse et cognoscere retulissent coram nobis. Unde ad relationem praescriptorum fidedignam praesentes literas nostras testimoniales memorato Benedicto Pethew sub sigillo nostro capitulari dandum duximus et concedendum. Datum in festo divisionis apostolorum anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo octavo.

Dr. Iványi Emma

Adatok a budai fürdők történetéhez (1785)

A budai fürdők az idők folyamán nemcsak dicséretben részesültek, hanem elmarasztaló bírálatban is, mert a tulajdonosok és bérlők gyakran saját hasznukat és nem a fürdőzők érdekeit tartották szem előtt. Erre példa az alábbi névtelen feljelentés is mely két dologban kér szigorú vizsgálatot és orvoslást:

„1. Mértéket túlhaladó, tisztán önkényes taksákat szednek a fürdőzők a különfürdőkben egyrészt az egyórányi időért, másrészt az együtt fürdő személyek számáraét.

2. A fürdőmedencék nemritkán hemzsegnek a piszoktól és tisztátalanságtól, úgyhogy inkább fertőzéstől kell félni, mint a tisztaság bekövetkezését lehet remélni. Ennek okát abban kell keresni, hogy a medencéket legfeljebb egyszer szokták hetenként tisztítani”.

A névtelen feljelentő mindjárt tanáccsal is szolgál a bajok megszüntetésére.

„ad 1. Ha úgy döntenek az illetékesek, hogy az együtt fürdőzők többet fizessenek a külön fürdőkben, úgy a taksát a fürdőházakban ki kell szegezni, hogy a közönség tiltakozhasson a becsapás ellen.

ad 2. A fürdőzők a piszkos vizet — ha a szükség úgy kívánja — minden éjjel bocsássák le és a medencéket arra alkalmas seprűkkel takarítsák ki”.

A Helytartó Tanács az iratot kivizsgálás, intézkedés és jelentéstétel céljából áttette a magisztrátushoz. Az két szenátort bízott meg az ügy kivizsgálásával. Ezek végigjárták a budai fürdőket és a következőket állapították meg:

A Brück Fürdőben egy felnőtt személy a közös medence tetszés szerinti időig való használatáért 1 kr-t fizet. Ez vonatkozik a gyermekekre is. Különfürdőért 1 személy 1 órára 6 kr-t fizet. Ha többen fürdenek, minden további személy 3 kr-t fizet. A kicsi úri fürdő használatá 1 órára 12 krajcár. Ha többen fürdenek, minden további személy 3 kr-t fizet.

A *Block* Fürdőben az árak és feltételek azonosak.

A *Rátz* Fürdőben a közös medencéért 1 személy időmeghatározás nélkül 1½ kr-t, gyermekek 1 kr-t fizettek. A külön úrifürdőkben (Károly, Krisztina, János) 1 személytől 1 órára 12 kr-t kértek. Ha többen fürödtek, minden személy 6 kr-t fizetett. A kicsiny fürdők használati díja megegyezik a többi fürdőkével.

A *Kiss János* birtokában levő Császár Fürdőben a közös medencét tetszés szerinti ideig 1½ kr-ért lehetett használni. A gyermekek ugyanazért 1 kr-t fizettek. A 3 úri fürdőben — hol csak előkelő személyek fürödtek — 1 személy 1 órára 24 kr-t fizetett. Ha többen fürödtek, 1 személy 12 kr-t fizetett. A kis fürdők használati díja 1 órára 12 kr. Többen fürdőzők 6-6 kr-t fizettek. Az egyszerűbb kis fürdőkben 1 órára 6 kr. a díj. A közösen fürdőzők 3-3 kr-t fizettek.

A *Sprenger* Fürdőben a közös medence használata tetszés szerinti ideig 1½ kr., gyermekeknek 1 kr. Az ún. szoba fürdőben 1 órai fürdés 12 kr. a kis fürdők pedig 6 kr. többen fürdőzők 3-3 kr-t fizettek.

Amint az elmondottakból láthatjuk, a fürdők használati díja nem volt egységes. De nem is lehetett, mert a szolgáltatások is különbözők voltak. Úgy látszik, hogy a fürdősök ezt a megtévesztésre alkalmas lehetőséget igyekeztek a maguk javára hasznosítani.

A fürdők tisztaságára vonatkozólag a tulajdonosok és bérlők egyöntetűen úgy nyilatkoztak, hogy a közös medencék vizét hetenként átlag kétszer bocsátják le és azután a medencéket kitakarítják. A kis fürdők vizét naponta cserélik.

A *Block* Fürdő bérlője elismerte, hogy ha a Duna nagy és kiönt, a fürdők vizét nem lehet leereszteni. Ennek ellenére iparkodnak a medencéket tisztán tartani.

A magisztrátus a kiküldött szenátorok helyszíni tapasztalata alapján azt jelentette a Helytartó Tanácsnak, hogy a felsorolt visszaéléseket helytelenül akasztják a fürdőtulajdonosok és fürdőbérlők nyakába, mert a taxa nem határon túlmenő, sem a tisztántartás szempontjából nincs semmi kívánnivaló és hiány. Ennek ellenére a kiküldöttek figyelmeztették az illetékeseket a kifüggesztett taxa és az előírt tisztaság pontos betartására [Orsz. Levéltár Sm. 1785.37 (1-3.).]

Úgy látszik, a fürdőkön kívül a fürdőzők miatt is érkeztek panaszok. A magisztrátus ezért 1785-ben kénytelen volt fürdőrendeletet nyomtatni és kiszégeztetni a fürdőkben. Ennek szövege a következő:

„Mi polgármestere, városbírája és tanácsa ezen királyi magyar szabad fővárosnak Budának stb. adjuk ezennel minden embernek értésére és ezzel figyelmeztetik mindenki lelkiismereti kötelességére, hogy magát úgy máshol mint főképpen a fürdőkben olyan csendesen és jámborul viselje, hogy embertársa, különösen a kedves ifjuság ne rontassék, mert akkor jaj annak, akitől gonosz rontás származik. Kiváltképpen pedig mi tartozandó hivatalos kötelességünkéből kifolyólag arra vagyunk kötelezve és azzal vagyunk megbízva, hogy minden rossz, amennyire lehetséges meg

legyen akadályozva, vagy megérdemeletten megbüntetve, hogy ugy Isten, mint a világ előtt ne legyünk felelősek. Ehhez képest minden fürdővendég a legkomolyabban intetik arra hogy :

Először : ő maga a fürdőt erkölcsösen, csendességben és tisztességben használja, következőképpen mikor a kicsiny fürdőkben többiekkel együtt, vagy a nagyokban sokakkal együtt fürdik, a gonosz meztelenségtől őrizkedjék, hangos kiabálással és civakodással, vagy éppen az erős vízbeugrással, dohányzással, vagy a másik fürdőtársat akadályozó ide-oda uszkálással hagyjon fel, neveletlen tréfákat ne mondjon, vagy szemérmetlen dalokat ne énekeljen.

Másodszor : ha egy személy ilyenféle illetlenségen rajta kaphatik, az a saját maga rovására írja, ha a fürdőtulajdonos él a maga jogával és azt érzékenyen megbünteti, vagy nekünk azonnal feljelenti és akkor az vagy azok börtönfogságba vitetnek és az ügy és a körülmények állapota szerint bizony' meg is lesznek büntetve.

Harmadszor : a ki és beszaladozás a gyors lehülés és felhevülés miatt önmagukra nézve ártalmas, a tulságos hosszú ideig való fürdés a mely az illendő mértékben és renden tulmenő többet árt, mint használ, az ezáltal remélhető segítő hatást a fürdőnek Saját hibájából megakadályozza, mások akik szintén élvezni akarnak, ebben megakadályoztatnak, ennél fogva mindenki figyelmeztetik arra, hogy különösen a kicsiny fürdőkben, hogy az orvos ur által előírott idővel, a mely 1 órát, vagy valami kevéssel többet tesz ki, a betegség körülményeinek megfelelőleg, elégedjék meg, vagy pedig a fürdőtulajdonossal egyezzzék meg egy további díjban, mert különben az károsodnék.

Negyedszer : miután több izben tapasztaltatott, hogy némelyek nem az egészség szeretetéből kifolyólag, hanem csupán kedvtelésből fürdenek, a fürdőt eltisztátalanítják, vagy leeresztés céljából ennek csappját meghúzzák s ezáltal a fürdőtulajdonosnak, vagy fürdőbérlőnek kárt okoznak, ennél fogva ezennel ez mindenkinek egyenként és összesen el és megtiltatik és az ilyen hasonló esetben a fürdőtulajdonosnak a kár helyrehozására megengedtetik, hogy a maga részére annyi órát fizettessen meg, a hány óra szükséges lenne arra, hogy a fürdőt ismét ki lehessen tisztítani, vagy meg lehessen tölteni, amiből következik, hogy akkor mindenki alkalmazkodni fog és őrizkedni fog ettől" [Orsz. Levéltár Sm. 1785.37. (4-5.)].

Az ismertetett fürdőrendelet annyira időszerű ma is, hogy bátran, kiszegezhetnők jelenlegi fürdőinkben is. Hiába, csak az idő múlik de az emberek nem változnak.

Javaslat az egészségtan iskolai tanítására (1795)

A „Népegészségügy” 1927. nov. 1. 15. számában ismertettem Kis József „Egészségiet tárgyzó Katechizmus a köznépnek és a gyermekeknek számára, hogy tudhassák egészségüket betsülni és őrizni” c. 1794-ben

megjelent munkáját, amely az első magyar nyelvű egészségnevelésnek tekinthető. Most, csaknem négy évtized elmúltával kezembe került a szerzőnek a Kir. Magy. Helytartótanácsához intézett beadványa. Ez nemcsak kísérő irata a munkának, hanem önarckép is, amelyből megismerhetjük egy népet szerető vidéki magyar orvosnak korát megelőző gondolatait.

Sajnos, ezek a gondolatok is csak gondolatok maradtak, feledésbe merültek, hogy azután később, mások által megírva kerüljenek ismét szemünk elé.

„...az ország javainak előmozdítása s embertársainnak haszná engem is azon gondolatra birt, hogy ezen könyvnek bemutatásával kettős alázatos kérésemet is terjeszsem a Fels. Kir. Helytartó Tanács eleibe. Első az, hogy tekintetes Nemes Vármegyéknek szívére méltóztassék kötni ezen könyvnek a falusi nép között való elterjesztését. Második az, hogy módot méltóztasson találni ezen könyvnek az iskolákban is mind rendszertől vagy rendkívüli való Tudományok oktatására.

Az utolsó alázatos kérésre három indító ok ösztönöz leginkább.

Elsőben, hogy éppen az előtt kell az országnak Nevendék Polgárjait egészségnek fenntartására tanítani, minek előtte az még nints megrontva, mert haszontalan igyekezet akkor már az órát rendes folyamatba hozni akarni, midőn annak minden kereke sőt talán a rugó tolla is tellyesen meg vesztegettetett.

Másodszor, hogy azt legnehezebben felelti el az ember, a mit gyermekkorában tanult. Ki nem tudja pedig, az egészségre való vigyázásnak regulájából tsak úgy lehet igazi hasznot várni, hogy azok az emlékezetben mindenkor jelen vannak?

Harmadszor, hogy ha tsak ezen tárgy az iskolákban nem fog taníttatni, sikertelen marad minden bizonnyal az ebbéli haszonnak meg nyerésére intézett igyekezet. Mert tapasztalt az, hogy a Magyar Köznép még az ilyen leg szükségesebb dolognak olvasásán se kapkodik kinszerítés nélkül; pedig tsak a leg erőtlenebbet lehet legkönnyebben kinszeríteni.

Ha a Fels. Helytartó Tanács érdemesnek lenni talállya ezen könyvnek (melly mind az egészségnek fen-tartását eszközli, mind az ifjúságot a Testi-nevelésre készíti) az iskolában leendő tanításra: Méltóztasson velem maga uttyán parantsolni és én ezen könyvet, mely most jobbára tsak a köznéphez vagyon alkalmaztatva, az iskolák számára is azonnal kidolgozom”.

Úgy látszik, a Helytartó Tanács csak az első kérést teljesítette. Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy a mű 1796-ban másodszor, és 1797-ben harmadszor is megjelent. Ez a tény beszédes bizonyíték arra, hogy a nép szívesen olvasta. Néhány példányát még ma is megtalálhatjuk a nyomtatott betűt megbecsülő falusi családoknál.

Dayday András

Adatok a magyar röntgenlámpa történetéhez

Kimagasló orvos és fizikus röntgenológusaink életét és tevékenységét ismerjük. Nem ez a helyzet azonban röntgentechnikánk fejlődését illetően. Kívánatosnak látszott ezért a rendelkezésre álló adatok alapján a magyar röntgenlámpa kialakulásának, sorsának és értékelésének az ismertetése.

*

Röntgen Vilmos Konrád würzburgi fizikaprofesszor 1895. november 8-án Hittorf- és Crookes-féle vákuumcsövekkel végzett katódsugár-kísérletei során fedezte fel az X-sugarakat. Az utánvizsgálók világszerte a *Röntgen* által leírt kísérleti berendezéssel ismételték meg a világraszóló felfedezést. Nagyváradon *Károly Irén József* is a Crookes-féle vákuumcsövet alkalmazva ismételte meg 1896. januárjában *Röntgen* eredeti kísérleteit, a nagyváradi „Tiszántúl” napilapban 1896. januárjában megjelent közlemény szerint.

Röntgen megállapításait 1896. január első felében *Klupáthy Jenő* Puluj-csövet használva ismételte és erősítette meg. Vizsgálatairól *Klupáthy* 1896. január 16-án és 30-án a „Mathematikai és Physikai Társulatban” megtartott és együttesen a „Mathematikai és Physikai Lapokban” megjelent közleményben számolt be. A New York-i „Electrical Enginner”-ben *Röntgen* világraszóló felfedezését követően néhány nappal később közlésre került *Klupáthy* megerősítése is. Országunkban tehát a Puluj-csövet tekinthetjük a röntgensugarak létrehozatalára szolgáló első kísérletes berendezésnek, ami indokoltta teszi a Puluj-cső mibenlétének tisztázását is. *Klupáthy Jenő* leírása szerint a Puluj-cső olyan Crookes-cső, amelynek vákuumterében a katódsugarak útjába fluoreszkáló ernyőt helyeztek el. A Puluj-cső tehát egy vákuumcső-konstrukció, amelyet katódsugárással végzett kísérletei során a fizikus *Puluj* alkotott. *Freund* könyvéből kitérünk, hogy *Puluj* nevét a katódsugárással kapcsolatos kísérletes kutatásai örökítették meg. *Puluj* a hazai irodalmi adatokkal ellentétben nem állított maga elő üveg- és vákuumcsöveket, hasonlóképpen egyéb üvegműszereket sem. A Puluj-féle vákuumcső nem szükségszerűen külföldről került behozatalra, hanem feltehetően itthon, talán éppen *Kiss Károly*, a műegyetem üvegtechnikai laboratóriumának igazgató tanára készítette, illetőleg intézetében készítette el.

Klupáthy maga csak 1896. januárjában használta kísérleteihez a Puluj-csövet, amely csak kevéssé volt terhelhető és a fala viszonylag gyorsan kiolvadt.

**

1896. március 12-én a „Mathematikai és Physikai Társulatban” *Kiss Károly*, a budapesti műegyetem üvegtechnikai tanműhelyének igazgató tanára „Egy új szerkezetű fotografáló lámpa Röntgenféle fotografáló készülékéhez” címen előadást tartott, amelyen az általa konstruált

röntgenlámpa került bemutatásra. Ezen általa „millenáris”-nak nevezett röntgenlámpáról a rendelkezésünkre álló irodalomban nem találunk részletesebb leírást, hasonlóképpen *Kiss Károly* előadása sem jelent meg. *Végh József* közléséből azonban ismeretes, hogy a millenáris röntgenlámpa platina-antikatódú vákuumcső, amely jobban megterhelhető, mint az addig használatos Hittorf-, Crookes-, illetőleg Pulu-j-féle vákuumcsövek.

Az ezeréves kiállításon *Kiss Károly* kiállította az általa készített *millenáris röntgenlámpát* is. Az ezeréves kiállítás röntgenológiai vonatkozásai eddig nem kerültek közlésre megemlítjük azonban, hogy két kiállító is foglalkozott a kérdéssel: *Wittmann Ferencz* műegyetemi tanár elektrofizikai műszereken kívül Röntgenképeket is állított ki. A felsőoktatási pavilonban egy szobát (fülkét) elfoglalva *Kiss Károly* üvegfüvő intézetének kiállítása volt „physikai és chemiai eszközök és igen sikerült Röntgen photographiák”. *I. Ferencz József* a felsőoktatási pavilont meglátogatva „bement *dr. Kiss Károly* szobájába, ahol érdeklődéssel hallgatta magyarázatait a Röntgensugarakkal való fotografálás készülékeiről. Nagyon örült, amikor hallotta, hogy a fizikai és kémiai üvegtanészkek az egyetem üvegtechnikai laboratóriumában készültek, s legnagyobbreszt magyar találmányok vagy nálunk tökéletesítették” (*Gopcsa László* és *Beke Manó* „A közoktatás a kiállításon” című könyvben foglalt utalás szerint). A kiállításon elért eredményeiert „az 1896. évi ezredéves országos kiállítás zsüri-tanácsa kiállítási érdemmel tüntette ki *Kiss Károly* dr. középiskolai tanárt (Budapest, VIII., Eszterházy utca 1. szám) „haladás és jó munkáért” indokollással”.

Ismételten felmerült irodalmunkban az a kérdés, hogy a *Kiss Károly* által készített platina-antikatódú ún. millenáris röntgenlámpa az első ilyen jellegű technikai megoldás-e vagy hasonló konstrukciók egyidejűleg vagy éppen megelőzően is ismeretesek voltak-e? Gondoltak arra is, hogy *Kiss Károly* a platina, illetőleg nehézfém-antikatódú vákuumcsőnek az első ionizációs röntgenlámpának a felfedezője.

Oeferlének, a *Siemens Reiniger* Röntgenművek tudományos vezetőjének magánjellegű leveléből azonban kitűnik, hogy Röntgen felfedezését megelőzően már ismeretesek voltak a nehézfém-antikatódú vákuumcsövek, amelyeket a katódsugarak demonstrálásakor rendszeresen alkalmaztak. Szinte véletlennek tekinthető az a körülmény, hogy *Röntgen* világraszóló felfedezését fém-antikatóddal nem bíró Hittorf-, illetőleg Crookes-féle vákuumcsövekkel végzett kísérletei során tette meg. *Röntgen* maga is rövidesen áttért a fém-antikatódú vákuumcsövek használatára, 1896. március 9-én közzétett második közleményében már ilyen csővel végzett kísérleteiről számol be és megemlíti, hogy a platina-antikatód bizonyult különösen alkalmasnak az X-sugarak létrehozására. A platina-antikatódú röntgenlámpa első leírása tehát

magától *Röntgen*től származik és három nappal később mutatta be *Kiss Károly* saját ilyen jellegű konstrukcióját.

Előfordulhatott az is, hogy *Kiss Károly* mint gyakorlott üvegtechnikus, aki üvegből készült tudományos műszerei révén világhírnévre tett szert, *Röntgen*től függetlenül ismerte fel a platina-antikatódú vákuumcsövet. Az 1896. évi januári és februári budapesti napilapokból ismeretes, hogy *Kiss Károly* január 22-ét követő napok valamelyikén utazott Würzburgba *Röntgen* intézetébe a felfedezés megismerésére, ahonnan február második felében tért vissza. Minthogy *Röntgen* kísérleteihez ebben az időben már rendszeresen a platina-antikatódú vákuumcsövet használta, nyilvánvaló, hogy *Kiss Károly* *Röntgen* intézetében ismerhette meg az X-sugarak előállítására szolgáló platina-antikatódú vákuumcsövet. Mint nagy tapasztalatú üvegtechnikus és nagy képességű műszerkonstruktor azonban jobb, praktikusabb kivitelben tudta a platina-antikatódú vákuumcsövet kivitelezni és így a millenáris röntgenlámpában nem az első fém-antikatódú röntgenlámpát, illetőleg elvileg új technikai megoldást, hanem az ismert elveken alapuló tökéletesített gyakorlati kivitel értékeltük.

Ez a körülmény magyarázza azt, hogy a milleneumi kiállításon *Kiss Károly* röntgenlámpája nem ért el különösebb tudományos sikert és hogy más technikai megoldásait is értékelve csupán kiállítási éremben részesült.

Kiss Károly március 12-én megtartott előadása a Természettudományi Közönyben élénk vitát eredményezett. A vita azonban érdekes módon nem az előadás alapját képező millenáris röntgenlámpát illette, hanem az előadás címében foglalt megnevezésre vonatkozott. *Kiss Károly* előadását ugyanis „egy újszerűtű *fotografáló* lámpa Röntgen-féle fotografiák készítéséhez” címen tartotta. A hozzászólók szerint azonban X-sugarakkal nem fotografiát készítenek és a röntgenfelvételek egy-szerűen fényképekként való megnevezését nem helyeselték.

Így érdekes módon a röntgenológiában az első irodalmi vita országunkban elnevezési kérdéssel kapcsolatosan merült fel. A röntgen „*fotografia*” megnevezés az akkori irodalomban világszerte szokásos volt és szinte egy évtizedig tartott, ameddig fokozatosan a röntgenfelvételezés — radiographia — megjelölés felváltotta.

A Budapesti Orvostudományi Egyetem 125. évi fennállásának alkalmából az Eötvös Lőránd Tudományegyetem, illetőleg az Orvostudományi Egyetem kiállítást rendezett. A kiállításon szerepelt egy hazai gyártmányú röntgenlámpa is, amely a kiállítás megjelölése szerint a századforduló idején készült. A röntgenlámpát *Lengyel Béla* sajátkezűleg készítette.

Id. Lengyel Béla (1844—1813) *Than Károly* mellett a magyar tudományos kémiai úttörője. Doktori oklevelét a heidelbergi egyetemen szerezte, ahol 1870—71-ben *Bunsen Róbert* tanársegéde volt. Hazatérve *Than* professzor mellett működött mint segédtanár. 1877-ben a részére szervezett II. számú Kémiai Intézet vezetését vette át, amelynek haláláig igazgatója volt. A Magyar Tudományos Akadémia r. tagja, majd osztálytitkára, a Magyar Ásványvizelemző Intézet igazgatója, a Magyar Természettudományi Társulat elnöke volt.

Tudományos működése főként a kísérleti szerves kémia területére esik. Ő fedezte fel a trikarbon-diszulfidot, elsőnek állított elő nagyobb mennyiségű kompakt fémkalciumot és stronciumot. Ő fedezte fel a kalcium-nitritet, leírta tulajdonságait és kimutatta, hogy a kalcium-ammóniában hevítve kalcium-nitriddé alakul. Szerzője az 1889-ben megjelent „*Chemia*” című első, korszerű magyar nyelvű egyetemi tankönyvnek.

Tudományos vizsgálatai során merült fel az az ötlete, hogy a platina-antikatód helyett más fémeket, illetőleg anyagokat használjon a katód-sugarak lefekezésére és ennek révén a röntgensugarak létrehozására. Ilyen irányú kísérletei során kísérleti anyagokat helyezett el a fém-antikatód tartóberendezésébe. A *Lengyel Béla* professzor által sajátkezűleg készített kísérleti röntgencső antikatódja fehér márványból van de más közetekkel és egyéb anyagokkal is pótolta a fémantikatódot és vizsgálta a keletkezett X-sugarak természetét.

A *Lengyel Béla* professzorra vonatkozó adatokat *dr. Lengyel Béla* professzor, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Általános és Szerves Kémiai Intézet igazgató tanára bocsátotta rendelkezésünkre, amit hálásan köszönünk.

Freund 1903-ban megjelent radioterápiái alapvető munkájában dicsérettel emlékezik meg *Lengyel*ről, mint aki egyike a legelsőeknek, aki rádiumsókat tisztán előállított. *Lengyel* személyében értékelhetjük az első hazai tudóst, aki a röntgenológia és a rádiumsugárással foglalkozó kutatásokat végzett és hozzájárult országunkban az egységes szintetikus jellegű radiológia kialakításához.

A századfordulót követően egészen a második világháborúig még kísérleti jelleggel sem készült országunkban röntgencső. A C. H. F. Müller hamburgi röntgengyár és a Magyarországon már 1890 óta képvisellel rendelkező Reiniger, Gebbert és Schall erlangeni elektromedikai gyár a századfordulót megelőzően olyan minőségben és viszonylag olcsón hozta nálunk is forgalomba a röntgencsőveket, hogy *Kiss Károly* 1898—1899-ben már teljesen abbahagyta a röntgencsővek készítését. A második világháború idején megpróbálkoztak kiskapacitású röntgencsővek hazai előállításával, ez a törekvés azonban hamarosan abba is maradt.

IRODALOM

1. *Bugyi Balázs*: Zur Geschichte der Röntgenologie in Ungarn (1896—1916). Zeitschrift für Geschichte der Naturwissenschaften, Technik und Medizin. 1 : 87—114. (1962.)
2. *Gopcsa László és Beke Manó*: A közoktatás a kiállításon. (Lampell Róbert, Budapest, 1896.)
3. *Lengyel Béla* levélbeli közlése.
4. *Oeferte* levélbeli közlése.
5. *Végh József*: A magyar radiológia úttörő fizikusai: Kiss Károly. Magyar Radiológia. 7 : 65—69. (1955.)
6. *Freund Leopold*: Grundriss der gesamten Radiotherapie. Urban u. Schwarzenberg. (Berlin—Wien 1903.).

A röntgenológia megszületése Magyarországon

E. N. R. Grigg amerikai röntgentörténész bocsátotta rendelkezésünkre a New York-i *Electrical Engineer* 1896. évi január 15. számából készült fotokópiát, amelyet a magyar röntgenológia első külföldi vonatkozású megnyilatkozásának tekinthetünk. Ez ékesen bizonyítja nemcsak azt, hogy *Röntgen* világraszóló felfedezése országunkban korán ismertté vált, hanem azt is, hogy a magyar fizikusok meglepően hamar végeztek röntgenvizsgálatokat is. Ezen közlés *Glasser* alapvető könyvében nem szerepel és máshol sem találunk erre utalást.

Az *Electrical Engineer* közleménye magyar fordításban a következőképpen hangzik:

„Elektromos sugárzással történő fényképezés szilárd testeken keresztül

Az elmúlt héten különtáviratot közöltünk Európából Röntgen professzornak a vákuumcső fényének segítségével a szilárd testeken keresztül történő fényképezéséről. A jelenlegi január 11-én Londonban kelt távirat kiegészítően a következőket tartalmazza: Nagy előhaladást értek el a Röntgen professzor által felfedezett csodálatos fényvel — ha ez ennek a sugárzásnak a megfelelő megjelölése — amiről már néhány napja távirati értesítést adtam. A pesti egyetemen Klupáthy professzor még nagyobb eredményeket ért el a tárgyaknak a fényképezésével. Ő is megváltoztatta a kísérleti körülményeket, amennyiben különböző fedés mellett készített a tárgyakról felvételt. Ő bizonyossággal kimutatta, hogy a Crookes-féle csőből kilépő fény nemcsak a szerves anyagon halad keresztül, hanem egy fémen, az alumíniumon is. Röntgen professzor az új vegyi sugárzást egy inch vastag lemezen bocsátotta keresztül. A sugárzás olyan tisztán haladt keresztül, mintha üveg lett volna. Ugyanez volt a helyzet két könyvkötéggel kapcsolatosan is, amennyiben ő azokat a Crookes cső és a mágnesű közé helyezte. Ezek mögé egy fadobozban szárazfényképező lemezt helyezett el és a mágnesűről kifogástalan fényképet készített. Ez közönséges érte-

lemben talán nem is fénykép, minthogy optikai lencse nem is került felhasználásra."

A röntgensugárral kapcsolatosan ugyanezen a napon Londonban egy másik távirat is kelt, amely számos további technikai részletet is tartalmaz. Ezen második távirat minket is érintő kezdeti része a következőképpen hangzik:

„A tudósok nagyon érdeklődnek a Würzburgban végzett és Budapestén sikeresen megismételt kísérletek iránt”.

Az amerikai szakfolyóirat fenti közlése nyilvánvalóvá teszi, hogy Magyarországon *Klupáthy Jenő* január első hetében megismételte már *Röntgen* kísérleteit. Ezek a kísérletek annyira jól sikerültek, hogy köztudomásává is tette, amit az 1896. évi január 10–12 közötti napilapok közlései bizonyítanak. A nagy fontosságú híradás a vidéki napilapokban is megjelent. A nagyváradi *Tiszántúl* című napilapban 1896. január 9-én „*Szenzációs felfedezés*” címen közölte *Röntgen* felfedezését „*Az új fényképezés*” címen 1896. január 11-én *Klupáthy Jenő* utánvizsgálatait is ismertette az alábbiak szerint:

„...Tegnap az új fotografiával Budapesten is tettek kísérletet. Dr. *Klupáthy Jenő* egyetemi tanár az egyetem fizikai intézetében próbálta meg a szekrénybe zárt ezüstneműeket és hallgatóinak csontvázait lefotografálni, s a fölöttébb érdekes kísérlet meglepően sikerült, úgy hogy *Klupáthy dr.* kétségtelenül bizonyítja a szenzációs találmányt”.

E hírlapi közlés alapján Magyarországon a röntgenológia megszületését 1896. január 10-ében adhatjuk meg, amikor is *Klupáthy Jenő dr. Röntgen* eredeti kísérleteit eredményesen megismételte és további megállapításokkal egészítette ki.

Az ezeréves - millenáris - kiállítás röntgenológiai vonatkozásai

A német fizikai társaság félévszázados fennállására rendezett jubileumi kongresszuson 1896. január 1-én első ízben kerültek a kongresszussal kapcsolatos kiállításon bemutatásra a *W. C. Röntgen* által felfedezett X-sugarakkal készített felvételek. E felvételekről akkor — érthetetlen módon — még a szakemberek sem vettek tudomást és csak a másnap a bécsi *Presse* első oldalán megjelent szenzációt hirdető közlemény révén váltak a *Röntgen-féle* X-sugarak közismertté. A röntgensugarakkal készített felvételeket, a készítésükre használt berendezéseket, lámpákat stb. később is rendszeresen kiállították, sőt már ugyanabban az esztendőben a német orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseivel kapcsolatosan külön röntgenkiállításra is sor került. E kiállításon *Klupáthy Jenő* és *Károly Irén József*, a magyar röntgenfizikának e két nagynevű úttörője, látogatóként részt vett, sőt *Károly Irén József* e kiállítás után szerezte be a nagyváradi röntgenlaboratórium felszerelését, amint e körülményre a nagyváradi röntgen-

laboratórium működésének megbeszélése kapcsán megelőző közleményünkben már rámutattunk.

Nyilvánvaló, hogy az igen nagy méretű ezeréves kiállításon is feltehető volt a röntgenológia megfelelő szerepeltetése. Erre irányuló hazai adatról csak *Végh József*nek a *Kiss Károly* életművével foglalkozó közleményében találni utalást. *Végh József* közlése szerint *Kiss Károly* e kiállításon bemutatta ún. „millenáris” röntgenlámpáját és a nagyközönség részére bemutatta a röntgensugarak alkalmazását is. Mint-hogy *Végh* ismertetése főleg *Kiss Károly* családjának bemondásán alapult, kívánatosnak látszott az ezeréves kiállítás röntgenológiai vonatkozásainak a korabeli útmutatók és közlések alapján történő feldolgozása annál is inkább, hiszen *Kiss Károly* nem az egyetlen röntgenológus volt országunkban abban az időben, ezért feltehető, hogy más röntgenológusok is állítottak ki. Felsorolásunk az ezeréves kiállítással kapcsolatos korabeli közléseket tartalmazza.

Nincs röntgenológiai vonatkozás említve *Izsák Jenő* és *Boross Vilmos*: „*Millenniumi Kalauz, Kiállítási Útmutató*” című, 113 oldal terjedelmű munkában. Hasonlóképpen nem történik utalás a *Gelléri Mór* által összeállított „*Führer durch die Millenniums-Landesausstellung auf Grund offizieller Daten*” című 316 oldal terjedelmű, 50 oldalnyi hirdetést tartalmazó kiállítási útmutatóban. Röntgenológiai vonatkozású adatokat csupán a 20 füzetből álló, 1000 oldalnyi terjedelmet is meghaladó, nagyon részletes hivatalos útmutatóban találtunk, amelyet *Mudrony Soma*, *Ráth Károly* és *Micsek Endre* szerkesztett „*Az 1896. évi ezeréves kiállítás általános katalógusa*” címen. Az Oktatásügyet tárgyaló III. füzet 19. oldalán az alábbiakat olvashatjuk:

„3. Budapesti királyi József műegyetemmel kapcsolatos üvegtechnikai tanműhely. VIII. Eszterházy utca 1. szám. Vezetője dr. *Kiss Károly* középiskolai tanár. *Chemiai és physikai üvegtételek* 38. sz.”.

A 24. oldalon pedig a következők szerepelnek:

„62. Királyi József műegyetem technikai fizikai tanszék. Vezetője: *Wittman Ferencz ny. r. tanár*. Elektrofizikai műszerek és készülékek, mérőeszközök, a kísérletek eredményeit feltüntető táblák és jegyzőkönyvek. Röntgen-képek 45. szekrény.”

A IV. csoportot alkotó orvosi, egészségügyi és gyermeknevelési csoportban röntgenológiai vonatkozású kiállítási anyag nem szerepelt, csupán egy bécsi cégnek, a *Löwen* drogériának (Wien, XV. Fünfhaus Schönbrunner Strasse 18) hirdetésében találtunk eléggé meglepő formában Röntgen nevére utalást. A hirdetés szerint ugyanis:

„*Röntgen H.* tanár sugarai és *Schönwald* univerzális peccéttisztító vize a XIX. század legnagyobb szenzációs találmányai”.

A kiállítás közoktatási anyagát *Gopcsa László* és *Beke Manó* „*A közoktatás a kiállításon*” című 80 oldalas könyvének alapján ismerjük. E könyvben *Kiss Károlyt* és a röntgenológiát illetően az alábbiakat olvashatjuk.

„A chemiai kiállítás: A fal mentén a 3 szekrény egyikében Botássy János nagyváradi reáliskolai tanár mesterséges alumínium, chrom és vastímso jegecei, a másik kettőben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából beszerzett chemiai alapfelszerelés, melynek üvegtárgyait Kiss Károly üvegtechnikai intézete készítette, a többi pedig Schember budapesti mérleggyáros, Szathmári Ákos kolozsvári tanár, Lutze Ferencz kolozsvári mechanikus készítették”.

A 39. oldalon *Gopcsa László* és *Beke Manó* a kiállítás felsőoktatási vonatkozásait tárgyalva írják:

„A baloldali fülkében Kiss Károly üvegfúvó intézetének kiállítása van: physikai és chemiai eszközök és igen sikerült Röntgen-photographiák”.

Gopcsa László és *Beke Manó* könyvük VIII. fejezetében ismertetik I. Ferencz József látogatását a közoktatási csarnokban.

A kiállításon bemutatott Kiss Károly-féle röntgenfelvételeknek igen nagy világsikere volt. A *Lancet* 1896. július 18-án kelt számában megemlékezik a *Kiss Károly* által készített röntgenfelvételekről. *Glasser* pedig a röntgensugarak kezdeti történetével foglalkozó alapvető művében a *Lancet* közlését alapul véve szintén megemlékezik *Kiss Károlynak* a millenáris kiállításon bemutatott röntgenfelvételeiről és a következőket írja:

„Auf der ungarischen Jahrtausendfeier im Juli 1896 waren eine Reihe ausgezeichnete Röntgenaufnahmen des Körperinneren, die dr. Kiss hergestellte hat, ausgestellt.”

Az 1896. évi ezredéves országos kiállítás zsüri-tanácsa által megítélt kiállítási kitüntetétek jegyzékének III. közoktatásügyi csoportjában szerepel mint „kiállítási érem”-mel kitüntetett: *Kiss Károly* dr. középiskolai tanár (Budapest, Eszterházy utca 1.) „Haladás és jó munkáért”.

Az 1896. évi napi sajtó feldolgozása, valamint a millenáris kiállítás katalógusainak és értékeléseinek átnézése után megállapítható, hogy:

1. a millenáris kiállítás keretében szerepelt ugyan a röntgenológia, azonban sem a kiállítás vezetősége és sajtója, sem pedig a látogatók részéről a röntgenológia különösebb érdeklődést, jelentősebb sikert nem eredményezett.

2. Ezen viszonylagos érdektelenségnek a magyarázatát abban látjuk, hogy a kiállításon *Kiss Károly* és *Wittmann Ferencz* csak röntgenfelvételeket mutattak be. Bár *Kiss Károly* kiállítási anyagában ezek a felvételek igen sikerültek voltak valamennyi leíró szerint, különösebb érdeklődést nem váltottak ki.

3. Nem találni sehol sem utalást arra vonatkozóan, hogy *Kiss Károly* a kiállítás keretében élő embert átvilágított volna, amint ezt egyéb tudományos előadásain adatszerűen bizonyíthatóan tette.

4. A „millenáris röntgenlámpa” kiállításra került ugyan, azonban különösebb érdeklődésre nem tett szert.

5. Figyelemmel arra, hogy 1896 januárját követően a millenárisi magyar kiállítás volt az első világméretű kiállítás, a magyar ezeréves kiállítást kell az első olyannak tekintenünk, amelyen röntgenkészülék és röntgenfelvétel bemutatásra került.

Dr. Bugyi Balázs

[Pag. I] Auszfürlicher Bericht

(Altes Bistritzer Archiv F. II. (Pestseuche) 1710, f. 96, 6a 10.)
wie man sich alhier in Szegedin bey vormahlig grassirendem *Febre maligna ac Pestilentiali* so wohl in *politicis* alsz *Methodo medendi* verhalten, wasz man für *medicamenta* wohl angeschlag zu haben befunden, und wie man in kurtze [m] sich davon nebst göttl. Hülfe befreuet.

Demnach so wohl auff allergnädigsten Befehl eines Hochlöbl. Kays: Hoff Kriegs Rath, als auch hiesig Comandierenden-General Wachtmeister, Grafen v. Herbenstein befehliget worden, einen auszfürlich Bericht dem *bono publico* zum besten an Ihro Hochgräfl: Excellenz zu thun, wie mann bey vormahl hiergrassirendem *febri Pestilentiali* sich so wohl in *politicis* alsz *Methodo medendi* verhalten, alsz habe solchen unterthänigst und gehorsambst hiermit folgendermaszen abstaten sollen.

Definitio

Ob man die grassirende *febrem malignam Pestilentialem*, eine rechte Peste nennen, oder ein *febrem malignam*, so einige *Symptomate Pestis* bey sich führet lass undispectiret, derjenige wirdt nicht irren, so es ein *Pestem* jedoch *leviorem* nenen wird, die ursache warum Ich es *leviorem Pestem* nenne, ist die experientz, die mir gewiesen, wie solch *febri maligna*, nicht alle so gählig und häftig anfält, und gleich die Menschen in *momento* oder etlige Stunden tödet, wie andere Pesten thun, sondern öfters 3. 4. 5. 6. auch 14. Tage Zeit lässt ehe es einen Menschen das garaus machet, zu deme komen auch mehr darvon, so ferne Sie gleich anfangs nur recht tractiret werden, alsz Sterben so so [?] *contra naturam Pestis vehementioris* ist, und ist gewisz, dasz solches [pg. II] für eine Straff Ruthe Gottes zu erkennen, in dem es nicht allein ganze Länder durchlaufft, sondern auch oft unverhofft da nicht zu *penetrieren*, wie es an selbe Orth kommen einen Menschen anfält.

Der Anfang hier geschahe: (: so Ich mit viellem Fleisz *observiret* :) durch eine vom abend kommende Pechschwartz Wolke, so neben einem Heftig Wind, und schwartzen stinkenden Nebel, so die ganze Lufft verfinstert, nicht andres als wen eine mine auf ging, oder man Rusz in die Luft gestreuet, mit heftig gestanck, vorüber striche, nach welchem, wenige Tage hernach sich schon einige *bubones* und *Pethe-*

csiae in der *Palangve* und denen Ratzen zeigten. Dar zu kam dass Ein vor dem Thor wohnender leichtfertiger Mensch, seines gewinst halber, bey Nächtlicher Weile, von einem *inficirten* werthschätzen zu kaufen reisete, welcher bey widerkunft, nebst seinem Knecht gleich von einig *bubonibus* und *Carbunculis* angegriffen wurde und nicht allein sein Haus, sondern auch seine Nachbarn, so ihr in der Kranckheit besucht hatten, ehe man solches gewahr worden, ansteckete, welches aber so gleich durch *Separierung* gestillet wurde.

Ist demnach die gute Veranstaltung eines von den Ersten so diesem gressierenden *milo* nicht allein vorbauen, sondern auch, da es schon eingerissen, bald abhelffen kan, wir alhier in Szegedin haben folgende Ordnung gehalten.

In Politicis

Erstlich so baldt man etwas *Contagiöses* vermerket, ist ein gewisser Bürger *sub nomine* eines Beschauers nebst einem *Chirurgus* auf genommen worden, so täglich alle Häuser, der gantzen Stadt *visitiret*, und alle Krankh. *aufnotiret*, den *Chirurgum* hat man zu vor *in signis* [pg. 3] *hujus morbi* wohl *informireten*, welcher alle Kranken Mir als *Medico constituto* anmelden müszte, und so Er angestanden, bin Ich selbst als *medicus constitutus* gegangen und den Vermeinten *inficirten* betrachtet, und so man *signa infectionis* gefunden, hat man solchen *inficirten* durch einen darzu *determinirten* Wagen, gleich in das vor dem Thor *denominirten Lazaret* Orth gebracht, daselbe Haus, in der Stadt gesperet, auch die darin Befunden (: ob schon gesunde Leüthe :) auch ausser der Stadt, jedoch *separatim campieren*, und eine 40 ge tägige *qvarantanie* auszuehen lassen, damit man gesehe, ob weiter jemand davon *inficirt* oder nicht.

2 — Denen Nachbarn, die gerne zu einanderlauffen, hat man bey Leibes Strafe verbothen, 3. Wochen in Ihren Häusern inne zu halten, damit solche nicht etwa weiter wasz auszbrächten, so oft geschehen.

3 — Dem *Judici hujus loci* hat man bey Leib und Lebens Strafe verbothen, ohngeachtet der Täg. *visitation*, so man thun laszen, keinen der Kranken, wer der auch sey zu verschweigen sondern in der Zeit zu melden, *quocumque genere morbi* Er auch *laborire*.

4 — Denen auszer der Stadt sich findenden *inficirten*, hat man nicht allein, ihre Kranken Wärter, sondern auch eügene Todten gräber verordert.

5 — Gewisse Zuträger gehalten, die den *inficirten*, die Nöthige *virtualien* zugetragen, auf eine gegebene gewisse *Distanz* und in ihre dort bereidth stehende Geschir ein gefüllt.

6 — Alle öffentlichen Schreib [?] Häuser, gäste zu setzen verbothen.

7 — Die Schulen und andere zusammenkünften bey der Zeit eingestellet.

8 — Die Messen und Predigen, ausser und vor der Kirch, in freyer Luft halten lassen.

[pg. 4.] 9 — Auf die fremde *Paszagierer* und *Kaufleuthe* fleiszig obsicht und *examen* thun lassen. Ob solche von *inficirten* orthern komen oder durch gereiset, Wahren von *inficirten* örthern bey sich führen, und solche alle Zeit entfernt von der Stadt 40 Tägige *quarantaine* halten laszen, ehe sie *pasziret* worden, und von einheimischen und hier wohnenden *Kaufleüthen* aber, alle fremde Wahren zu halten oder zu kauffen verbothen.

10 — Die öfentliche Leichen *Begängnüz* mit *ceremonien*, bey den *inficirten* eingestellet, viel weniger zu geben dasz die *inficirte* in die Kirche begraben würden, und durch solche fleissige *separation*, und *visitation*, haben wir uns in kürtze, neben gebrauch dienlicher Mittel *liberiret* befunden *et hoc quo ad statum politicum*.

Signa

Nun ferner belanget die *signa* woran ein *infectus* zu erkennen und wie der *patient* angefallen worden, haben sich solche folgender massen errüyret;

1 — Sind elle *universaliter* mit einem Schauer darauff Kopf wehe, drucken und Bangigkeit um dasz Hertz (: *potius dolor circa orificium superius ventriculi* :) gefolget, befallen worden, und so bald sich solches *hoc tempore* zeigt, ist nichts auff mehrere *signa* zu warten, sondern gleich den Kranken zu *separiren*, und zum Schweiss zu bringen, worauff sich gleich.

2 — gezeiget entweder in *Ingvine* oder unter den Achseln (N. B.) nicht in *loco* wo sonsten die *glandulae* sondern 2 3. qver Finger unter solchen :) ein länglicher *Tumor* als ein Flächse in anfang an zu greiffen, so anfangs etwas tief im Fleische lieget, und sich nicht wie die *glandulae* hin und widerschieben lässt, mit grossen brenen und darauf folgender Röthe, Vergröszerung, und entzündung, öfters wie ein Ganz Ey gross so nicht eher zu brenen nach lässt, bis es zur ereüterung [pg. 5.] kommen, bey manchen so sich nicht wohl in Schweisz hält, gar ver-schwindet.

3 — Faren neben diesen an gewissen orthern, sonderlich aber an Beinen, kleine weisse Blätterl, wie ein Hirsch korn, oder finne auff, mit grossen brennen, und darunter steckenden schwartzen *escharirten* Fleisch, und blauligten waszer, so man es öffnet, so *Carbuncul* seyend und entzündn sich in 3. 4. Stunden, hefftig mit groszem Brennen, und schmerzen in grösse Theils alsz ein 7ner, theils alsz ein 1 zehner theils alsz ein groschen, und derer oft 3. 4. 5. auch 6. ohne die *bubones*, so dan in kürtze schwartz werden, und um sich freszen und so man nicht vorbauet, erreichen sie eine starcke Ader in welcher sie reglich in wenig Stunden fortlaufen, und ihr Gift *mediante circulatione* dem Hertznen

communiciren und in wenig Stunden, den Menschen tödten, welches schwartze Stück Fleisch, oder *eschara*, den öffteres bis auf das Bein ein frisst, und mit heftigem Gestanck sich *separiret*, und heraus fällt.

4 — Bei manchem komt gleich im anfang ein hefttig kopfwehe mit grosser Raserey, und hin und wider werffen.

5 — Öfters fängt einer gleich anfangs, häufig ohne dasz es wohl zu stillen, ausz der Nasen zu bluthen an, worauf schwartz *petecisiae* folgen.

6 — Bey etligen zeigen sich neben denen *bubonibus* und *carbunculis*, schwartze *petecisiae*, mit durch fallen.

7 — Etlige haben *bubones*, und *carbunculos* dabey Sie herum gehen, essen als gesunde.

8 — Andere heftig Kopfwehe, *anginam* Durst und Fieber, und können vor Nathigkeit sich kaum wenden. Allensolchen *signis* gehet aber vorher, ein Schauer mit etwas Kopfwehe, und wie der *Vulgus* redet drucken um dasz Hertz. Da sich nur solches findet ist nicht lang zu warten, soadern gleich der Schweisz zu *urgiren*, und der des Tages auch 2. mahl in 24 Stunden 4. mahl, nach Befindung der Kräfte und umstände.

[Pg. 6.] *Differentia*

Dieses *malum* hat sich nun sehr *differenter* in ein und andern, *pro differentia succorum circulantium ac constitutione aegri* gezeiget, bey einigen ist es nur blieben bey 1. oder 2. *bubonibus* und wenigem Kopfwehe, dabei Sie herumgangen. Andere aber sind gleich im anfang, mit groszer Hitze und Kopfschmertzen, neben einem *Delirio* und heftiger Unruh, und hin und wider werffen, worauf gemeinigl. [ich] schwartze *petecisiae* gefolget, angriffen worden, andere haben, neben dem Kopfwehe, und heftigem hützigem Fieber, starck gebluthet, worauf auch schwartze, oder rothe *petecisiae*, so doch nicht ausschlagen wollen gefolget, andere sind gleich anfangs mit starckem Durchfall, überfallen worden, so allen ausschlag gehindert.

Viel haben darneben, nur einen oder 2. *bubones*, Etl [iche] hingegen 2. 3. *bubones*, nebst 3. 4. *Carbunculis* gehabt, bey welchen seind die *carbuncul* bald ausgefallen, und an einem Orth blieben, bey welchem hingegen auf der Ader wie ein *Comet* schwartz, einen roth schwartzen Daumens breiten strich, von sich geben, und dasz Gift in 6. auch 12 Stunden, dem Herten *comuniciret*, und den Kranken gählig getödet, so man es nicht *intercipiret*.

Prognosis

1 — Durch fleissige *observat* habe *wahrgenommen*, dasz die so gleich, so bald sie nur schauer, und drucken um das Hertz gefunden geschwitzet, und solches alle 4 od [er] 6. Stunden widerhollet, und sich leichter drauf befunden, alle davon komen.

2 — Deren *bubones* gleich nach dem Schweiß vorkommen und bald zeitig sind ausser der Gefahr.

3 — Die so im anfang, gleich sich mit vielem hin und vider werfen, nebst dem *delirio*, unruhig sich zeigen, und nicht schwitzen können, bekommen schwarz *petecstias*, sterben in 6. oder 8 Stunden.

4 — Ditto so mit schwarzen *Petecstias* ausschlagen, kommen nicht auf.

[Pg. 7.] 5 — Die so mit heftigem Kopfweh, mit Nasenbluthen, im anfang gleich befallen werden, und bekommen darauf schwarz *petecstias* sterben.

6 — Welche im anfang neben den *bubonibus* und *carbunculis*, mit durchfall, befallen werden, sterben alle.

7 — Die *Carbunculi* so eine schwärze wie ein *Comet* von sich zeigen sind tödtlich wo nicht ihr Gift durch ein *Vesicatorium intercipient* wirdt.

8 — Deren *bubones* nicht recht herausz wollen, und sehr hart bleiben, stehen in Gefahr.

9 — Die so *Carbunculi* über den Augen, oder an der Nasen bekommen sterben fast alle.

10 — Wie auch die in Gefahr seyn, so 5. 6. *Carbunculos*, neben denen *bubonibus* mit grosser *jactirung* des Leibes gegen dem Hertzen haben.

Curatio

Der *Methodus Medendi* will ein *Experientz*, und genaue *obserwierung* haben, die *differentien*, so wohl *quo ad qualitatem succorum circulantium* als *differentiam subjecti*, so einem vernünftigen *Medico* wohl zu *observiren* stehet. *In! nuces* [sic!] *quasi* sage Ich denen *Doctoribus* die *caushujus affectus*, dass dieses *contagium pestilentielle de natura salis volatilis acrisis aliosi bilis* seye, worin *per experientiam observiret*, dass die *acida*, so *bilem* sonst in *motu effervescentiae inhibiren*, und *precipitiren* hier nicht statt finden, sondern die *Media fixiora temperata*, welches ich *per experientiam* rede, wie ich den die *Tincturam bezoardicam* *Mich*: mehr schädlich [ich] als nützlich [ich] befunden, *propter acredinem ac volatatem salis volatilis oleosi, bilis* mit welchen das *acidum in Tinctura bezoardica manifestum effervesciret*, und also *per* [pg. 8.] *consequens* mit denen *reliquis acidis*.

Mein *Methodus medendi* ist kurtz und folgender gewesen, welchen *dextere comunicire*.

So bald sich vermuthet einen *inficiret* zu seyn, so habe solchen nach *gemachter Separation*, gleich ohn einige Versäumniß dasz *Electuarium Diascordii pro sudore* gegeben, und solches in 6. Stunden, so Er wohl geschwitzt, gleich nachgelassen, worauf die *bubones* oder *Carbunculi*, oder *peteci* hervorkomen, ist der *effect* nichts *exoptat* gewesen, habe solches etlich mahl *pro tollerantia virium* widerholet, und Ihm darzwi-

schen, noch guth warm abdrucken laszen, ein *Electuarium confortativum* denen *ditiorebus Confectionem Alchermes, Essiam [essentiam] ambrae*, oder andere *mixturam cordialem ex precipitantibus* und *analepticis* geben. Ist gleich der *patient* darauf frisch worden, und die *bubones* wohl hervor kommen, habe dennoch bisz die *bubones* sich völlig wider heyl befunden allezeit über den 3. oder 4. Tage ein *Sudorifferum* nehmen lassen, und sind meine *ordinäre Diaphoretica* so mir wohl vor anderen angeschlagen, gewesen: dasz *Electuarium Diascordii Pulvis Alexipharmacus D. Sorbait, und Oleum Camphorae* mit welchem letzteren, Ich mich in 2 Pesten neben allen den meinen nechts Gott glücklich *conserviret*, und viel 100 damit *praeserviret* und *curiret*, also allen die sicher sein wollen höchst *recomandire*.

Denen so unerträglich Kopfschmerzen gelitten, habe ein *frontale ex succo cancrorum cum sanine [sic!] papav. albi ac camphora* warm überschlag[agen] neben fleissiger *adhibirung* der *Diaphoreticorum*.

Welche sehr gebluthet, haben nechst inerlig *Diaphoreticis fixioribus* auszerlich ein *cathaplasma ex bolo, et tuto ignito cum aceto, bezoardico* angemacht, und überschlagen, darbey die *usnea Cranÿ violenter interemti* in Händen halten lassen.

[Pg. 9.] Weilen aber bey solchen die *Petecisiae atrae* aller Zeit darzu komen, ist selten einer genesen.

Welche in anfang gleich mit einem *pro fluvio alvi* angegriffen worden, dadurch aller auszschlag gehindert wird, denen haben — unter die *Diaphoretica* etl. [iche] *martialia* und *opiata* gereicht, und mein *medicamenta secundum efferentiam succorum*.

Nach volbrachter Chur habe gelinde *laxativa* und darauff noch *Diaphoretica exhibiret*, und die Chur damit beschloszen.

Belanget die Churam *Chÿrurgicam* und zwar erstl [ich] die *bubones*, ist vornemlich denen Chÿrurgis die *Differentia inter Tumorem glandularum* und solchen *Tumoribus* wohl zu merken, wie dann solche leicht fehlen können, und einen *Tumorem glandularum* oder *venereum pro bubone pestifero* zu solcher Zeit halten; Es ist aber wie oben gedacht: *diese differentia* dasz die *glandulae*

1. sich von einem Orth etwa schieben, und bewegen laszen, die *bubones* aber nicht.

2. Die *Glandulae* seind rund, diese aber länglicht.

3. Ligen die *Glandulae* gleich *in ingvine*, die *bubones* aber setzen sich in 3. qverfinger drunten an, und sind länglicht, in anfang wie ein hart ligument anzugreifen, mit groszem Brennen und schmerzen. Solche habe folgendermassen *tractiret*.

Erstl. [ich] so bald Ich solche gewahr worden, habe nach *exhibirten sudoriffero* gleich ein *vesicatorium*, nicht auf den *bubonem* sondern 3. qverfinger drunter gesetzt, welches dann dem Giff Luft gamacht, und solches an sich gezogen. Ich habe auch derer Meÿnung versucht, so es auf den *bubones* zu setzen befehlen, aber neben denen undleidlich Schmerzen, so der *patient* hierüber [pg. 10.] empfindet, befinde dasz

es die Zeitigung des *bubonis* [sic!] hindert, und solchen *repellivet*, weswegen solcher letzterer meýnung *per experientiam improbiere* über den *bubonem* aber, habe dasz gelbe oder schwartze *tractio* oder *emplastrum megneticum arsenicale* geleet, öftters auch, wen Er sehr *obstinat* gewesen, dasz *Diachilum cum gumatibus* mit einem *emolirenden cataplasmate ex ficulis* [sic!] und Zwibeln, und allezeit einen guthen *effect* gefunden. So die *Materia* wohl reif, habe solchen durch die *Lancet* eröffnen lassen, woraus öfters mehr als ein Seitl *furfures* sehr stinkendes Eyter geflossen, und mit gewöhnlichen *Suppetentibus* gereiniget, vor allen dingen, habe denen *Chirurgis* die *Eitlige* zu Hýlung verboten, sondern so lange nur eine Feüchtigkeit gangen, solche offen halten laszen. Weilen auch öfteres die *Materia corosiva* viel Hólung machet, habe ein einspritz Wässerchen *ex mele rosarum cum Sacharo Saturni*, und mit dem *Diachilo simplici* oder *Hamburgensi*, vollend heýlen lassen.

Die Carbunculos

Habe folgender massen *tractiret*, und achte unnóthig die Zeichen, woran sie zu erkennen, zu widerhollen, weilen solche schon oben *sub signis* deutlich gemeldet. Sobald demnach das weisse Blätterlein mit bláulichten Wasser, und darunter ligendem schwartzten *escharirten* Fleisch vermerket, habe die Blätterlein öffnen lassen, woraus ein blaulligt wasser geloffen, so weit nun das Brennen und Hárte gangen, habe entweder mit einem grossen *Christal* oder *Saphir* den *Carbunculum* etl [ige] mahl umfallen, beý dem *vulgo* das *buthirum antimony* so weit der *Carbuncul* gang, in frischem Fleisch drum gestrichen, und auff den *Carbuncul* dasz *ungventum Aegyptiacum* geleet, da sich dan die *eschara separiret*, und [pg. 10.] dasz schwartze *gangrenisirete* stinkende Fleisch ausgefallen, den Orth habe hernach mit *mundificantibus*, und *digestivis balsamicis* geheýlet. Öfters habe in Anfang einen *Theriacum Trochiscis viperarum* darauff geleet und glücklich *curiret*. Die *buffones exsicatos* in Essig geweichet habe von keinen *effect* gefunden.

Diejenige *Carbunculos* so einen rothen dunkel braunen strich von sich geben, denen habe hinter den schon fort gelauffenen strich um dasz *venenum* zu *intercipiren*, ein *visicatorium* gesetzt, u: oft den *patientem* noch gerettet, habe aber *per totum cursum hujus contagii*, nichts mehr als 4. solche. casus gehabt.

Die *Praeservation* belangend.

Habe *observiret*, dass die voller Galle und schárfe in ersten wegen angefüllter Körper viel hárter *afficiret* werden, und gefehrlicher leyden, als die, deren erste *region*, durch dienlige auszuführen gereiniget worden, beý welchen dann das *Contagiöse* Ferment nicht so leicht undt geschwind zu entzündung und *fermentiren* gelegenheit findet,

weswegen zur *praeservation* viel dienen kann, dass der Leib zu solcher Zeit, wohl in ersten wegen gereiniget. Und wo dasz *ferment* und *copia bilis* vermerket wird ausgeführt werde. Nach welchen ich mich wie oben gedacht schon in 2. Pesten mit dem *Oleo Camphorae destillato*, als einem herling *euporisto praeserviret* und nicht nur meine Person, sondern auch in dieser Pest den *Chyrgum*, die Krankenwärter und Todtengräber, von welchen letzteren nur ein einger, weil Er in usu nachlässig geworden, gestorben. Welches ich mir auch allezeit *pro arcano reserviret*, und nicht gemein gemacht, aber wegen des *boni publici* [pg. 11.] hiermit eröffnet, davon *pro praeservatione* 5. *gutas pro curatione* 7. zu nehmen, darauf geschwitzet, wer es aber nur *pro praeservatione* will brauchen, nehme Morgens in der Früh 4—5 Tropfen *sine sudore*, und hat der Kampf eine vortreffliche Krafft, den ganzen Mensch [igen] Körper zu durchgehen, und die zur auffwallung und zur *effervescens* geneigte, und alzu flüchtige Geister zu *sopiren* und in ihrem *Motu elastico* zu *inhibiren*, maszen er in allen *Delirijis* und *mania* ein *verum curativum* ist, da die *Spirius* meist *afficiret* werden.

Wem *Amuleta* belieben, kan einen *mercurium coagulatum* in einem sauberen weissen Tüchel am hals hencken, und so dasz Tüchel blau-licht wird, fleiszig abwischen, oder den *magnetem arsenicalem*.

Denen die gerne in der Frühe trincken, recomandire einen geschwellten Wein, welcher so zu machen, dasz man eine gälzzerin Flasche mit einem engen Halsz nehme, dan Rauch von *Flores sulphuris* in die Flasche gehen lasze, bis sie voller Rauch, und darin einen Wein giesze, und die Flasche verstopfe, wo von frühe Morgens ein Trunck ehe man ausgehet zu thun, welches *Paracelsus* schon zu seiner Zeit höchst *recomandiret*, dasz *fundamentum* bestehet in *Spiritu acido sulphuris*, so die *fermenta biliosa* dempfet.

Dasz räuchern belanget, womit Häuser und Zimmer ausgereüchert werden, habe mich meist eines *compositi ex Sulphuro communi baccis Juniperi* und *Succino* bedienet, und weil Er davor *descriptionum* genug bekant, alszerachte unnöthig davon zu melden. Welche wenige obgedachte, doch wohl angeschlagene Mittel ich dem *bono publico* zum besten, nebst allen umständen wie man sich verhalten, hiermit treulich eröffnen, frey bekennendt, [pg. 12. ½] dasz man zwar auch bessere und kostbahnere Mittel hatte anwenden können, ich aber habe mich nach denjenigen so beÿ der Handt, richten müssen, jedoch damit nächst göttl: [liger]. Hülfe, so viel *effectuiret*, dass mehr auffkommen, alsz gestorben. Und *recomandire* ich unter allen, *tam pro praeservatione, quam curatione* nochmahl, dass *Electuarium Diascordij Pulverem Alexipharum* [sic!] H. D. V. *Sorbeit* und *Oleum Camphorae*, welches letztere wie eben gedacht, mich schon in 2 Pesten, nebst vielen anderen und mein ganzes Haus nächts Gott erhalten.

Gegenwärtige Schrifft haben des Comandirenden H. Generales Exell:mir zu gestellet, um dieselbe zum besten unseres wohntigten

[sic!] Hermanstädtischen Bürgerschaft, derselben zu *comuniciren*, welche demnach hiermit übersende, von Hertenzen, wünschendt, dasz der almächtige Gott, auch zu anwendung dieser heylsamen *Medicnischen consiliorum* sein fruchtbares Gedeyen geben, und so wohl die arme *inficirte* gnädigl [ich] wider *restituiren*, die gesunde aber vor der tödtlichen Seuche getreulich bewahren wolle. Der HErr der gnädige und barmhertzigte Vatter sey ihrer aller Artzt und Helfer.

Margarete Quittner und
Teodor Ghitan

Orvosi ösztöndíj iránti kérelem 1843-ból

40513—843 November 2

„A Császári és Királyi Örökös Hercegnek, Ausztria Főhercegének, az Ország Nádorának, a Tekintetes Magyar Királyi Helytartótanácsnak, Jóságos Uramnak, Kegyelmes Uramnak.

Ottmayer Mihály, a jelenleg be nem töltött Széchényi—Kollonits évi stipendium neki való jóakarató és kegyes adományozásáért a legalázatosabban folyamodik.

843

89. Ind. Sae. Polit. 4.
40513 f. sz.

Fenséges Császári és Királyi Örökös Herceg, Ausztria Főhercege és az Ország Nádora!

Tekintetes Magyar Királyi Helytartótanács!
Jóságos Uram! Kegyelmes Uram!

Szerfelett felindult lélekkel adom elő Császári és Királyi Fenségednek, valamint az uralkodó Tekintetes Kormányzéseknek, hogy midőn hét évvel ezelőtt, orvosi gyakorlatom folytatása végett, amit korábban, mint rendes tisztiorvos [ordinarius Physicus] az Erdélyi Nagy Hercegségben dicsérettel folytattam (A. B. C. d. E.) a Váci Püspöki „Város kebelébe”, mint jövődő szerencsém székhelyére telepedtem le, majd ősi örökség révén szerzett csekélyke vagyonomat (az én vérszerinti atyám, Ottmayer Károly, mint Zsolna városból kiszármazott II. egyetemi tanár, teljes 51 évet szolgált az irodalom ügyének) nagyobb megbecsülés és kényelem végett egy, a Vadkertő Mihály örökösaitól származó ház megszerzésébe fektettem, és a városban töltött ezen rövid idő leforgása alatt (F.) a 3900 Valut. Forint vételár kiegyenlítése fejében több mint 3000 Bécsi Forintot [W. W. = Wiener Wert] fizettem le (G.), mégis nem kevesebb történt velem, mint az, hogy az

203

örökösök, hátralevő követelésük ürügye alatt engem a Polgári Előjárásnál nyilvánosan, rövidített pereljárással perbe fogtak és ugyanez Előjáróság, figyelembe se véve az én tiltakozó óvadékomat, engem, törvényes út nélkül, ugyanazon rövidített eljárással, anélkül, hogy megidéztet vagy meghallgatott volna, a tényeknek a felperesek általi egyszerű előadása alapján engem bírósági tanácskozás útján elítélt és az ítélet végrehajtását elrendelte, és ugyanakkor a házamat, távollétemben, titokban 2010 Valut. Forint értékben árverésre bocsátva elárvereztette. Amely ház jelenleg, ha szabad értesülve lennem, a Püspök Ur Öxellenciája birtokában lévén fiskálisi lakásul szolgál. Nem akarom Császári és Királyi Fenségedet, valamint a Tekintetes Magyar Királyi Helytartótanácsot annak bőbeszédű körülírásával terhelni, hogy milyen és mekkora jogtalanság történt velem a nevezett Előjáróság ezen törvénytelen pereljárása által, de mégis, azon tény felett teljesen szótlannul napirendre térni aligha tudok, hogy a túlságosan olcsón, és messze a tényleges érték alá szorított áron elárverezett ház értékéből nekem 200 Valut. Forintnál alig valamivel többet fizettek vissza, mely összeget, teljes nyomorban lévén, mindazonáltal az óvadéki jogom fenntartását hangoztatva, felvenni kényszerültem. Mielőtt tehát az engem ért végtelen jogtalanság orvoslása és az ítélet helyesbítése végett Ó Felsege Legmagasabb Trónjához menekülnék, Császári és Királyi Fenségedhez, valamint az Uralkodó Tekintetes Kormány-székhez azzal a legalázatosabb kéréssel vezettettem, hogy jóindulatú tekintetbe vétel által tudomásul venni kegyeskedjek egyrészt azt a végtelen kárt, amit az ellenem eljáró Előjáróság jogtalan ítélete nekem okozott, másrészt jelenlegi szerfelett szomorú állapotomat, melynek következtében a legnagyobb nyomorban és szükségben vagyok, mivel az említett végrehajtás minden vagyonomból kiforgatott, úgy hogy innen elköltözni kényszerültem, jelenleg tehát minden kereseti lehetőségétől megfosztva, tehetséges és tanult ember létemre, még a mindennapi kenyerem sincs meg. Kérem továbbá, hogy Császári és Királyi Fenséged és a Tekintetes Magyar Királyi Helytartótanács engem az ő veleszületett jóindulatával és kegyességével egy jelenleg be nem töltött Széchényi — Kollonits (mindkettő a Nemes Magyar Királyság mágnásai és grófjai közül való) évi stipendium adományozásával némiképpen kárpótolni és így jóságos-kegyesen megvigasztalni méltóztassék — — — — — hogy így az én nagyon levert lelkem zaklatottságát lecsillapítva és kellő módon megnyugtatta érzem, továbbá hogy a korábbi szerény orvosi praxisom gyakorlását itt Budán (H.) újra megkezdhessem, mivel úgy érzem, hogy ezt a hivatást illő becsülettel el tudnám látni.

Aki midőn Császári és Királyi Fenségednek és a Tekintetes Magyar Királyi Helytartótanácsnak ennek előtte általam az Uralkodó Tekintetes Kormány-szék Kancelláriájában és Irattári Hivatalában napi díjjaként kifejtett odaadó hivatali szolgálataimról itt, I. és K. alatt csatolt hivatalos bizonyító iratokat mély alázattal benyújtani merészelem, és ugyanakkor az én jelenlegi nagyon szomorú helyzetem igazolására kért és a

lakóhelyszerinti Budai Szent István plébánia adminisztrátora által kiadott tanusító sorokat is itt, L. mellékletként eredetiben szükség-szerűen előteremtem — magamat végső jóindulatú kegyeibe ajánlva, maradok, a legmélyebb alázatossággal

Császári és Királyi Fenségednek
és

a Tekintetes Magyar Királyi Helytartótanácsnak
Budán 1843. Október 29-én

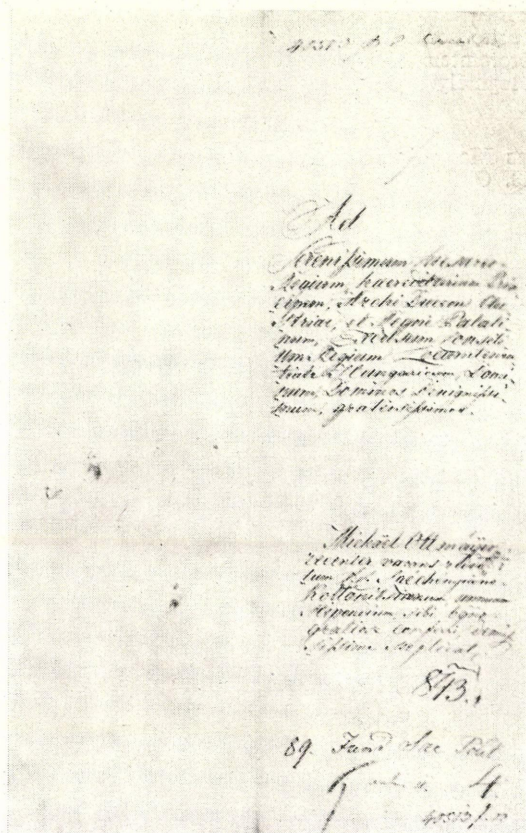
legalacsonyabbrendű ügyfele
Ottmayer Mihály sk.
Orvosdoktor
Ezelőtt rendes tisztiorvos
Erdélyben

„Tekintetes Orvos Doktor Úr! Tekintetes Uraságod folyó év Október 23-án Pesten kelt és nekem átadott nagybecsű hivatalos soraira Királyi Kormányzósággal egyetértésben a következő módon van szerencsém válaszolni. Nálunk az orvosok fizetése alacsonyabb, mint amit a Magyar Királyságban kiszabtak és a gazdagabb magánosok sem fizetnek többet, kevés kivételtől eltekintve, mint amennyit az orvosnak a fáradságáért ellenszolgáltatásként általában juttatni szoktak, mindazonáltal ki-ki annyit kereshet, hogy abból magát és családját tisztességesen el tudja látni. Az orvosok jövedelme egységesen 250 rajnai forintot tesz ki a konvenciók pénzben, amely mellett sem lakás [quartirium], sem egyéb juttatás sehol sem adatik, úgy hogy a jövedelmet a magánpraxisból származó díjazások behajtásával kell pótolni.

Ezeket előre bocsátva, a Királyi Kormányzóság nevében felajánl-hatom Tekintetes Uraságodnak a Nemes Udvarhelyi Székely Szék orvosi hivatalát, amely jelenleg üresedésben van. Ez a Szék sok nemesi kiváltsággal tündöklök. Városháza az eléggé népes Székelyudvarhely városában van, amely két iskolának, a Római Katolikusokénak és a Reformátusokénak, valamint jól felszerelt gyógyszerháznak örvend. Ha kedve lesz ezt az állást elfogadni, felette fogok örvendeni és erről kártyát [postai értesítést] várok, hogy az állás meghirdetésében ne legyen akadályozva. Amennyiben rászánja magát az utazásra és Ural-kodásunk területére lép, az előfogatokat, mint minden más tisztviselő, hivatalos áron, tehát minden egyes állat után 15 konvenciók pénzben értendő krajcárért fogja megkapni. Egyébként, minél megfontoltabb megnyilatkozását várva maradok a szokásos megkülönböztetett tiszte-lettel

A fent megnevezett Uraságodnak
Kolozsvárott 1823 December 18-án

leglelkötelezettebb szolgálja
Pataky Sámuel sk.
főorvos

1-2. ábra. A beadvány első és utolsó oldala

A másolat hitelességét tanúsítom 843 Október 24-én

Kecskeméthy Mihály
A M. K. Helytartótanács alirattárosa

Proskauer, C. und Witt, F. H.: Bildgeschichte der Zahnheilkunde

28 × 24, 220 old., 196 részben színes ábra. (M. DuMont Schauberg. Köln. 1962.)

Proskauer és Witt a fogorvostörténelem régi kutatói értékes kísérletet végeztek; képeken elevenítik meg a fogászat múltját. Az újkor kezdete óta, festőknek, rajzolóknak, karikaturistáknak kedvelt témája volt az orvosi munka, különös előszeretettel örökítették meg a foghúzást. *Proskauer és Witt* művében is részt kaptak a képzőművészeti alkotások, de a hangsúly nem ezen van, hanem a fogászat fejlődésének kiemelkedő eseményein. „5 évezred tanúbizonyságai” az alcíme a műnek, amelyben az ismert képeken kívül számos első ízben közölt ábra van. Az első kép i. e. 3000-ből fogorvost ábrázoló egyiptomi dombormű. Középkori kódexek igen szép fogászati vonatkozású iniciáléi eddig alig voltak ismertek.

A műben az ábrák sorrendisége nem mindig kronológikus, hanem a fejlődés ábrázolása érdekében sok ugrás és visszatérés van, ami néhol ugyan zavarólag hat, de kifejezi a szerzők célját; nem képgyűjteményt, hanem történelmet akarnak nyújtani. A középkori fogászatot megörökítő képek között különös figyelmet érdemel 1500–1550 közötti időből származó francia fametszet, amely az első női fogorvost ábrázolja. A középkor és újkor kiemelkedő fogászati műveinek címoldala, egy ábrája mellett a fogorvostörténelmi gyűjteményekben őrzött tárgyak (mütöszékek, szekrények, fogók, emelők, fűrőgépek, fogpótlások stb.) hosszú sorának képét láthatjuk. Különböző országok fogorvosainak sok hirdetését közli. A régi hirdetések tükrét adják a fogorvosok ténykedésének és társadalmi helyzetének. Helyt kapnak a képes történelemben a régi fogászati gyárak, anyagok és berendezési tárgyak hirdetései is. A fogászat úttörőinek és kiválóságainak arcképein kívül irodalmi műveik címoldalát vagy felfedezésük dokumentumait láthatjuk. Nemcsak az európai és észak-amerikai fogászat történelmét nyújtja a mű, hanem a Mexikó őslakóinak drágakövekkel díszített fogazatát és a régi japán fogászat emlékeit, a fából faragott fogsorokat is bemutatja.

Az ábrák alatt csak rövid 5 nyelvű ismertető van. Az ábraanyagot követően azonban bővebb könyvismertetést olvashatunk, amelyet bibliográfia követ. A könyv nyomdatechnikai kiállítására és kötésére csak a luxuriózus kifejezés helytálló. Az orvos-fogorvostörténelem iránt érdeklődők, bizonyára nagy élvezettel és sokszor fogják a művet olvasgatni — lapozgatni.

Huszár György dr.

Arrabona 4.

A Győri Múzeum Évkönyve 1962. Szerk.: Uzsoki András, Győr 1962. 228 l. (Győr—Sopronmegyei Nyomda.)

Örvendetes jelenség, hogy fellendülő kulturális életünkől a vidéki múzeumok is részt kérnek és vállalnak. A *Győri Múzeum Évkönyve* bizonyíték arra, hogy a múzeum egy város, sőt ezen túlmenően távolabbi területek tudományos életének irányítására, összefogására is képes.

Az Évkönyv több cikke tarthat számot az orvostörténész érdeklődésére. *Tomaj Ferenc: Győr népessége a XVIII. század elején* c. közleménye azt a nehezen megközelíthető kérdést vizsgálja, hogy az 1715-ös és 1720-as összeírásokból miképpen hámozható ki a város tényleges lélekszáma, illetve változott-e az a két — egymást kiegészítő és ellenőrző — népszámlálás között. Győr lakosságának száma éppen a tárgyalt időszakban erősen ingadozik, hiszen tudjuk, hogy 1709-ben nagy pestisjárvány volt a városban, ez 1711-ben és 1739-ben újra, de kisebb mértékben megismétlődött. A népesség számának megbecslésére részben a házak számát használja fel a szerző és ezen az alapon 9220-ra becsli az összlakosság számát. Itt azonban több hibaforrás is lehetséges. Egyrészt a két számlálás között lényeges különbség van (462, illetve 689 ház), másrészt pedig tudjuk, hogy az összeírások csak a polgári házakat vették számba. A nemesség mentes volt az összeírás alól. Rendkívül érdekes és módszertanilag is figyelemre méltó, ahogyan ezt a hibaforrást a szerző áthidalni igyekszik, de konkrét adatok híján mégiscsak hozzávetőleges marad a szám. Ha tudnók is a házak számát, tovább kérdés lenne, hogy egy-egy házban hányan laktak. *Thirring Gusztáv* hasonló időszakban, Sopronra vonatkozóan, egy belvárosi házra 15, külvárosi házra 12—15 lakót számít s ennek a kulcsnak alapján véli megállapíthatni *Tomaj Ferenc* 9220 lélekben Győr lakóinak számát. Ez azonban egy újabb bizonytalansági tényezőt jelent. Éppen ezért a kérdést más oldalról igyekezett megközelíteni, nevezetesen a családok, illetve a háztartások alapján. Csakhogy a két számlálás között itt is lényeges különbség van (673, illetve 808). A növekedés szembevetendő, s nem lehet természetes szaporodás következménye. Okát a feldolgozó részletesen kimutatja. *Acsády Ignác* Győr város lakosságát az 1720-as összeírás alapján végeredményben 7308-ra becsüli. A legújabb szakirodalom azonban, számításait egybevetve az első népszámlálás adataival, tévesnek tartja és az ország XVIII. század eleji népességét nagyobbra becsüli.

A szerző véleménye szerint a kimaradottak száma Győrött az összeírt háztartásoknak legfeljebb negyven százaléka lehetett. Ennek figyelembevételével 1720-ban a háztartások számát 1418-ra, a lakosság számát pedig 8508-ra, papokkal és tanítókkal együtt 8526-ra becsüli. Ennek alapján Győr a XVIII. század elején az akkori magyar városok között

— Erdélyt nem számítva — az ötödik helyet foglalja el, csak Buda, Debrecen, Pozsony és a ma jóval kisebb népességű Komárom előzte meg. Külön ki kell emelnünk a feldolgozás nyugodt tárgyilagosságát, az óvatosságot és bizonytalanságot mindig jelző számításokat, a más forrásokból meríthető adatokkal való következetes ellenőrzést.

Figyelemre méltó orvostörténeti szempontból *Lengyel Alfréd: A reformkor eleji Győr megye a haladó szellemű köznevelés szolgáltatásában* c. közleménye is. Részletesen tárgyalja egy megyei albizottmány munkáját, amely 1831-ben működött és a közeledő országgyűlésre készített elő javaslatokat, illetve mondott részletes szakvéleményt egyes javaslatokról. A bizottság munkája rendkívül szerteágazó volt, de ennek ellenére alaposan megvizsgálták mindent, sőt még a kényes és a legnehezebb köznevelési problémákkal kapcsolatosan is figyelmet keltő, sőt merész javaslatokat tett a deputáció.

Ilyen volt, többek között, az orvostudományi karon követendő oktatási rendszer ügye, mely már korábban is számos vitára adott okot, s melyet — *Lengyel Alfréd* nyomán — érdemes részletesebben is megismernünk. A központi tervezet ebben a vonatkozásban ismét általános irányelvekre szorítkozott, („mindent elkövetni e tudományág alapos kiművelésére”), de gyakorlati megoldást csupán egy ismétlésre szánt (6. eszendő beállításával kívánt elérni. A győri választmány ezelszembelen konkrét előterjesztésében azt ajánlotta, hogy a régebbi szokáshoz híven, újból be kellene vezetni az egyetemen a nagyszerűen bevált van Swieten-féle ismétlő tanítási módot, és akkor az Országos Küldöttség által felvetett utolsó évet el is lehetne engedni. — Ugyancsak kielégítő és sürgős megoldásra várt az egyetemi orvos-tanítók (professzorok) magánygyakorlatának kérdése, mivel ezen a vonalon már húzamosabb ideje egészen furcsa helyzet alakult ki. Megtörtént ugyanis több alkalommal, hogy az orvostudományi kar előadásait hónapokon keresztül az adjunktusok tartották a tanulóifjúságnak, és még sem mert e visszasság miatt senki szót emelni. A győri jegyzőkönyv 65. ügyrendi pontja ezzel kapcsolatban hangsúlyozza: „nehogy az Universitási orvostanítók, a szakadatlanul, s részint ne talán csupa haszonlesésből üzött gyógyításbeli gyakorlásra fordítván legfőbb figyelmüket, elsőbb rendű kötelességükről meg felejtkezvén, diszes rendeltetésök fő céljától nagyon s a köz ügyének kárával eltávozzanak, szükséges leendő az orvosi gyakorlást, avagy a betegek általán való gyógyítását az Universitási-beli rendes Tanítókra nézve szűkebb korlátok közé szorítani, s csak tudományos gyakorlás, — hogy sem inkább kerestet mód képpen — oly formán meg engedni, hogy az érdeklött Királyi Tanítóknak csak a szünnapok (feriae) és iskolai foglalatosságaikon, legfőképpen pedig leckeórákon kívül való szabad idejökben légyen megengedve a betegek gyógyításával foglalatoskodni.”

A kötet egyik legjobb írása *Timaffy László: Orvostörténeti emlékek a mecséri „tudós gyógyember” hagyományában* c. tanulmánya. A szakirodalomban ugyan többször is szó esett paraszt-orvosainkról, de alig

egy-két jelentős feldolgozás készült el eddig (*Vajkai Aurél, Szücs Sándor, Bencze József* stb.). *Timaffy László* most, a mosoni Duna partján levő Győr megyei Mecsér község híres gyógyemberének, *Kettinger András*nak (1858—1942) működését vizsgálta meg igen alaposan. Tudományát anyjától, öreganyjától kapta. A családnak volt egy régi könyve, de ennek időközben nyoma veszett. *Kettinger* beteges, visszavonuló, ritkán mutatkozó, érzékeny, kevésbeszédű, rövidlátó, erősen vallásos ember volt. Mindenféle betegségre volt gyógyszere: gyomorra, szívre, görcsökre, reumára, bőrbajra, kelésekre, kiütésekre, tüdőgyulladásra, mérgezésekre, még „rontás” ellen is (szenes víz), de legszívesebben sebeket gyógyított. Törött testrészeket nem illesztett helyre és vágni sem vágott soha. Néhány híresebb gyógyítása még ma is szájról szájra jár, családtagjai pedig néhány receptjére is emlékeztek még. Mindezeket a szerző gondosan összegyűjtötte s dolgozatának végén közli azokat, lehetőséget teremtve ezzel a más vidékeken használatos gyógymódokkal való összehasonlításra.

Népünk életformája azóta gyökeresen megváltozott, és az orvostudomány hatalmas fejlődése, egészségügyi hálózatunk kiszélesedése egyre inkább háttérbe szorítja a népi orvoslás hatáskörét. Sokszor igen nehéz ma már a gyűjtő feladata, mert az adatközlő szegényenli elmondani gyógyító eljárásait, s így azok vele együtt a sirba szállnak. *Timaffy László* feldolgozása ilyen szempontból is rendkívül értékes.

Kőhegyi Mihály

